

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

22

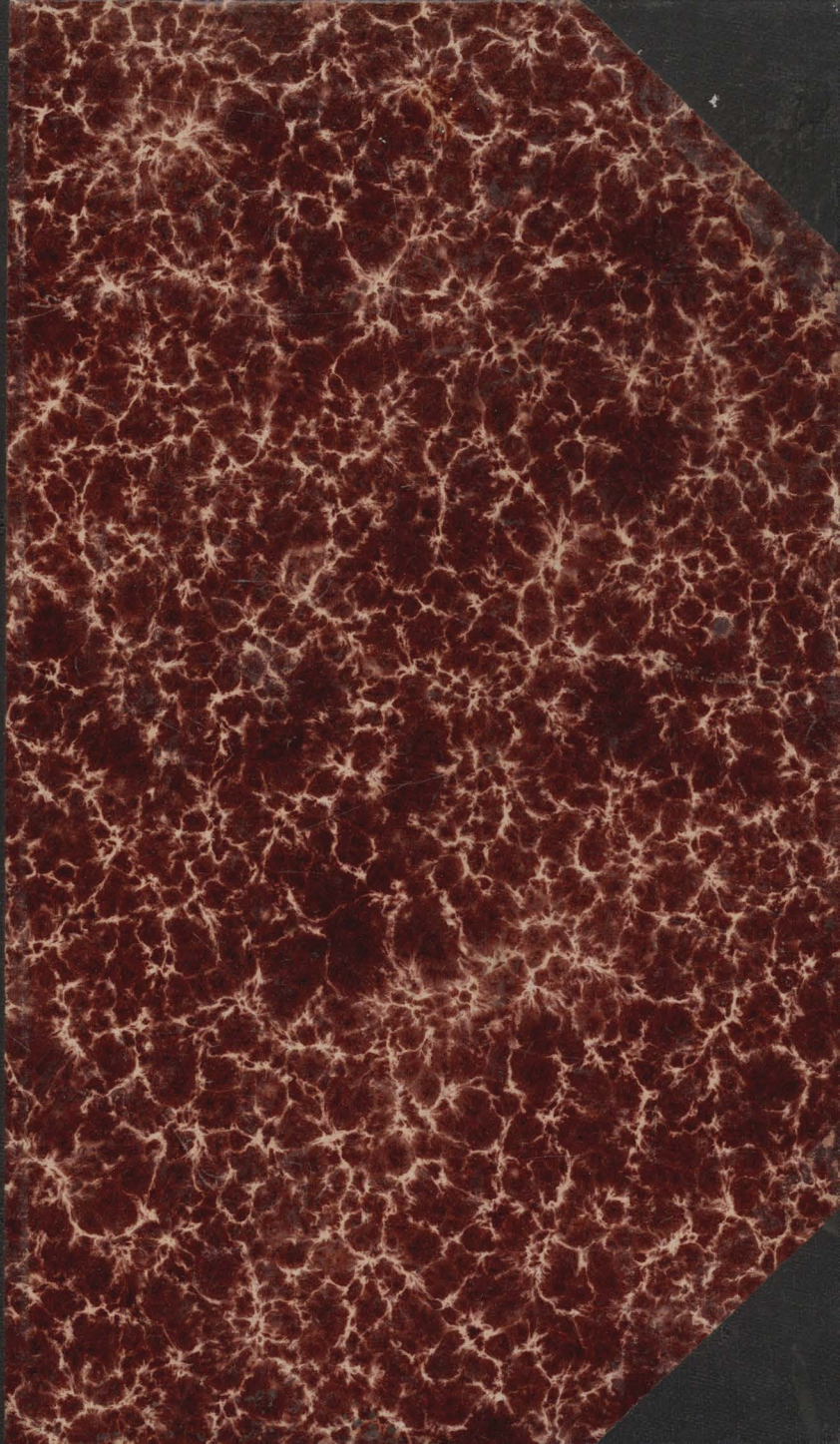
22

22

22

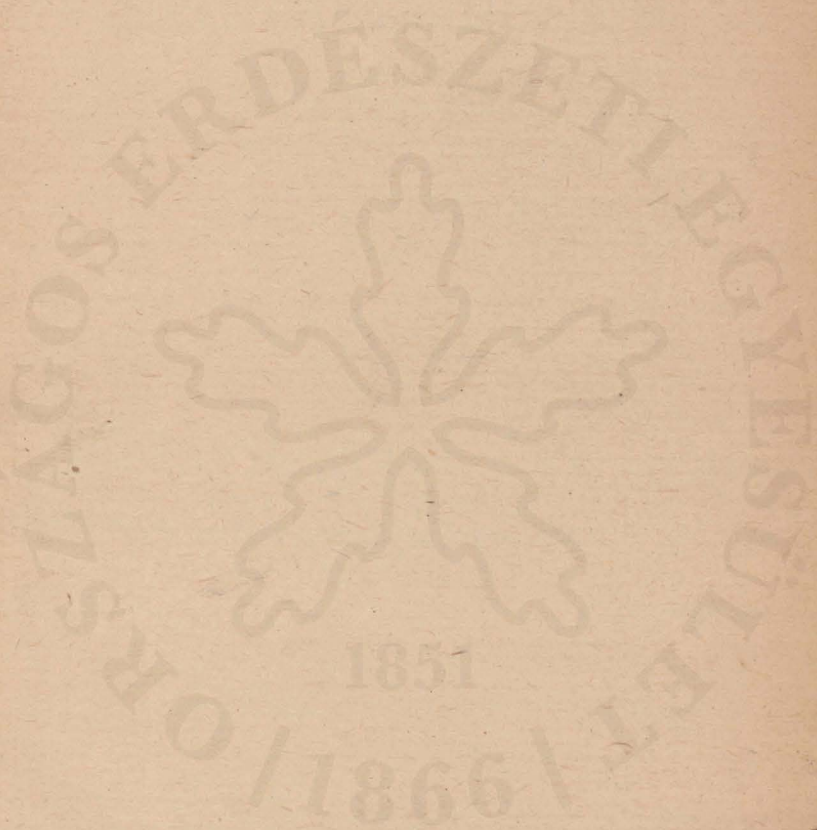
22

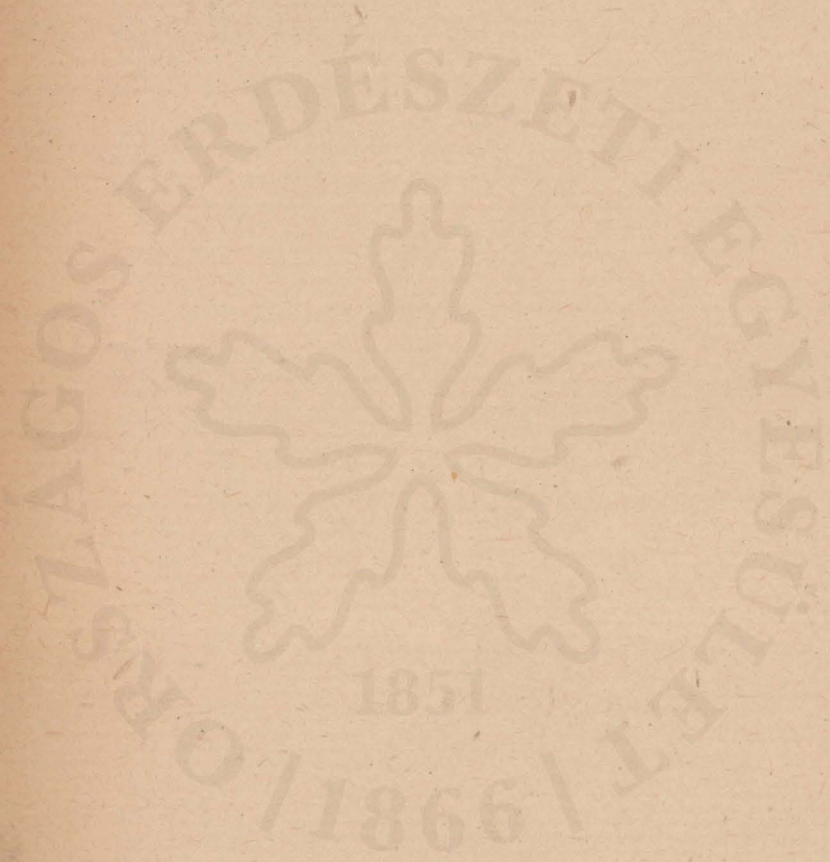
29.

770

Erczhegyi Géza
könyvtárosa

A FOGOLY

A MEZŐGAZDASÁG LEGHASZNOSABB VADJA

OEE Könyvtár
I. E. II. 2018

IRTA

FRIEDREICH ISTVÁN

OKL. MEZŐGAZDA

*Dr. Mihály Zoltán kedves barátomnak könyvtári példány-
tétel s nyitány vadászudvarjához*

Bp. 1943. jún. 18.

Friedreich István

CESZÁGOS ERDÉSZETI EGYESÜLET
KÖNYVTÁRA.
ÁK. 5694. tétel.sz.
Csup. 9/165. 2229. szám.

1943

KULTURA KÖNYVNYOMDA KISPEST

J/5.
I

Ezt a művet a M. Kir.
József Nádor Műszaki
és Gazdaságtudományi
Egyetem a szerző mező-
gazdaságtudományi dok-
tori értekezéséül elfogadta

Felelős kiadó Friedrich István

ELŐSZÓ

Örömmel irok ez értekezés elé néhány szót, mert tartalma igazán hézagpótló hazai szakirodalmunkban. Már a tény maga, hogy a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem a fogolyról írt monografiát, mint doktori disszertációt elfogadta, nagyjelentőségű: e munkának, mint disszertációnak elfogadása ráüti a tudományos kritika kiállításának bélyegét, a tárgynak, mint disszertáció anyagának elfogadása pedig egyben elismerése a vadászat növekvő nemzetgazdasági fontosságának. Nagyon sokszor elhangzott ugyan már ily értelmű megállapítás az arra hivatott tényezők részéről, de sajnos sok esetben eredménytelenül még azok előtt is, akiknek ugyancsak — mondhatnám hivatalból — kellene a nemzeti vagyont jelentő vadállományunknak fenntartására irányuló törekvéseket támogatni.

Igen szerencsés volt éppen a fogolynak, mint a magyar vadászatot annyira jellemző vadnak a leírása; eltekintve ugyanis attól az élvezettől, melyet vadászata nyújt, ápolása mezőgazdasági szempontból is mérhetetlenül fontos, amit a szerző kellő gondossággal ki is mutat.

Igen örvendetes volna e nagyon áttekinthetően összeállított munkának elterjedése, mert az ebből szerzett ismer-

reték a gazdák széles rétegeiben is elősegíthetik a megértést az 1939/40-es tél folyamán majdnem teljesen kipusztult fogolyállományunk újraépítésére irányuló törekvéseinkkel szemben, ami annál is inkább kívánatos, mert csak a magyar vadászok és gazdák egyetértő összefogásának sikerülhet hazánkban ezen nemes cél megvalósítása.

Budapest, 1943 június havában.

bárcziházi Bárczy Elek

miniszteri tanácsos,

a m. kir. Földművelésügyi Minisztérium

vadászati osztályának vezetője.

1851

1866

Bevezetés

Mezőgazdaságunk egyik legfontosabb ágazata, az állattenyésztés, a „háziállatok“ tenyésztésével foglalkozik, melyeknek élete előttünk folyik le, amelyeknél a tenyésztési tényezők a gazda kezében vannak. Ezzel ellentétben a vadonélő állatoknál, így a fogolynál is a tenyésztési tényezők nincsenek kézben, ezeknél a természetes ösztön dominál, tehát tenyésztésüket nem lehet olyan könnyen irányítani. Felmerülhet a gondolat: vajjon a mezőgazdasági állattenyésztés keretében miért foglalkozom ezzel a kérdéssel? Ezt a következőkben okolom meg:

Csonka hazánk vadászható területeinek nagysága 17.289,063 kataszteri hold, amiből erdő mindössze 2.286,719 kat hold, vagyis 13,2 %. (Az 1939-es statisztikai adatokat tüntettem fel, mivel a visszacsatolt részek vadászata még rendezés alatt áll.) Láthatjuk tehát, hogy 15.002,344 kat. hold, vagyis vadászható területeink legnagyobb része, mezőgazdaságunk érdekkörébe tartozik, aminek természetes következménye az, hogy a rajta lévő vadfélések élettere természetesen mezőgazdasági terület. Munkám keretében e vadfélések közül a foglyot tárgyalom, mely teljes egészében a mezőgazdaság vadja, egész életét mezőgazdasági területen éli le, arra minden vonatkozásban hasznos és nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a fogoly a mezőgazdasági kultúra madara.

Nemzetgazdasági jelentőségét akkor értékelhetjük érdeme szerint, ha tudjuk azt, hogy a fogoly egyik legfőbb vadászati tárgya annak a vadgazdaságnak, melynek produktivitása az alábbi, statisztikailag bebizonyított értékek szerint évi 15 millió pengőre rug. Ugyanis az évente értékesített élő- és löttvad értéke 6.5 millió pengő, a községi vadászterületekből pedig befolyik évi 1.6 millió pengő, magánvadászterületekből 1 millió pengő, örök, hajtók és fuvarozások céljaira esik 2 millió

pengő évente, a külföldi vadászoktól befolyik évente 2.5 millió pengő, vadászjegyekből 1 millió pengő, fegyveradóból és fogyasztási adóból pedig 0.5 millió pengő gyarapítja államháztartásunk bevételét. (Ezek az adatok az országgyarapodás előttről valók. 1938 nyarán Sztranyovszky Sándor, az akkori F. M. miniszter sorolta fel egy képviselőházi beszédében, azóta ez a jövedelem még nagyobbodott.) Ezekből az adatokból kitűnik az, hogy a vadászat, a vadtenyésztés, vadkereskedelem, vadászati ipar és nem utolsósorban a vadászati idegenforgalom mind olyan közgazdasági tényezők, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert igen jelentős részei a magyar gazdasági életnek. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a vadászati kultúra fejlettségével és továbbfejlődésével egyúttalad, illetve emelkedik a lőszert- és fegyverszakmunkások száma és begyakorlása, ami elsőrendű honvédelmi érdek, valamint figyelemreméltó a vadászat szociális jelentősége, amennyiben az állandó alkalmazottakon (vadőri személyzet stb.) kívül rengeteg embernek ad jól fizetett munkaalkalmat, (hajtók, fuvar) éppen abban a kritikus időben, mikor a gazdasági elfoglaltság és így a kereseti lehetőség is a minimálisra csökkent.

Láthatjuk tehát, hogy közgazdaságunk tükrében a magyar vadgazdaságnak vitathatatlan a jelentősége, és ennek a vadgazdaságnak egyik alappillére a magyar fogolyállomány, mely kizáróan a mezőgazdaság területén él, azzal minden vonatkozásban összefügg, így tehát annak jelentőségével, mező- és nemzetgazdasági értékével, természetrajzával, életével és tenyésztésével, óvásával és fejlesztésével nemcsak a vadász, de a mezőgazda szakember is hivatott foglalkozni. A magyar fogolyállománnyal való foglalkozást különösen időszerűvé az 1939–40. évi rendkívül hideg, zord tél tette, mely hazánk fogolyállományának 80 %-át elpusztította, és így válságos helyzetbe sodorta vadgazdaságunk egyik alaptényezőjét, *mezőgazdasági szempontból leghasznosabb vadunkat*, melynek nemzetgazdasági értékét, jelentőségét — a vadászból eredő összjövedelem ismertetése után — most már könnyebben lehet megállapítani.

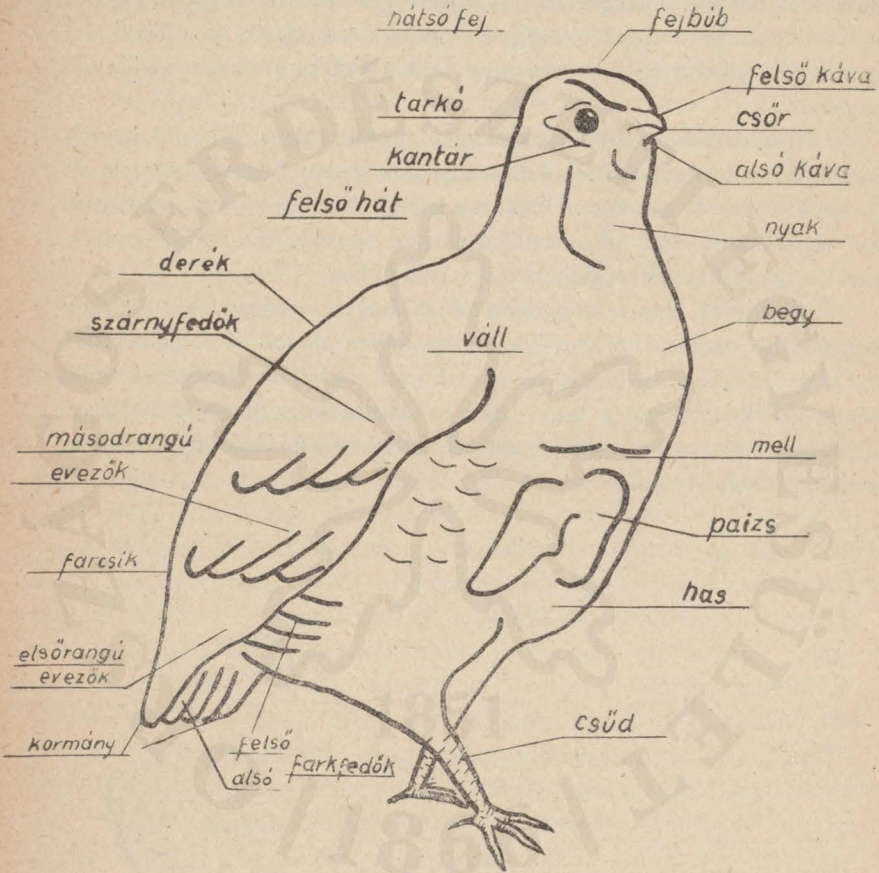
1938–1939 vadászati évben a M. Kir. Statisztikai Hivatal kimutatása szerint esett összesen 726,678 drb. fogoly, ami csak 1 P darabonkénti átlagárat számítva is, 726,678 P értéket képvisel. Közelebb járunk azonban a valósághoz, ha ezt az értéket 1 millió pengőre helyesbítjük, mert a statisztikai kimutatás az elejtett vadak bejelentése alapján készült, a vadászok igen nagy száma pedig nem tesz eleget a be-

elentési kötelezettségnek. A bel- és külföldi élő fogoly-eladás szintén sok ezer pengőnyi értéket képvisel, pontos számot azonban adatok hiánya miatt nem irhatok. Pengőre értékelve nem határozhatjuk meg pontosan azt az összeget sem, ami a területbérekből, vadászszemélyzet, — hajtók, — fuvarosok díjából, különböző illetékekből és a külföldi vadászoktól befolyó összegekből a vadfélésegek közül a fogolyra esik, de tudva azt, hogy a fogoly az egyik legfőbb (külföldön is igen hires) magyar vad, nyilvánvaló a fogoly igen fontos szerepe a magyar vadgazdaságban.

Mezőgazdasági szempontból igen fontos tény az,— amiről komoly megfigyelések és gyomortartalom-vizsgálatok is tanúbizonyságot tesznek — hogy a fogoly csaknem kizáróan olyan állati és növényi anyagokkal táplálkozik, melyek a mezőgazdasági termelvényekre károsak, és ezzel a gazdának felbecsülhetetlen hasznot hajt.

A fentiek alapján megokolt tehát, hogy mezőgazdaságunk leg- hasznosabb vadjával, a fogollyal, tudományos alapon is foglalkozunk és a továbbiakban a fogoly természetrajzát, életét, tenyésztésének szükséges kellékeit, magát a tenyésztést és mindezeknek mezőgazdasági vonatkozásait tárgyalva, nemzetgazdaságunk pozitívumának egyik részését ezzel is előbbrevigyük.

I. A fogoly természetrajza

A fogoly — *Perdix cinerea* — (Briss) (1. sz. melléklet) a **tyúkidomúak** (*Galliformes*) rendjében, az **igazi tyúkok** (*Gallidae*) családjába és ezen belül a fácántyúkok (*Phasianinae*) alcsaládba tartozik. Hazája Európa és Ázsia mérsékelt öve, de Amerikában is (telepítés!) sok helyen megtalálható, csaknem mindenütt, ahol mérsékelt éghajlattal bíró mezőgazdasági területek vannak.

A fogoly, melyet az amerikaiak igen találóan „The Hungarian Partridge“ magyar fogoly néven ismernek (az elmúlt években Kanaadába exportáltunk élőfoglyot, ahonnan több U. S. A. államba meghonosították igen szép eredménnyel), mint már említettem, Európában a mérsékelt éghajlatú országok mezőgazdasági területein mindenütt megtalálható. Az elmúlt években mennyiség tekintetében Morva- és Csehország vezetett. Hazánkban leggazdagabb az állomány *Pozsony, Nyitra, Sopron, Vas, Veszprém, Somogy és Komárom megyékben, Fehér és Tolna vármegyék határrészein, valamint a Jászságban*; nagy általánosságban azonban hazánk minden mezőgazdasági művelés alatt álló területén megtalálható, ahol a talaj nem túl kötött. Legjobban a homokos jellegű löszös talajt kedveli, állandó madár, mely megszokott tenyészhelyéről nem szívesen távozik messzebbre; mégis előfordul, hogy az életkörülményeiben beálló változások (nagy szárazság, rovaráplálék hiánya, állandó nyugtalanítás) vándorlásra kényszerítik. Ezek az u. n. „vándorfoglyok“ (nem külön fajta). A fogoly színe a környezethez anynyira idomul, hogy kevés vadnál találunk olyan tökéletes „mimikri“-t, mint a fogolynál. Olyan helyeken, ahol a foglyok bőven juthatnak magtakarmányhoz, sötétebb a színük, míg a réteken élők világosabbak.

A kakas, tyúk és fiatalok (csibék) között jellegzetes színbeli különbségek vannak, melyeket az alábbiakban részletezek:

A kakas mellén barnásvörös, később gesztenyebarna, homorú részével a has felé fordult, kb. tenyérnyi félhold, illetve patkóalakú folt látható: ez a *pajzs*, melyet sokáig a kakas megkülönböztető jelének tartottak, de újabb megfigyelések szerint megállapítást nyert, hogy ez sokszor a tyúkoknál (leginkább öreg tyúkoknál) is megtalálható. Ez a pajzs a kakasnál csak 4 hónapos korában fejlődik ki, ekkor mondjuk, hogy a foglyok „kiszínesednek“. A pajzstól jobbra és balra a világos szürke tollzatban finom feketés és vörösbarna harántcsikokat találunk, melyek annál határozottabbak, minél idősebb valamely példány. *Hasa* szürkésfehér, a „*hullató*“ (végbélnyílás) környéke pedig vörhenyesfehér. *A lábak belső oldala* vörösesfehér színű, kívül vöröses-szürkék, fehér csikosak és feketén szálkázottak. *A csüd* kezdetben sárgás, később mind sötétebb, végül szinte ólomszürke árnyalatú; rajta elől és hátul két sorban nagy pikkelyek vannak, míg oldalsó részein apró oldalpikkelyeket találunk. A barna bőrrel borított *ujak* szaruszürke karmokban végződnek és tövükön az első izületig két hártáival vannak ellátva. Az éles és széles csőr kékesszínű, vége felé zöldes árnyalattal; felső kávájának szélei és csúcsa az alsó káva fölé hajolnak. A csőr töve és az orrnyílás között keskeny viaszhártya húzódik, fölöttük pedig szarulemez van. *A szem* körül a bőr csupasz és vörös szemölcsös. *Homlokának* színe vörhenyes fakó és ez a színeződés a szem fölött még a szem mögé húzódik. *Pofája* és *torka* rozsdavörös. *Barnás fején* sárgás vonalakat látunk. *Nyaka* a hátaig és a mell közepéig halvány hamuszürke, feketén hullámozott s a nyak felső oldalán rozsdasárgával befuttatott. *A hát*, a *farktő* és a *fark* fedőtollainak színe a világos hamuszürke és a halványbarna színek keveréke, fekete és sötétbarna harántcsikozással; a farkon széles gesztenyebarna csikok vannak. *A 18 kormánytoll* (farktoll) közül a négy középsőnek színe egyezik a fedőtollak színével, a többi sötétvöröses-sárga, végén világos barna, fekete harántszívekkel. A felső szárnyfedő tollak rozsdabarnák. A befelé görbült *evezőtollak* (a harmadik és ötödik a leghosszabb) sötétbarnák, világosabb színű rozsdabarna harántszívekkel.

A *tyúk* egyszerűbb, halványabban színezett, különösen testének alsó részén, mely egyszínű fehéres-szürke. A kakasra jellegzetes rozsdavörös és gesztenyebarna színeződést csak öreg tyúkokon találjuk meg és ezeken is halványabb és szabálytalanabb szokott lenni; ez azonban már sokszor a meddőség jele (kakasszemű tyúkok).

„*Az apróvad vadászata*“ című művében írja *Mika*, hogy egyes

igen öreg tojókon a patkó alakú mellfolt (pajzs) néha teljesen hiányzik. Idevonatkozó megfigyeléseim szerint igen sok kifejlett tyúkon a pajzs megtalálható, bár nem a kakasokéra jellemző szabályos patkó alakban és élénk színben, hanem legtöbbször szabálytalanabb foltokban, halványabb színezéssel, de éppen az öreg tyúkok mellfoltja hasonlít a leginkább alakban is, színben is a kakasok pajzsához.

A fentebb említett színekülönbségek nem olyan mértékűek, hogy általuk a már repülő, vagy éppen csak felrebbenő fogolynál is biztos különbséget tegyünk a nemek között, ami pedig — mint munkám IV. részéből kitűnik — igen fontos a fogolyállomány védelme nézőpontjából. Fontosabb megkülönböztető jelként szolgál a barna szárnyfedőtollak nemek szerinti különfélesége, amit gróf Festetics Pál ír le „*A fácán és fogoly vadászata és tenyésztése*“ c. munkájában. Eszerint a tyúk szárnyfedő tollai barnábbak, míg a kakasé vörhenyesek, továbbá a felső kis szárnyfedő tollak egyetlen hosszanti világos sávot mutatnak, melyből a tyúknál többnyire négy fehér sáv indul ki merőlegesen, a kakasnál azonban a keresztisávok helyett kerek rozsdavörös foltokat találunk. A szárnyfedőtollak színe alapján történt megkülönböztetés személyes vizsgálataim során is igen jól bevált. *Diezel-Mika* fentebb már említett művében olvashatjuk, hogy repülés közben a kakast a tyúktól legbiztosabban farkáról lehet megkülönböztetni. Ugyanis a tyúk farktollai egészen egyszínű világos rozsdaszínűek, míg a kakas farktollai sokkal sötétebbek, azonkívül a tojó repülés közben — egészen késő őszig — szétterjeszti a farkát. Megfigyeléseim szerint ez a megkülönböztetési mód tőlünk elrepülő fogolynál jól használható, de szembejövő, vagy oldalt húzó fogolynál nem ad pontos választ a nemekre vonatkozóan. Különbözik a tojó a kakastól abban is, hogy rozsdabarna homlokán világos sárga, tojásalakú foltocskákat találunk; hátán sötétebb a tollazata, mint a kakasnak, a szem alatt lévő csupasz, szemölcsös folt pedig kisebb, mint a kakasnál.

A csibék kezdetben fakó, szennyes-sárga színűek, fejük teteje sötét, hátukon barna pettyeket találunk és egész tollazatuk pelyhes. Csüdjükét eleinte sárga bőr fedi, mely később zöldes-sárga színt ölt, végül is a tollazattal együtt hasonlók lesznek az öregekhez. A fiatalok lábán lévő pikkelyek kisebbek és sűrűbbek, mint az öregeknél. A még ki nem színesedett, fiatal foglyok főleg szárnyfedőjükről ismerhetők fel, melyek közül a fnellsők sokkal vörösebbek, mint a tojóké, ezenkívül pettyezett fejük, nyakuk kékes árnyalatú felsőrésze és világosabb tollazatuk is meg-

különböztetik őket az öregektől. Négyhónapos koruktól, vagyis a „színesedés“ idejétől kezdve (ez rendes körülmények között szept. végére, késői költés esetén októberre, néha novemberre esik), a csibék igen gyorsan fejlődnek és csak a csüd szaruképződményéről és a csőrükről ismerhetők fel, mely az első évben szarubarna marad. A teljesen kiszínesedett fiatal foglyokat azonban az öregektől teljes bizonyossággal megkülönböztethetjük oly módon, hogy a csőr alsó káváját két ujjal megfogva s a foglyot így lelógatva, finoman megrázzuk; ekkor ugyanis a fiatal fogoly csőre — az öregekével ellentétben — a test súlyától visszabicsaklik. Egyes megfigyelések szerint a fiatal foglyok első evezőtolla kihegyezett, míg a következő évi vedlés után lekerekített végű lesz. Ez a megkülönböztetés azonban nem pontos, mert előfordul, hogy ugyanazon fészekalj egyedeinél találunk lekerekített és kihegyezett végű szélső evezőtollakat is.

A fogolynál a különböző színváltozatok és rendellenes csőrképződmények (pl. keresztcsőr) előfordulnak, de hazánkban gyakorinak nem mondhatók, bár *Mika* fentebb említett könyvében azt írja, hogy ezek igen gyakoriak; említést tesz fehér, fehértarka, fehér evezőtollú, sárgásbarna, fehér-örvös, fehérfejű, fakósárga, feketésbarna példányokról és hivatkozik *R. v. Schmiedebergre*, ki „*Das Rebhuhn dessen Naturgeschichte, künstliche Aufsucht, Jagd und Fang*“ — című monográfiájában azt írja, hogy már több alkalommal lőtt ki csapatból fehér foglyot; többek közt Berlin mellett a hochenschönhauseni pagonyban 12 tagból álló rendes színezetű csapatból egy fehér foglyot lőtt ki, melynek csőre sötét volt, de szemei nem voltak vörösek, mint általában az albinóké, csüdje azonban csaknem tejfehér színű volt.

Magyarországon a fehér és fehér-tarka foglyok igen ritkák, írja *Mika*, és nem hinném, hogy a művében felsorolt többi szín és alakbeli rendellenesség gyakoriságát hazánk fogolyállományára vonatkoztatná, mert bár 12 év alatt több ezer lőtt foglyot néztem meg, de csak igen ritkán láttam alak, vagy színbeli rendellenességet.

A fogoly tápláléka (főleg gyommagvak és rovarok) vegyesen állati és növényi, tekintve azonban ennek nagy mezőgazdasági jelentőségét, „*A fogoly tápláléka*“ címen értekezésem külön fejezetében tárgyalom.

A fogoly „*monogám*“. Állatnál szinte páratlan hitvesi hűség és csibéinek féltő gondnal, nagy szülői szeretettel való óvása jellemzi. Idevonatkozó megfigyeléseimet és adataimat „*A fogoly élete*“ című feje-

zetben írom le, úgyszintén a párokra=szakadást, dürgést, fészek= és tojásrakást, kotlást, valamint a fiatalok nevelését is.

A fogoly testalkatát nézve láthatjuk, hogy zömöktestű madár és teljesen jellemző rá *k. Benkő Pál* megállapítása, ki „*Vadászat*“ című szakkönyvében ezt írja róla: „vékony csont, kevés toll, sok hús jellemzi“. Szárnyfelületéhez viszonyítva nehéz a teste, így hát gyors szárnymozgatással repül, többnyire egyenes irányban, ami rövid, boltozatos szárnyai miatt kereplésszerű hanggal jár. Legtöbbször alacsonyan jár és repülésének irányát úgy választja meg, hogy a szél ne fujjon tollai közzé. Repülésére vonatkozó megfigyeléseim azt mutatják, hogy a legjobban októberben, november elején repül, pedig súlya éppen akkor a legnagyobb. Ennek elfogadható magyarázata az, hogy a madár ekkor van a legjobb erőben. Szívesen — tyúkfélére jellemző — sebesen és kitaróan fut. Ha kedvtellésből szalad, fejét behúza, hátát begörbíti és félig kiterjesztett farkával csaknem a földet söpri. Ha azonban valami megzavarja, nyakát előrenyújtja és sebes iramban meglehetősen messzire fut; ha farkát nyugtalanul billegeti, ez mindig közeli felrepülés jele. Érzékszervei közül látása a legjobb; hallása nem rossz, de látásánál gyengébb. Az egész madár hosszára, éppen úgy, mint a többi természetrajzához tartozó számadatra vonatkozó tudományos vélemények megoszlanak. 571 különböző időkből, különböző helyekről származó kifejlett foglyon végzett méréseim szerint a fogoly hossza 26—32 cm. között váltakozott, és bár úgy látszott, hogy a kakasok hossza valamivel nagyobb volt, mint a tojóké, mégis nemek szerinti hosszkülönbségről nem beszélhetek. (L. II. sz. melléklet) Ugyancsak a fogoly hosszát *Diezel-Mika*: „*Az apróvad vadászata*“ című munkájában 31—34 között tünteti fel: *k. Benkő Pál* „*Vadászat*“ című könyvében 25—30 cm. közé teszi; *Brehm* „*Az állatok világa*“=ban 26—31 cm-t mond, *F. C. Keller* pedig „*Der Weidgerechte Jäger Österreichs*“ című művében 30 cm-ben állapítja meg

A fogoly súlyára vonatkozó, ugyancsak a fenti 571 foglyon végzett mérés eredményeképpen közlöm, hogy azt 300-476 gr. közt lévőnek találtam; itt azonban már a nemek között határozottabb súlykülönbséget észleltem, amennyiben a 380 gr-nál súlyosabb foglyok 84^{0/0}-a kakas volt (L. II. sz. mell.) *K. Benkő Pált* a fentebb említett könyv szerzőjét vizsgálataimnak eredményéről megkérdezve, azt a választ kaptam, hogy a hazánkban élő fogoly súlya 300—500 gr. közé tehető, míg a „*Journál für Ornithologie*“ 1922. évi 70. évfolyamában *O. Heinroth*: „*Die Beziehungen*

A fogoly méretei

Terület	Kelt	db	Hosszm.		Súly		Röptáv.		Farokh.		
			-	+	-	+	-	+	-	+	
			cm		gr		cm		cm		
Márianosztra	1937 aug. 10	6	26	30.5	301	422	45.6	48	7.5	8.1	
"	szept. 8	7	26.2	30.3	304	430	45.8	48.2	7.5	8	
"	" 21	4	26	31	303	437	45.3	48.8	7.4	8.3	
"	okt. 10	5	26.1	30.8	300	498	45.3	49.5	7.6	8.2	
Szalkszentm.	1938 szept. 4	8	25.8	31.3	324	469	45.4	48.3	7.3	8.1	
Márianosztra	szept. 11	3	26.2	31.3	318	320	45.7	49.2	7.4	8.2	
"	" 26	6	26.1	31.8	319	423	45	48.9	7.5	8.4	
"	okt. 12	4	26.9	31.6	322	440	45.2	49.3	7.6	8.4	
"	okt. 28	3	27	32.1	320	452	45.4	49.3	7.5	8.3	
"	nov. 3	5	26.9	31.7	341	469	45.6	48.9	7.5	8.2	
Bpest v. csar.	szept.-nov.	300	26	32	300	471	45.7	50	7.3	8.4	
Szabadszáll.	1939 aug. 13	28	26.4	30.9	325	468	45.3	48.4	7.3	8.1	
Márianosztra	1939 aug. 16	3	26.3	30.7	319	401	45.7	49.1	7.6	8.1	
"	aug. 28	4	26.4	31	318	404	45.9	49.8	7.5	7.9	
"	szept. 12	2	26.1	32	323	417	45.8	50	7.6	8	
"	szept. 28	3	26.7	31.9	324	433	46	49.9	7.7	8.2	
Bpest v. csar.	aug.-november	180	26.1	31.8	301	476	45	50	7.3	8.4	
Összesen		571									

A 380 gr-nál súlyosabbak 84% kakas volt
 450 gr. felett 12 kakas volt
 1 kakas 471 gr.
 1 kakas pedig 476 gr. volt.

zwischen Vogelgewicht=Eigewicht, Gelegegewicht und Brutdauer“ c. munkájában a tyúk súlyát 375 gr-ban határozza meg; az „Ornitologische Monatschrift“ 1936. évi 61. évfolyamában Groebbels=Kirchner=Moebert „Ornitologische Hilfstabellen“=je szerint a kakas súlya 400=450 gr., míg a tojóé 300=375 gr. közé tehető.

Tekintve, hogy az idevonatkozó külföldi irodalom a fogoly leg=nagyobb súlyát 450 gr-ban tünteti fel, míg az általam lemért foglyok között 450 gr-on felül 12 kakast találtam, sőt találtam, egy darab 476 gr-os és egy 471 gr-os kakast is, Benkő Pál pedig személyes tapasztalata alapján 500 gr-os foglyról is megemlékezett, ugylátszik, hogy hazánk különösen megfelel a fogoly életfeltételeinek.

A fogoly hossz= és súlyméretére vonatkozó megfigyeléseim oda is irányultak, hogy hazánk melyik részén a legnagyobbak és legsúlyosabbak a foglyok; ezirányú vizsgálataim azonban semmiféle határozott eredményre nem vezettek.

A fogoly kiterjesztett szárnyainak röptávolságát vizsgálva azt találtam, hogy ez 45—50 cm. között váltakozik. (L. II. sz. melléklet.) Diezel—Mika erre vonatkozóan 44—48 cm. mond, Brehm 52 cm-t ír, F. C. Keller pedig 50 cm-ben tünteti fel a kiterjesztett szárnyak röptávolságát.

A fogoly farkát 7'3—8'4 cm. hosszúnak találtam (l. II. sz. melléklet). Az idevonatkozó megfigyelések a következők:

Diezel—Mika: 8=9 cm., Benkő Pál: 7=8 cm., Brehm: 7'5=8'5 cm.

Magát a szárny hosszúságát, melyet magam nem mértem, Diezel—Mika 17 cm-ben, Benkő Pál 15=17 cm-ben, Brehm pedig 15'4=17 cm-ben adják meg.

II. A fogoly élete

A kakas, tyúk és a fiatalokból (csibékből) álló család vagy „csapat“, melyben a foglyok addig életük minden mozzanatában összetartottak, február végével „párokra szakad“, vagyis az addig összetartozó család feloszlik és „páronként“ folytatja tovább életét. A párok — ha csak valami meg nem zavarja őket — nem kalandoznak el, továbbra is megmaradnak szűkebb tenyésztési helyükön. Megesik néha, ha az idő

zordabbá fordul, hogy a párok átmenetileg újra „csapatba“ fömörülnek, hogy így könnyebben tudjanak ellenállni a hosszú tél viszontagságainak, de ebben az esetben is, amint az idő javul, a „párok“ önálló élete állandósul. A páronként való elkülönülés élettani folyamat, mely már az új nemzedék létrejövésének első fázisa. Ha a csapatban kevesebb a tyúk, mint a kakas, úgy a pár nélkül maradt kakasok elindulnak párt keresni és sokszor a már „párban“ lévő tyúkot is zaklatják. A kakas „egyneji“. Kiválasztott párja mellett kitart, mindig mellette van, idegen — esetleg pár nélkül maradt — tyúk hívására nem reagál. A pázás ideje nincs határozott időhöz kötve, nagy kihatással van rá az időjárás. Ha a tél nagyon hosszúra nyúlik, a pázás kezdetének ideje is kitolódik. A pázás, amint a fogolynál nevezik „dürgés“ legkorábban április elsejével kezdődik és megfigyeléseim szerint a megtermékenyítést követő ötödik (néha hatodik) napon rakja le a tyúk első tojását egyszerű fészkebe, melyet sokszor a pusztá földön, valami mélyedésben, vetésben, herében, néha bokor aljában, nem ritkán járt út mellett, vagy épen régi keréknyomban készít tojásrakás előtt. A fogoly fészke igen kezdetleges, a tyúk sekély kis mélyedést kapar, melyet pár szál száraz fűvel, gabonaszárral, esetleg hüllött tollal tölt ki. Fészekrakás idején kedvenc tartózkodási helye a búza, árpa, repce és lóherekaszálók, továbbá az olyan helyek, ahol a szántóföldek bokros területekkel váltakoznak, melyek a költés alkalmával elegendő védelmet nyújtanak. Ha az őszi vetemény jól sikerült, fészket többnyire a vetésben készíti, ha azonban az őszi vetemény nem sikerült jól és a here vagy a kaszáló nagyobbak a vetésnél, úgy fészket inkább ezekbe rakja és ekkor áll fenn a „kikaszálás“ veszélye.

A tyúk megfigyeléseim és a szakkönyvek bizonyága szerint — az első tojás lerakásától kezdve — naponta egy tojást tojik, azonban a tojásrakás vége felé idevonatkozó megfigyeléseim szerint — melyeket azonban a szakirodalom nem erősít meg — megesett, hogy egy-két nap kimaradt. Ennek jelentőségét a kotlási idő tartamának megállapításánál vélem döntő fontosságúnak, és így ott fogom bővebben kifejteni.

A tojásrakás idejére és a tojások számára vonatkozóan a szakkönyvekben felfektetett, valamint saját megfigyeléseim is megerősítik azt, hogy a tojásrakás kezdete és a tojások száma — bár bizonyos szélső határok között — mindig a tyúk erőállapotától (itt van nagy szerepe az „áttelelés“ mikéntjének) és korától függenek.

A tojásrakás kezdetére vonatkozó megfigyelések egyöntetűen azt

igazolják, hogy a jól „átfelelt“, jó erőben lévő idősebb tyúkok kezdnek hamarabb tojni. Ezek sokszor már április közepén, ritkábban — ha a tavasz igen korán köszöntött be — április elején kezdenek tojni, míg a fiatal tyúkok csak április vége felé, május elején, vagy késői tavasz esetén május derekán, esetleg május vége felé kezdenek a tojásrakáshoz. Megfigyeléseim szerint a hosszú, zord tél általában 2–3 héttel késlelteti a tojásrakás kezdetét. Megesik néha, hogy fiatal tyúkok elvétve csak június elején kezdenek tojni, de ez esetben — kivált ha a tojások száma 10-en alul van — mindig fennforog a gyanú, hogy az első fészekalj külső behatások következtében elpusztult és a tyúk abban az évben már másodszor látott a tojásrakáshoz. Beigazolt tény ugyanis az, hogy ha az első fészekalj valamiképpen elpusztult (időviszontagságok, ragadozók, tojásszedés stb.), a tyúk pár hét múlva újabb pázás után ismét nekikezd a tojásrakásnak. Ez a második fészekalj azonban mindig sokkal kevesebb tojásból áll. Pl. ugyanaz a tyúk, amelyik első alkalommal 18 tojást tojt, ugyanabban az évben másodszorra nem tojik többet 10 legfeljebb 12 tojásnál. Így *Márianosztra* (Hont vármegye) határában 1938 május 10-én leltem egy fészket, melyben a tyúk 18 tojáson ült. A fészket május 14-én tojásaival együtt szétdúlva találtam és keresgélésem közben a megsemmisült fészektől pár méternyire rebentettem fel a fogolypárt. Figyelemmel kísérve az „öregek“ további életét, megállapítottam, hogy a régi fészektől mintegy 100 méterre a tyúk június 10 körül új fészket készített és június 17-én kezdte meg másodszor a tojásrakást, amit június 26-án fejezett be. Június 27-én ugyanis a tyúk már „ült“ de csak 10 tojáson. Ez a második fészekalj szerencsésen sikerült is és ősszel sokszor felrebentettem azon a környéken a 12 főt számláló csapatot. Ha augusztus derekán még egészen fejletlen, pelyhestollú csibéket látunk, ezek többnyire második költésből származnak.

A tojások számára vonatkozó megfigyelések, bár látszatra eltérnek egymástól, mégis, tekintve a megfigyelések különböző idejét, helyét és az esetleges különböző időjárás viszonyokat, nagyjában egységes képet mutatnak. Személyes vizsgálataim során különböző helyeken összesen 66 fészekalját láttam (Herceghalom 6, Kápolnásnyék-Velence 9, Sukoró 2, Pesthidegkút 2, Zsámbék 1, Nagykovácsi 2, Söregpuszta 3, Szentmártonkáta 2, Kisvelence 2, Márianosztra 9, Baracska 2, Fülöp-szállás 3, Szabadszállás 10, Nyirbátor 3, Szalmadpuszta 1, Nyirbogát 2, Encsencs 2, Monor 3, Solt 1, Budatétény 1) és azt találtam, hogy a

A fészkekben talált tojások száma

Szám	Terület	Év	A fész- kek sz	Tojás Szám	Terület	Év	A fész- kek sz	Tojás
1	Herceghalom	1935		11 34	Márianosztra	1938		16
2	"	"		17 35	"	"		10
3	"	"		14 36	"	"	4	19
4	"	"		8 37	"	1939		20
5	"	"		16 38	"	"		14
6	"	"	6	12 39	"	"	3	17
7	Kápolnásnyék-Velence	"		18 40	Fülöpszállás	"		22
8	"	"		12 41	"	"	2	20
9	"	"		15 42	Szabadszállás	"		20
10	"	"		20 43	"	"		18
11	"	"		14 44	"	"	3	16
12	"	"		17 45	Nyírbátor	1940		12
13	"	"		22 46	"	"		15
14	"	"	8	13 47	"	"	3	11
15	Sukoró	"		17 48	Szálmadpuszta	"	1	7
16	"	"	2	22 49	Nyírbogát	"		9
17	Pesthidegkút	1936		13 50	"	"	2	11
18	"	"	2	19 51	Encsencs	"		15
19	Zsámbék	"	1	21 52	"	"	2	12
20	Nagykovácsi	"		16 53	Szabadszállás	"		16
21	"	"	2	10 54	"	"		6
22	Sőregpuszta	1937		18 55	"	"	3	11
23	Sőregpuszta	"		15 56	Kápolnásnyék	"	1	13
24	"	"	3	20 57	Szabadszállás	1941		18
25	Sztmártonkáta	"		22 58	"	"		4
26	"	"	2	17 59	"	"		11
27	Kis-Velence	"		20 60	"	"	4	13
28	"	"	2	16 61	Fülöpszállás	"	1	13
29	Márianosztra	"		22 62	Monor	1942		18
30	"	"	2	18 63	"	"		17
31	Baracska	"		17 64	"	"	3	11
32	"	"	2	19 65	Solt	"	1	14
33	Márianosztra	1938		18 66	Budatétény	"	1	12

fogoly első fészekaljából származó tojásainak száma 10—22 (lásd: III. sz. melléklet). A 10-nél kevesebb tojás vagy fiatal tyúktól, vagy második tojásrakásból származik. *Gróf Festetics Pál*, ki, mint a volt biai vadőriskola vezetője 1916—1919 között 100 fészket vizsgált meg, idevonatkozó megfigyelései azt mutatták, hogy egy fészekalj tojásainak száma 9—25 között ingadozik, az átlagos tojákszám pedig 12—20. *Festetics gróf* a 100 fészek közül egyben 27 tojást talált, ami — bár a fogolynál a „kakukosodást“ a legtöbb szakkönyv szerint nem tapasztalták — csak úgy magyarázható, hogy a fészekbe két tyúk rakta le a tojásait. Alátámasztja ezt a feltevést *k. Benkő Pál* is, ki munkájában azt írja, amelyik fészekben 18-nál több tojást találunk, ott valószínűen két tyúk tojásai vannak együtt. *K. Benkő Pál* munkájában azt írja, hogy a tojások száma 9—18, (fiatal tyúknál 9—12, idősebbeknél pedig 18-ig). *Fónagy József* „A fácán és fogoly vadászata, tenyésztése és hálóval való fogása“ című szakkönyvében 10—22, fiatal 10—12, idősebb 22-ig, *dr Lovassy Sándor* „Magyarország gerinces állatai“ című könyvében 8—20, fiatal 8—12, idősebb 13—20. *Diezel—Mika* művében 9—17-ben, *Groebbels—Kirchner—Moebert* „Ornitologische Hilfstabellen“-jében 8—20-ban, öreg tyúknál esetleg 22. *F. C. Keller* „Der Weidgerechte Jäger Österreichs“ című munkájában 12—20-ban, *Dietrich a. d. Winchell* pedig „Handbuch für Jäger, Jagdberechtigte und Jagdliebhaber“ c. művében 10—18-ban, fiatal tyúk 10—12, öregebb 14—18 határozza meg a fészekalj tojásainak számát. Amint látjuk, a fenti adatok csekély eltéréseik ellenére is általánosságban egységes képet mutatnak.

A fényes, barnás, pettyezett, piszkos-szürke, vagy zöldes-szürke tojások egyik végükön kisé hegyesedő körtealakúak, majdnem galambtojás nagyságúak. Pontos nagyságukra vonatkozóan — különböző helyekről származó 160 friss tojást lemérve — azt találtam, hogy a tojás hossza 32—36 mm., szélessége pedig 26—27 mm. között ingadozott (I. IV. sz. melléklet). *Festetics Pál gróf* idevonatkozó adatai szerint, melyek ugyancsak a biai vadőriskola területén 1916—1919 között megvizsgált 500 tojás méreteiből erednek — a tojások hossza 33—35 mm., szélessége pedig 25—27 mm. közé tehető. *Dr. Hermann Fürst* „Forst- und Jagd-Lexikon“-ja szerint a tojás hossza 35·2 mm., szélessége pedig 27·2 mm., *Groebbels—Kirchner—Moebert* szerint pedig a hosszúság 31·6—38·9 mm., a szélesség pedig 24·1—26·4 mm. közé tehető. Ismerve a tyúkfajták tojásainak méretkülönbségeit, a fenti adatokban rendellenesség nem található.

A fogoly tojásainak méretei

Terület	Év	Db	Súly		Hossz.		Széles.	
			—	+	—	+	—	+
			gr		mm		mm	
Kápolnásnyék	1935	28	13·4	14·9	32	36	26·5	27
Márianosztra	1937	32	13·2	15	32·5	36	26·5	27
„	1938	16	13·3	14·8	32·5	36	26	26·5
Szabadszállás	1939	24	13·1	14·9	32	35·5	26	27
Fülöpszállás	1939	16	13·2	14·7	32·5	36	26·5	27
Nyírbátor	1940	28	13·3	14·8	32·5	35·5	26·5	27
Monor	1942	16	13	14·1	32	34·5	26	26·5
Összesen		160						

A tojások súlyára vonatkozó megfigyeléseim — a fenti 160 friss tojást lemérve — azt mutatták, hogy ezeknek súlya 13—15 gr. között váltakozott (l. IV. sz. melléklet). Összehasonlítás céljaira ennél a méretnél állt a legkevesebb adat rendelkezésemre, mert a belföldi szakirodalomban semmi, a külföldiben pedig mindössze két műben találtam tojássúly méretet. *Groebels-Kirchner-Moebert* „*Ornitologische Hilfstabellen*“=szerint a friss tojás súlya 12·1—16·1 gr. *O. Heinroth* „*Die Beziehungen zwischen Vogelgewicht, Eigewicht, Gelegegewicht und Brutdauer*“=je szerint 13 gr. A vizsgált tojások mennyisége — a méretek közt lévő tág határértékekből következően — úgy látszik *Groebels-Kirchner-Moebert* vizsgálatainál volt a legnagyobb, és a föbbi méretadat hozzá viszonyítva igazolja, hogy azok között nincs rendellenesen kiugró adat; *O. Heinroth* szerint a tojás súlya a tyúk testsúlyának egyharmincad része. Szerinte a tyúk súlya 375 gr. *O. Heinroth* még tovább ment számításaiban és megállapította azt, hogy az egész fészekalj (15 tojást feltételezve) a tyúk súlyának 50⁰/₀=a. Erre vonatkozó megfigyelést a szakirodalomban máshol nem találtam és magamnak sem állt módomban végezni,

Miután a tyúk valamennyi tojását lerakta, megkezdte a *kotlást*.

A kotlás feltűnő jelenség, mert idején a kakast már nem párosával, hanem csak egyedül látjuk. A kakas azonban sohasem távozik messzire a fészektől és, ha a fészekhez ellenség közeledik, „cselt vet“, vagyis alig pár arasznyira a föld felett vergődve, le-lecsapódva, szárnyaszegettséget mimelve repül tovább, hogy ezzel az ellenséget a fészek közeléből elcsalja, és ha ez sikerül, újra visszaszáll a fészekhez. A fogolytyúk igen jó anya, szorgalmasan kotlik és mivel a kotlás tartama alatt igen keveset eszik, lesóványodik. Ha fészkeről kis időre el is távozik, hogy valami kevés táplálékot vegyen magához, tojásait fűvel betakarja és így oly tökéletes „mimikri“=t teremt, hogy ellenség nem igen akad rá a tojásokra. Mivel kotlás közben a tyúk igen nehezen távozik fészkeről és szinte csak a láb alól repül ki, kaszáláskor — még ha ügyelnek is — sokszor megy fönkre a fészekalj, és sok kitaróan kotló fogolytyúk fejét vágja le az éles kaszavas. *Dr. W. Nolte* írja „*Zur Biologie des Rebhuhns*“ című munkájában, hogy Hessenben egy 800 hektárnyi részen, ahol kb. 1000 fogolyból állt az állomány, „kikaszálás“ révén 50—70 fészekalj semmisült meg. A kikaszálás okozta kártételt minden módon meg kell akadályozni.

A kotlás időtartamának újra csak ellentétes megállapításaival ta-

lálkozunk, itt azonban az ellentmondások olyan természetűek, hogy azokat közös nevezőre hozni semmiképpen sem lehet, mert bár erre vonatkozóan a szakirodalomban négyféle vélemény alakult ki, *a kotlás időtartama mindig ugyanaz és csak egyféle lehet*. Megfigyeléseim és vizsgálataim eredménye szerint a kotlás tartama megkezdésétől az első tojás feltöréséig 21 nap. Keltezőgéppel nem állt módomban az ellenőrzés de Márianosztrán az 1937. évi költési idényben két esetben, ugyanott 1938-ban egy esetben, Nyirbátorban 1940-ben pedig egy esetben volt alkalmam minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy a fogoly kotlási időtartama 21 nap. Nevezett helyeken ugyanis figyelemmel kísértem már az utolsó tojások lerakását is, és így pontosan meg tudtam állapítani a kotlás tényleges megkezdését. *Valamennyi esetben 21 nap telt el az első tojáshéj feltöréséig*. A szakirodalomban *Diezel-Mika*, gróf *Festetics Pál*, *Fónagy József* és *F. C. Keller* már eddig is említett műveikben, továbbá *Georg Ludwig Hartig* „*Lehrbuch der Jäger*“ című munkájában szintén 21 napban állapítják meg a kotlás idejét, míg *O. Heinroth* már fentebb említett művében 23 és fél napot ír, *Groebels-Kirchner-Moebert* nyancsak a már említett munkájában 24–25 nap közt ingadozónak mondja, *Benkő Pál* „*Vadászat*“ és *Emil Böhmerle* „*Taschenbuch für Jäger und Jagdfreunde*“ c. munkájukban 25 napban határozzák meg, *dr. W. Nolte* pedig „*Zur Biologie des Rebhuhns*“ c. művében 26 napot ír. Tekintve a felsorolt szakmunkák íróinak tudományos felkészültségét, szaktudását és pontos megfigyeléseit, melyek őket adataik közlésében vezették, nehezen dönthető el, hogy a négyféle megállapítás közül melyik a helyes. Mint saját és hat kiváló szakíró vizsgálataim eredményeképpen közzétett adatot, a 21 napot tartom a fogoly kotlási időtartamának, annál is inkább, mert megfigyeléseim során két olyan körülményre lettem figyelmes, melyek igen könnyen szolgálhatnak eredetűl a 21 napnál hosszabb meghatározásoknak. Azt tapasztaltam ugyanis, hogy a tyúkon néha még az összes tojás lerakása előtt erőt vesz a kotlási láz, ami abban nyilvánul, hogy már igen szeret „ülni“ s általában viselkedésével a már kotló anya benyomását kelti, ami házi tyúkjainknál is gyakran előfordul. Ez a megfigyelt könnyen tévedésbe ejtheti, elhítelve azt, hogy a tyúk már „kotlós“. Amint a tojáslerakás tárgyalásánál egységes megállapításként közöltem, a tyúk első tojásának lerakásától kezdve minden nap tojik egy tojást, és ha már minden tojását lerakta, akkor kezd csak a kolláshoz.

Megfigyeléseim azonban három esetben az mutatták, hogy a „min-

dennapi egy tojás“ lerakásában a tojásrakás végefelé egy esetben a 16. tojás után, egy esetben a 13. és 16. tojás után, egy esetben pedig a 15. tojás lerakása után egy-egy napos megszakítás állott be, mikor is az aznapi tojás kimaradt. Az első esetben az egynapos megszakítás után a tyúk még 3 tojást tojt rendes időközökben, összttojásainak száma tehát 19-re emelkedett; a második esetben még 4-el gyarapodott a tojások száma, a harmadik esetben pedig az egy nap kimaradása után való napon 16 tojásra egészült ki a fészekalj. A második fészeknél, tehát ott, ahol a 13. és 16. tojás lerakása után következett be egy-egy napos szünet, azt tapasztaltam, hogy a tyúk viselkedése, miután 18. tojását lerakta, tehát ez esetben már a tojásrakás 20. napján megváltozott; sokat „ült“, de még nem kotlott és csak a 22. napon, mikor már 19. és 20. tojását is lerakta, akkor kezdte meg a fényleges kotlást. Az első és harmadik fészeknél (mindkét esetben egyszer maradt ki egy-egy nap) szintén tapasztaltam — bár nem egész határozottsággal — a tyúknál ilyen természetű változást. A fentiekből következtetve láthatjuk azt, hogy két lehetőség is mutatkozik arra, hogy valaki a kotlás időtartamát hosszabbnak észlelje, mint amilyen; és pedig 1) ha valaki például a második fészeknél megfigyelte azt, hogy a tyúk mikor rakja le első tojását és ezután már csak azt figyelte, hogy mikor törik fel az első tojáshéj, okvetlenül 21 napnál hosszabbnak találta a kotlás időtartamát, mert feltételezve, hogy a tyúk mindennap egy tojást tojik, a 20 tojás lerakására természetesen 20 napot számított, a valóságban fennálló 22 nap helyett és ez esetben a kotlás tartama is 23 napnak tünt fel a tényleges 21 nap helyett. 2) Ha pedig valaki csak magát a tyúkot figyelte volna, úgy a 18. tojás lerakása utáni viselkedéséből ítélve, a kotlás megkezdésére következtethetett volna, bár a valóságban ez csak két nappal később kezdődött.

Személyes megfigyeléseimből csak a fentemlített három esetre utalhatok, de nem tartom kizártnak, hogy némelyik tyúknál a tojásrakás folyamán esetleg kettőnél többször is kimarad egy-egy nap, miáltal megfigyelő a kotlás időtartamát a fentiek alapján még hosszabbnak fogja találni. Elgondolásom szerint így történni lehetett meg, hogy egyes szakkönyvek a kotlás időtartamát 23 és $1/2$, 24, 25 sőt 26 napban tüntetik fel.

Előfordul néha a kotlás végén, hogy két-három tojásnak szüksége volna még pár órai kotlásra, de mert a többiek már kikeltek és megszáradtak és a kiscsibék már a fészek körül tipegnek, aggódó anyjuk csibéi közé megy és otthagya fészket a két-három tojással, melyek

azután vagy a ragadozók martalékává lesznek, vagy a parányi csibék beléjük fulladnak. A csibék „fészekhagyók“. Alig hogy felszáradtak, elindulnak a szülők vezetésével, kik csibéiket nagy gondossággal, féltő szeretettel vezetgetik és tanítgatják a leggyengébb kukacok, hangyatojás, férgek, meztelen csigák és zsenge fű felkeresésére, melyek a kicsibék első táplálékai. Szembetűnő a szülők aggodó gondossága, ha ellenség közeleg a család felé. Ilyenkor a szülők egyike (legtöbbször a kakas) cselet vet már a költésnél említett módon, hogy az ellenséget elcsalja a kicsinyek közeléből. Ilyenkor a kakas sokszor ráfizet önfeláldozására, elpusztúl, ami azután az egész családnak igen nagy kárára van, mert a folyton éber kakas óvja meg családját minden kellemetlen meglepetéstől, legyen az ember, vagy állat. A szülők nemcsak élelemszerzésre de óvatosságra is tanítják kicsinyeiket, kik anyjuk intő hangjára azonnal elbujnak vagy meglapulnak. A csibéknek egyhetes korukban már szárnyuk nőtt, két-háromhetes korukban pedig — mikor kb. rigónagyságúak — már röpülőképeseek. (Ekkor mondjuk, hogy a csibék már „röpülősök“.) Erre vonatkozóan a szakirodalomban gróf *Festetics, Lovassy, Diezel-Mika, Groebels-Kirchner-Moebert* és *Dietrich a. d. Winchel* egyöntetűen a két-három hét közti időt jelölik meg, azonban egy nagyon kiugró adat van *F. C. Keller* „*Der Weidgerichte Jäger Österreichs*“ című munkájában, ki a röpülőképesség idejét 6—7 hét közt állapítja meg. Ez a megállapítás annyira különbözik minden más megfigyeléstől, hogy egyedül csak úgy magyarázható, ha Keller a művében használt „*flugbahr*“ kifejezést nem a többiek által megállapított „repülőség“ fogalmára, hanem a csibék fejlődésének valamilyen későbbi állapotára értelmezi. A csibék az öregekkel állandóan együtt vannak, a család egy zárt egység, ahová idegen csapatból való foglyot nem vesznek be. Kivétel azonban, ha elárvult csibék csatlakoznak a csapathoz; ezeket maguk közé eresztik és az öregek a következő „párookra szakadás“ig ugyanolyan gondnal, szeretettel vezetgetik, mint a saját csibéiket. Így magyarázható azután az, ha augusztus derekán, szeptember elején sokszor már 25—30 főből álló csapatokkal is találkozunk. Ezekben mindig vannak már „adoptált“ árvák. Ha valamelyik csapat már eléggé fejlett és akkor pusztulnak el a szülők, nem mindig csatlakoznak idegen csapathoz, hanem közülük valamelyik fiatal kakas veszi át a vezetést és azután már ő vigyáz a csapat biztonságára.

A fogoly hangja: a „cserregés“; legelészés közben sokszor a házi baromfiéhoz hasonló hangot adnak. A legelésre szétszéledt „szét-

terült“ csapatot a szülők hangos szóval hívják össze. Ha a csapatot fiatal kakas vezeti azt vékonyabb hangjáról igen sokszor meglehel ismerni. Az egy családhoz tartozók mindig megismerik egymást és ennek, valamint a szülők gondosságának következtében a család tagjai mindig egymásra találhatnak. A homokba, földbe kapart mélyedés, melyben egymáshoz bujva pihennek „kaparás“ vagy „fekvés“. A pihenő foglyok „feküsznek“, ha maguktól repülnek fel „felszállanak“, ha pedig hajtók vagy vizsla elöl kelnek „felröbbennek“, földreérve „leereszkednek“, szeles időben „lecsapódnak“, menekülés közben a kukoricába „bevá-gódnak“. Mikor táplálékot keresni repülnek „legelőre szállnak“, ha repülés közben lövés esik a csapatra, hirtelen felemelkednek „felvágódnak“. Ha a megriasztott csapat tagjai egymástól távolabb ereszkednek le, olyankor a csapat „szétvert“. Ilyenkor azután cserregéssel hívják egymást össze. Meleg homokban, porban a foglyok „fürdenek“. Azt a párt, melynek csibéi nincsenek „meddő“-nek nevezzük. (Az idézőjel között levő szavak vadászati szakkifejezések, melyeket a fogoly életének tárgyalásánál meg kellett említenem.)

A már „repülő“ csibék fejlődése kedvező időjárás esetén gyorsan, egyenletesen halad és augusztus elejére (kivált ha a költés elég korai volt), már szépen kifejlődnek. Kedvezőtlen időjárás esetén azonban a csibék fejlődése lassú és egyenetlen, igen sok elpusztul és ami megmarad, azok sincsenek még augusztusban rendesen kifejlődve. Ilyenkor láthatunk azután még augusztus közepén is ugyanabban a csapatban különböző nagyságú csibéket, melyeknél ez esetben már az egyéni ellenálló erő érvényesül.

A fogoly életkörülményeinek legjobban megfelelnek a homokos, száraz, meleg földek; a hideg, nyirkos talajokat kerüli.

Sokan beszélnek „mocsári, nádi“ fogolyról, mint változatról. Ez azonban csak szóbeszéd, mert a fogolynak sem testalkata, sem lábainak formája nem alkalmas a „mocsári“ életre. Tény az, hogy rekkenő hőség idején a fogoly szívesen legel a mocsárszéleken, de nem azért mert mocsári változat, hanem mivel ilyenkor ott talál hűvösséget, nedvességet, zöldet, rovar, amit szokott helyén a hőségben nélkülöz. A nádba repülő fogoly sem „nádi változat“, hanem felfelve azért repül a nád közé, mert a közelben nincs más menedéket nyújtó sűrű, óvóhely. Megfigyelések igazolják, hogy a nádba repülő csapat a veszély elmúltával, kis idő múlva újra visszatér régi helyére. Igazolja ezt k. Benkő Pál is, aki művében a következőket írja: „A boldogi (Pest megye)

határ „Brinza“ nevű részén a szántóföld, szőlő s nádas kedvezően oszlik meg. A felvert fogolycsapat bár a nádat közelebb kapja — a szőlőbe száll, mert ott futni is tud a „beszállás“ után; viszont a szomszéd jász-fényszarui határban mindig nádasba száll, mert ez több van, szőlő kevesebb, de a nádasból veszély elmúltával a fogolycsapat azonnal előjön.“

Vizre a fogoly különben sem nagyon igényes, nem túl száraz esztendőben beéri a harmattal is.

Szívesen tartózkodik a fogoly nyáron és ősszel a gabona, vöröshere, burgonya és répaföldeken, gázosokban, kukoricában, szőlőkben. Nagy melegben szívesen keresi fel a réteket, kaszálókat, kivált, ha azok közelében árnyékos, bokros helyek vannak. Tűző napsütésben általában az árnyékos helyeket, hideg, szeles időben pedig a védett, szélmentes helyeket keresi. Nagyon kedveli a csendereseket, bokros helyeket, főként ha körülöttük már nem áll lábon a termés. Erdőben igen ritkán tartózkodik, legfeljebb a vágásokat, erdőszéleket keresi fel, ha nagy a hőség, vagy ha megzavarták. Szálerdőkben nem fordul elő. Késő ősszel igen kedveli a friss szántásokat is. Szívesebben tartózkodik a váltakozó termesztésű kisebb földeken, mint az egy tagban lévő nagy táblákon, mert az előbbiben a változatos táplálék mellett többnyire búvóhelyet is talál. Ha a határban a kukorica táblák között más növényvel hasznosított földek is vannak és ezek nem túl keskenyek, akkor főként ezekben tartózkodnak a foglyok.

Bár az idő már őszbefordult és a csibék felcserepedtek, a szülők továbbra is a régi gondossággal istápolják őket. Vadászat alkalmával, ha a csapatot megzavarták, „szétverték“, minduntalan hallatszik az öregek aggódó cserregése, amivel a szétszórt csapatot összehívják.

„Repülő“ koruk eléréseig a csibék — mint a házi baromfi — anyjuk szárnya alatt éjszakáznak, fejlettebb korukban azonban az alkonyat beálltakor szüleik vezetésével keresik fel a legtöbbször nyílt helyen lévő hálólhelyüket. Ilyenkor a legelésre szétterült csapatot az öregek hívó cserregéssel gyűjtik össze, mikor is a fiatalok anyjuk köré gyülekeznek, míg a kakas az esetleg messzebbre elkószált csibéket hívja össze. Ha már az egész csapat együtt van, az öregek vezetésével felrepülnek, és ha közben még egyszer le is ereszkednek és egy darabot futnak is, hálólhelyükre mindig repülve érkeznek; ott leereszkedve már nem szaladnak és nem „terülnek szét“, hanem szorosan együttmaradva egy közös mélyedést kaparnak és fejfel szembefordulva, köralakban összebújva, töltik az éjszakát. Egyes megfigyelések szerint a hálólhelyükön

Őrt is állítanak, hogy ez az esetleges veszélyt jelezze; megfigyeléseim közben azonban ezt nem tapasztaltam, bár sokszor láttam hálólhelyükön megpihenő foglyokat. Az azonban, hogy hálólhelyül többnyire nyílt helyet választanak, ahova mindig kiszimatolható nyom nélkül, tehát nem futva, hanem repülve érkeznek és ott szorosan együttmaradnak, mindenestre ösztönös óvatosság jele. Hajnalhasadtával a foglyok felébrednek, szét-
szélednek, de a kakas hívására újra összegyűlekeznek és a szülők vezetésevel száraz helyre repülnek, ahol azután megvárják a napfelkeltét. Reggel a foglyok kerülnek a harmatos, nedves helyeket. Napfelkeltével a szülők újra összehívják a családot és a csapat „legelőre” repül. Régebbi hiedelem szerint a kakas reggel háromszor hívta egybe a csapatot, és mindegyik összehívás után továbbrepülve, csak a harmadszorra elért helyen „terülnek szét” legelni. Saját megfigyeléseim azonban több új megfigyeléssel egyetemben az mutatják, hogy a foglyok reggel nem mindig háromszor kerekednek fel, hanem hol egyszer, hol többször, néha négyszer is neki indulnak, míg az állandó legelőjükre érnek. Legbiztosabban úgy tudhatjuk meg a foglyok reggeli tartózkodási helyét, ha megfigyeljük, hol hallgatnak el, vagyis hol nem hangzik fel, kis idővel a leereszkedés után, újra a szülők hívó hangja: ezen a helyen aztán többnyire egész délelőtt meglelhetők.

A fogolycsapat legnehezebb napjait télen éli. Ezért tehát a fejlődés korának időjárása után — mert ez a leglényegesebb a tenyésztés sikerére — a téli időjárás milyensége van a legnagyobb kihatással a fogolyállományra és — mivel az áttelelés mikéntjétől igen sok függ — rányomja bélyegét a jövő évi szaporulatra is.

Az enyhé teleket jól bírja a fogoly; a zord telek, különösen megfelelő búvóhely hiányában, erősen apasztják az állományt. Az 1939-es rendkívül zord tél végefelé is, mikor már a hó kezdett eltakarodni, igen sok „hóbafuli” és megfagyott foglyot találtunk a határban. Ilyenkor azután a teljesen kopár területeken a fogolyállomány gyakran egészén kipusztul, mint ezt az 1939-es tél után sok helyen tapasztalhattuk. Még azok a foglyok is, amelyek az ilyen viszontagságos télen valahogyan átmentik életüket, tavaszra nincsenek olyan erőben, hogy tőlük megfelelő szaporulatot várhatnánk. A kedvezőtlen tél azonban nemcsak a fentemlített közvetlen módon káros a fogolyállományra, hanem közvetve azáltal is, hogy a határban sem eleséget, sem menedéket nem leelő foglyok behúzódnak a falvak alá, a szériuskertek védelmébe, ahol azután az emberi tudatlanság és kapzsiság, a kóbor kutyák és macskák se-

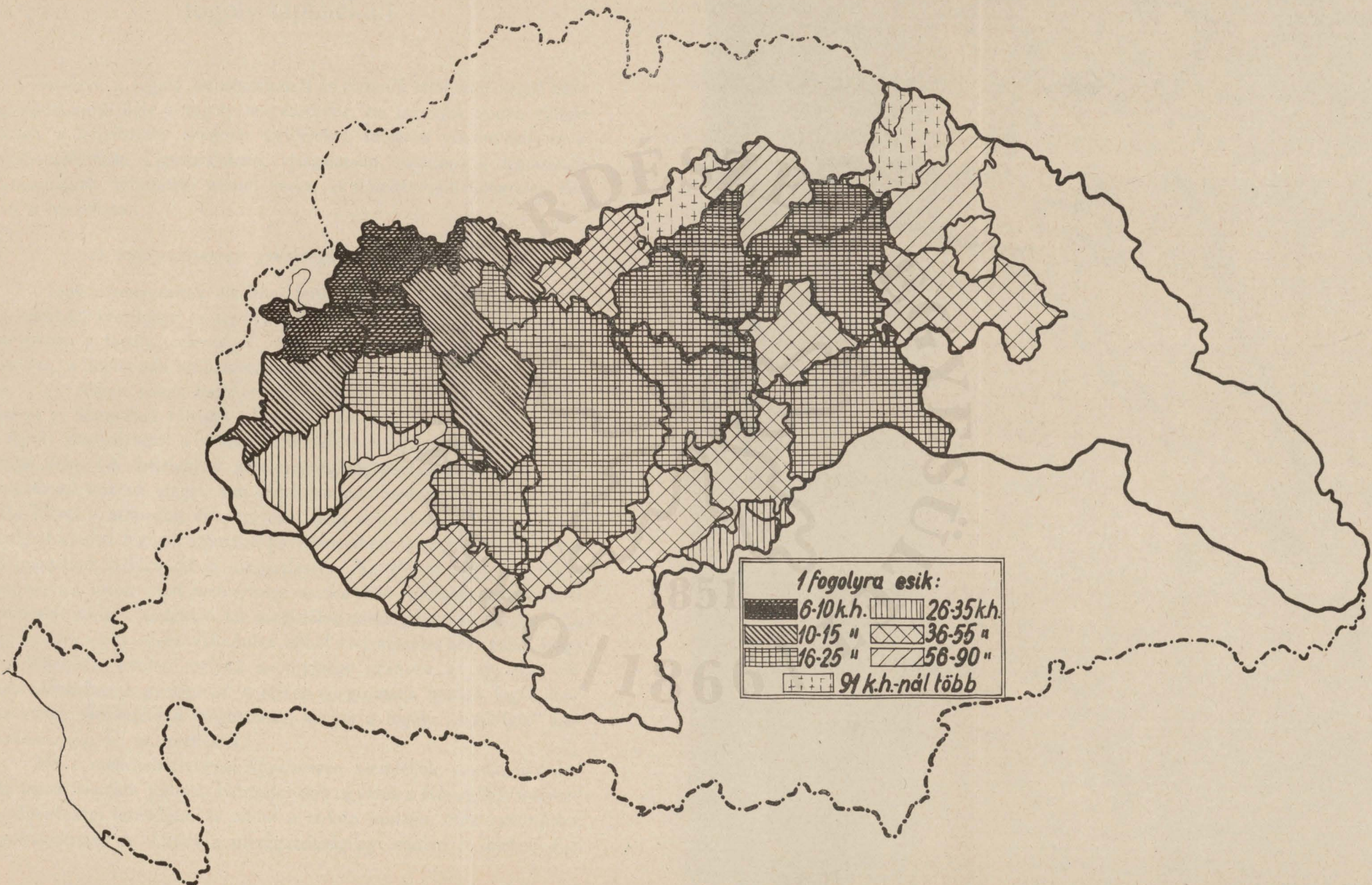

regével együtt pusztítják a meggémberegett, csonttá és bőrré soványodott, mozogni alig tudó foglyok ezreit. Az ilyen telek után hatványozott szükség van azokra az ismeretekre és intézkedésekre, amelyeket könyvem további részeiben tárgyalok.

Mielőtt azonban a következő fejezetre térnék át, meg kell még emlékezni a „vándorfogoly“-ról, mely igen sokáig megoldatlan kérdés volt a természetbúvárok előtt. Tudvalévő az, hogy a fogoly „állandó“ madár, helyhezköött, tenyészhelyéhez ragaszkodó és mégis előfordulnak esetek, mikor a rendes csapat létszámánál sokszorosan több, olykor egész „sereg“ foglyot láttak valahol hirtelen feltűnni, majd hosszabb-rövidebb idő múlva újra nyomtalanul tovaszállni. Ezeket a foglyokat megfigyelve azt találták, hogy kisebbek, gyengébbek és jóval ijedősebbek az „állandó“ fogolynál és ezekből, valamint kóborló természetükből következően sokan, mint külön „fajta“ emlegették. Azonban szorgos megfigyelések eredményeképpen megállapítást nyert, hogy az u. n. „vándorfoglyok“ nem külön fajta. Bár a fogoly helyhezköött, de mint *k. Benkő Pál* írja: „csak a terület alkalmassága köti“, tehát csak abban az esetben marad meg egy helyen, ha a terület alkalmas életszükségeinek megtalálására. Így adódik aztán, hogy rekkenő nyári időben száraz helyről nedvesebb vidékre vándorol; hogyha valamely vidéken a csibék fejlődési korának igen fontos esése, a meztelen csigák és rovarvilág számában csökkenés áll be, olyan helyre vándorol, ahol ezekben nincs hiány; végül állandó nyugtalanítás, a védelmet nyújtó helyek kiirtása, bizonyos helyen az állomány túlsűrűsödése, mind okai lehetnek annak, hogy a fogoly, a különben tenyészhelyéhez ragaszkodó madár „vándoréletre“ adja magát. Ez a „vándorút“ azonban mindig csak addig tart és ott ér véget, ahol a foglyok megtalálják az életszükségeiket kielégítő helyet. Hogy ezek a „vándor-foglyok“ a megfigyelések szerint kisebb testűek az „állandó fogoly“-nál, ennek oka éppen a vándorlásra kényszerítő szűkös életviszonyaikban keresendő, ijedőségük a mindig új, szokatlan helyeken való tartózkodás következménye, az pedig, hogy számuk sokszor többszörösen felülmulja a fogolycsapatok megszokott létszámát, szintén nem külön „fajtajelleg“, hanem annak következménye, hogy a közös ok és cél tarja össze őket ilyen összekeverődött vándorló csapatokban.

A FOGOLY SŰRŰSÉGE CSONKA HAZÁNKBAN

V. sz. melléklet

III. A tenyésztés feltételei.

(A tenyésztésre alkalmas területek, időjárás és a fogoly tápláléka.)

Ismerve a fogoly természetrajzát és életének lefolyását, segítő kézzel nyúlhatunk bele a fogoly tenyésztésébe, ha ismerjük annak előfeltételeit, a tenyésztésre alkalmas területeket, időjárási viszonyokat és a fogoly táplálékát. Tapasztalataim, vizsgálataim, valamint a felhasznált forrásmunkák útmutatása szerint ezeket az előfeltételeket ismertetem ebben a fejezetben.

1. A fogolyállomány „sűrűsége“ csonkahazánkban

Hogy a tenyésztésre alkalmas területeket szemléltetően tüntessem fel, térképet készítettem a rendelkezésemre álló adatok alapján, mely hazánkban a fogoly „sűrűségét“ ábrázolja. Tekintve, hogy „vad“-ról van szó, a fogolynak területenként való pontos megszámlálása lehetetlen. Úgy vélem, mégis hasznos útmutatást nyújtok az alábbi térképpel, melyet a Statisztikai Hivatal 1938—39. évi adatai alapján készítettem a fogoly elterjedéséről a vidékenként elejtett és bejelentett foglyok számadatai után. (A bejelentési kötelezettségnek, sajnos, sok helyen igen pontatlanul tesznek eleget, ami térképem pontosságának rovására szolgál.) Mivel a szabadon élő foglyokat nem számolhatjuk össze, a vidékenként elejtett foglyok számából következtethetünk csak hazánk fogolyállományának területenkénti megoszlására. Az elejtett foglyok területnagysághoz viszonyított mennyisége szerint hét, különféleképpen jelzett „sűrűségi zónát“ tüntettem fel, megjelölve mindegyiken az egy fogolyra eső területmennyiséget. Kiindulva abból a természetes feltevésből, hogy a vidékenként elejtett foglyok mennyisége arányos az ugyanott élő fogolyállomány nagyságával, e térkép megmutatja hazánk fogolyállományának vidékenkénti megoszlását, vagyis a fogoly „sűrűségét“ hazánkban. (L. V. sz. melléklet.)

Ha a mellékelt térképet figyelmesen szemléljük, rendkívül érdekes tapasztalatokra jutunk. Köztudomású ugyanis a *Kis-Alföld* intenzív mezőgazdasági termelése, és amint a térkép mutatja, ott a legsűrűbb a fogolyállomány is. Utána a mezőgazdaságilag szintén jó hírben álló

szomszédos Dunántúl, majd az északi megyék következik. Kevesebb, de még mindig igen jó a fogolyállomány a Dunántúl északi részén, az Alföldön és igen érdekesen a Tisza mentén fel egészen még Zemplén vármegyét is beleértve. Mihelyt azonban a hegyek és velük az erdők is nagyobbodnak, a fogolyállomány csökkenése azonnal szembezőkö. Ez a térkép tehát nem pusztán csak a fogoly területenkénti „sűrűségét“ tünteti fel, de megmutatja azt is, hogy a fogolyállomány annál jobb, minél intenzívebb és jövedelmezőbb a mezőgazdaság, és igazolja azt az egységes megállapítást, hogy a fogoly a belterjesen kezelt mezőgazdaság vadja.

2. A tenyészésre alkalmas területek

Szemléltetve a fogolyállomány országos „sűrűségét“ most vonjunk egy szűkebb kört és vizsgáljuk meg azt, hogy egyes helyeken a talajviszonyok milyen hatással vannak a fogolyállományra. Vizsgálataim eredményei a szakmunkák véleményeivel egybehangzóan azt mutatták, hogy a fogoly a túlkötött, agyagos talajokat nem kedveli, ezeken a helyeken szaporodása korlátoltabb. Annál inkább kedveli azonban a kevésbé kötött agyagos-homok, homokos-agyag, vályog és löszös talajokat, melyek inkább homokos jellegűek, melyekben — mint a tyúkfélék általában — könnyebben elkapirgálhat. A teljesen sík, tiszta homok azonban megint csak nem kedvező a tenyészésre, részben a védelmet és ételmezt nyújtó növényzet és rovarvilág hiánya, részben pedig az esetleges nyári vízhiány miatt. Így tehát ott, ahol a sík homokon a védehetőbb, bokrosabb helyek hiányoznak, mérsékeltébb a szaporodás, mint a kötöttebb, védelmet adó helyekben gazdagabb vidékeken. A homokos, könnyű talajok előnye főleg költés idején és a csibék fejlődési szakában tűnik ki, mikor az időjárás igen nagy kihatással van a tojásokra és főleg a csibék fejlődésére. Esőzések alkalmával ugyanis a kötött agyag-talajon — ha csak nem lejt erősen — annak szerkezete miatt rövidebb-hosszabb ideig, sokszor több cm. magasságban áll a víz, míg a könnyű homokos jellegű talaj hamar áteresztí a vizet és gyorsabb száradása és átmelegedése folytán kisebb a tojások megromlásának, valamint a csibék átfázásának és elhullásának veszélye. Ugyanezekkel az okokkal támogatja alá dr. W. Nolte „Zur Biologie des Rebhuhns“ című művében azt a megállapítást, hogy a fogoly tenyészésére a talajnak nem kémiai összetétele, hanem szerkezete van döntő jelentőség-

gel. Másik előnye a homokos talajnak, hogy tartós esőzések alkalmával nem válik ragacsossá és nem tapad rá a fiatal csibék lábára, mint az agyag, mely akadályozza őket a mozgásban, táplálékszerzésben és ezáltal igen sokszor tömeges pusztulásukat okozza. A mocsaras részek és vizenyős rétek szintén nem alkalmasak a fogoly tenyésztésére, és így ezeknek lecsapolása és a csatornázás nemcsak a mezőgazdálkodásnak, hanem a fogolytenyésztésnek is a javát szolgálja. (Pl. a Fertő melletti Hanság lecsapolása és termővé tétele.) A terület dombozati viszonyainak alakulása nincs nagy hatással a tenyésztésre, mert ha a fentebb említett talajviszonyok megfelelnek, a fogoly jól tenyészik a dombos vidék mezőgazdasági területein is.

3. A tenyésztésre alkalmas időjárás

A fogoly megtelepülésére, szaporulatára, az egész tenyésztésre, de ebben is *legfőképpen a csibék fejlődésére döntő kihatása van az időjárásnak.*

Az időjárás tárgyalását a téllal kezdem, mert a *téli időjárás* legtöbbször rányomja bélyegét a tavaszi szaporulatra is, és így nagy hatással van a következő évi fogolyállományra. A mérsékelt égöv átlagos teleit jól bírja a fogoly, de ha a megszokottnál nagyobb hidegekkel és több hóval köszönt be a tél, ha gyakoriak a hófúvások, vagy ha a hó tetején jeges réteg képződik, melynek következtében táplálékához nem juthat, akkor emberi segítség nélkül igen megcsappan az állomány. Ilyenkor a már említett „hóbafulás“, megfagyás, élelem hozzáférhetetlensége, a ragadozók pusztítása, emberek kártevésai, olykor betegségek is, mind vámot szednek belőle. Ilyen esetben még az életbenmaradt foglyok egy része is annyira elcsigázódott, leromlott, hogy tavaszi szaporulatuk mind minőségben, mind mennyiségben sok kívánnivalót hagy maga után, Ugyanis az ilyen leromlott párok szaporulata már a tojások számában magán viseli a *viszontagságos tél* bélyegét, amennyiben a tyúk kevesebb tojást rak az átlagosnál, a kikelt csibék pedig sokszor ellenállóképesség dolgában állanak a jó erőben szaporító szülők csibéi mögött. *Tehát az olyan telek, melyek nagy hideget és főleg sok havat hoznak, mindég hátrányosak a tenyésztésre.*

Azonban még a téli időjárásnál is nagyobb kihatással van az állományra *a tavaszi időjárás*, mely, ha kedvező, néha sokat helyrehoz a zord tél hibáiból is, de ha kedvezőtlen, akkor még a jól áttelelt ál-

lomány szaporulatát is nagyon leronthatja. A lelkiismeretes vadászgazda a legzordabb tél esetén is talál rá módot, hogy hóékével, etetéssel, védelmet adó helyek létesítésével, ragadozók irtásával, esetleg befogással megmentse fogolyállományát; de a tavaszi időjárás szeszélyeivel szemben minden jóakaratóval is tehetetlenül áll, mert hiszen esernyőt nem húzhat az ázó fogoly csibéi fölé, a megfázottakat nem melengetheti, sem az esőmegsemmisítette apró rovarokat fel nem támaszthatja. *A tenyészésre ezért válságosabb sokszor a tavasz, mint a tél.*

Minden tavasz ígérete a természetnek, melynek beváltása az időjárástól függ. *Ha a tavasz jó, vagyis verőfényes, meleg napok jönnek, jó szaporulatra számíthatunk.* A télen elcsigázott foglyok erőrekapnak, idejében történik a pázás, a tyúk kellő időben rakja le tojásait és, ha az idő kedvező marad, a fiatalok fejlődése gyorsan, fennakadás nélkül halad, és augusztusra szépen kifejlődik az új nemzedék. Kedvezőtlenebb az új szaporulatra, ha a tavasz késve köszönt be, mert ilyenkor a „dürgés“ is későbbre tolódik és a filalmi idő végére, vagyis augusztus 1-re a csibék még nincsenek teljesen kifejlődve. Ezen a bajon azonban még mindig tud segíteni a „vadászetika“, mely tiltja, hogy — bár a filalmi idő lejárt — valaki fejletlen csibékre emelje fegyverét. *Komoly veszély akkor fenyegeti a tenyészést, ha a tavasz havas esőt, fagyokat, jeget, hideg, tartós esőket hoz, melyek aztán megtizedelik, megfélezik, néha majdnem teljesen megsemmisítik a tavaszi szaporulatot.* Vihar, jég szédülhatja, eső kimoshatja a fészket, tönkretéve a tojásokat. A fiatal csibék a hideg esőben átáznak, ha az tartós, igen könnyen átfáznak és elpusztúlnak. A tartós eső közvetve azzal is nagy kárt okoz a csibékben, *hogy részben elbűvárra készíti, részben pedig megsemmisíti azoknak az apró kis rovaroknak nagy részét, melyek a csibéknek életük első idejében csaknem egyedüli táplálékai,* és így a csibék a rovartáplálék hiánya miatt pusztúlnak el, vagy maradnak vissza fejlődésükben. Az ilyen gyengén fejlett csibék azután később is jobban megérik az időjárás esetleges viszontagságait. A tapasztaltak azt mutatják, hogy a kedvezőtlen tavaszi idő, bár a szülőkre is káros hatással van, és a tojások közül is sokat megsemmisít, mégis *a már kikelt csibékben — különösen fejlődésük első heteiben — okozza a legnagyobb pusztítást.*

A nyári és őszi időjárás — a jégveréseket kivéve, melyek azonban legtöbbször helyi jellegűek — a fentebb említettekhez képest ele nyésző kihatással van a fogolyállományra.

A tavaszi időjárás fentebb már említett veszélyei közül megfigyeléseim szerint *a túlságos sok csapadék legveszélyesebb a fogoly szaporulatára*. Hideg, szeles tavasz után még mindig jobb a szaporulat, mint mikor majd mindig eső veri a határt. *A fogolyállomány szaporulatának legváltóságosabb ideje a március 1-től július 1-ig terjedő idő*. Ez idő alatt dől el az évi szaporulat sorsa. Ekkor válik el, hogy augusztusban majd szép, fejlett csapatokat látunk-e, vagy pedig csenevész, gyér számú csapatokkal és csibéit vesztett öreg párokkal találkozunk-e? Vizsgálataim szerint erre a kérdésre a választ *a március 1-től július 1-ig lebulló csapadékmennyiség adja meg*. Észleléseim szerint ugyanis *minél nedvesebb a tavasz, annál roszabb a fogolyszaporulat, amit a következő táblázattal igazolok*. (L. VI. sz. melléklet.)

Ezen a táblázaton szembeállítottam egymással az 1935=36=37=38-as esztendők március, április, május, június hónapjainak lehullott országos csapadékátlagát, (Dunántúl, Északi dombosvidék, Alföldre hullott csapadék átlaga; a Meteorológiai Intézet adatai az „Országos Mezőgazdasági Kamara évi jelentése”-iből; „Mezőgazdaságunk üzemi eredményei” és ugyanazon esztendők elejtett fogolymennyiségét (Stat. Hiv. adatai). A Statisztikai Hivatalnak, sajnos, csak 1935-ből kiinduló folyamatos adatai vannak az elejtett foglyokról, ezért kezdem táblázatomat az 1935. esztendővel. A táblázat azonban így is szemléltető, mert az összeállításból tisztán látszik az 1935, 1936, 1937-es évek válságos hónapjai csapadékmennyiségének növekedése és ezzel szemben — ugyanazon évek fogolymennyiségéből következően — az illető évek fogolyállományának csökkenése. (Mint fentebb a fogoly sűrűségi táblázatánál, most is az elejtett mennyiségből következtek az állomány nagyságára.) Az 1938. évben, mikor a csapadékmennyiség az előző évinek csaknem felére csökken, a fogolyállomány ismét erős emelkedést mutat. Hogy ez az emelkedés nem éri el az 1935. évi mennyiséget — mikor is a csapadékmennyiség csaknem azonos volt — annak oka az, hogy az előző 1937-es év csekély fogolymennyisége következtében a törzsállomány megcsappant.

4. A fogoly tápláléka.

A tojásból kibúvó csibék életük első heteiben csaknem egyedül rovar táplálékon élnek. A szülők vezetésével rengeteg apró rovar hernyót, hangyatojást, meztelen csigát pusztítanak, majd lassan áttérnek a

A csapadék befolyása a fogoly szaporulatára

1935.		1936.		1937.		1938.	
Eső	Fogoly	Eső	Fogoly	Eső	Fogoly	Eső	Fogoly
	893-000			75 $\frac{m}{jm}$			
		60 $\frac{m}{jm}$	761-000				727-000
43 $\frac{m}{jm}$					655-000	48 $\frac{m}{jm}$	

Eső: 1 kocka (egyenlő 10 mm) megfelel a rajzon 5 mm csapadéknak.

Fogoly: 1 kocka (egyenlő 10 mm) megfelel 65.000 fogolynak.

növényi táplálékra is, és eddigi étrendjükhöz zsenge fű, gyenge hajtások, majd rengeteg gyommag és bogyó járulnak hozzá. A lehullott, kipergett gabonaszemeket elvétele felveszi a fogoly, a terményben azonban nem okoz kárt; olykor a szőlőkben is elcsipeget, de megfigyeléseim szerint főleg a lehullott szemhez nyúl, a tőkéről pedig leginkább a már kikezdett szemet fogyasztja, miáltal meggátolja a rothadás továbbterjedését az egészséges szemekre. Saját tapasztalataim és valamennyi, ez értekezésemben felemlített szakmunka bizonyossága szerint a fogoly *rengeteg káros rovart és gyommagvat pusztít, melyek csaknem egyedüli táplálékai*. A gyomortartalomvizsgálatok során a legtöbb fogolynál kimutatható a *kavics vagy goromba homok, mely a tyúkfélék emésztéséhez okvetlenül szükséges*; ugyanis a tyúkfélék a felvett magtakarmányt ennek segítségével aprózzák fel és ennek hiányában — bár mennyi enivalót is kap — elpusztul az állat. Ugyancsak mindig megtalálható a felbontott gyomrokban a „zöldfélék” maradványa, melyekből vitamint kap a fogoly. Ez utóbbi két dolgot a téli etetések alkalmával ugyancsak szem előtt kell tartani. A fogolynál a növényi táplálék nyár vége felé, ősszel jut túlsúlyba a rovar- és gyomortáplálékkal szemben; majd télen, mikor az alsóbbrendű állatélet megszűnik, csaknem egyedül növényi táplálékra van utalva. Érdekes bizonyosságát látjuk ennek a „*The Auk*” 1932. évi 49. évfolyamában (Kelsó L.: *A Note on the Food of the Hungarian Partridge*) „Egy jegyzet a magyar fogoly táplálékáról” című értekezésében. Eszerint ősszel 80 fogoly begy- és gyomortartalmát vizsgálták meg és azt találták, hogy a táplálék nagy részét gyommagvak és fű alkották. Különösen sok *Polygonumot* találtak (főleg *Polygonum convolvulus*). Ennél a vizsgálatnál a növényi részek voltak túlsúlyban, melyek a felvett táplálék 94 százalékát képezték; míg egy másik, sokkal korábbi vizsgálatnál *fiatal foglyok* gyomortartalmát megvizsgálva, abban 18-féle rovarféléseget mutattak ki, melyek a gyomortartalomnak csaknek 100%-át alkották. Sokkal kevesebb állati anyagot találtak — ugyancsak Kelsó szerint annak a Washington környékéről származó 96 fogolynak megvizsgálásakor, melyek közül októberből származott 79, novembertől 6, januárból 2, februárról pedig 3 (6 gyűjtési ideje ismeretlen). Ezeknél mindössze 0.82% állati tápanyagot találtak.

A fentemlített példákat Kelsó közleményéből mint különös érdekességet közöltem, hiszen a vizsgálatok anyagát a tőlünk Amerikába exportált fogoly „*The Hungarian Partridge*” képezte, mely új hazájában úgy a már említett Kelsó, mint *Jeatter R. E.*: „*The Hunga-*

rian Partridge in the Great Lakes Region“=ja (A magyar fogoly a Nagytavak vidékén) (Pull Univ. Mich. Forest. Conserv. no. 5. 1934. pp. —1—92—15— figs), valamint Oldys Hendy 1909 „Introduction of the Hungarian Partridge into the United States“ (A magyar fogoly telepítése az Egyesült Államokba) és Spiker Charles J. 1929. „The Hungarian Partridge in northwest Iowa“ (A magyar fogoly északnyugat Iowaban) című munkái szerint is kitűnően bevált.

5. A fogoly táplálkozásának mezőgazdálkodási jelentősége

A fogoly rengeteg olyan állati és növényi anyagot pusztít, melyek a mezőgazdaságra károsak és mivel — a sűrűségi táblázat bizonyossága szerint — az intenzív mezőgazdaságban találjuk a legsűrűbb fogolyállományt, ezzel igen nagy hasznot hajt a gazdának. Megfigyeléseim azt mutatták, hogy a különböző vidékekről származó foglyok gyomrában megtalálhatók voltak származási helyüknek elejtési idejükben előforduló állati és növényi kártevői, és ezek a gyomortartalomnak oly nagy részét alkották, hogy mellettük elenyésző csekély volt az a pár szem gabona, melynek felvételével a fogoly nem okozott kárt, mert a lelés idejének bizonyossága szerint ez a kevés is hullott szem volt. Hogy a fogoly mennyire nem „gabonaevő“, arról a téli etetések alkalmával is meggyőződhetünk, akár a szabadonlevő etetőknél, akár kamrázott foglyainknál, mikor is a fogoly csak igen nehezen és csak egyéb táplálék hiányában veszi fel a gabonaszemet. Az utóbbi két esztendőben nem volt alkalmam fogolygyomrot kibontani, mert foglyaink száma az időjárás viszontagsága és kellő gyámolítás hiányában katasztrófálisan megcsappant. A fogoly táplálkozásának nagy mezőgazdasági értékét azonban már ismételtelen bebizonyították. Így Lósy József írja „Pozitív adatok a fogoly életmódjához“ című értekezésében (Aquila X. kötet, 1903), hogy augusztus 16-tól szeptember 8-ig gyűjtött 68 fiatal fogolyban 44 esetben talált rovar, és pedig a *Cydnus*, *Lasius*, *Formica*, *Serica*, *Zabrus*, *Cleonus* és *Caloptenus* példányai voltak kimutathatók. Ugyanítt írja Lósy, hogy a szeptember 8-ig gyűjtött öreg foglyokban — 70 egynehány foglyot gyűjtött — 29 esetben voltak kimutathatók a *Cydnus*, *Lasius*, *Formica*, *Cleonus*, *Colias* és *Plusia* genusök példányai. Az öreg foglyoknál Lósy 44 esetben nem tudott rovar kimutatni. Lósy gyomortartalomvizsgálatainál az elvétve talált gabonaszemek — gyűjtés idejéből megállapítva — szintén csak

hullott szemek voltak. Elemzései során Lósy a fogoly gyomrában megtalálta a barázdás orru répbogarat (*Cleonus sulcirostris*), a kávébogarát (*Serica holosericea*), a gabonafutrinkát (*Zabrus gibbus*), az olasz sáskát (*Caloptenus italicus*), melyek mind a fogoly mezőgazdasági hasznosságát igazolják. Lósynak mindössze két nyári példány állt rendelkezésére, amely azonban mégis következtetni enged arra a nagy bogárhajszára, melyet az öreg foglyok a csibék felnevelése érdekében kifejtének. Az első példány június 8-i gyűjtés, melyben a *Stilicus* nemhez tartozó *Staphilinida* részeit és egy *Aphidát* sikerült kimutatni. A másik példány július 12-i gyűjtés, melyben a *Bruchus* genushoz tartozó három bogarat és a bodobácsnak (*Pyrrhocoris apterus*) 93 példányát találta meg, ami azt bizonyítja, hogy a fogoly nagy pusztítója a poloskaféléknek, amit még a vizsgálatok során lelt *Cydnus*-féleségek is igazolnak. Ezek a vizsgálatok is igazolják azt a megállapítást, hogy a fogoly főként a csibék fejlődése idején pusztít rengeteg rovar. Mikor azután a csibék felcseperedésével a bogárvilág száma is megcsappan, a fogoly a rengeteg gyommag pusztításával hoz igen nagy hasznot a mezőgazdaságnak. Növényi táplálékára vonatkozóan fenti értekezésében ezt írja Lósy: *Főtömegében mindig idegen, nem kultúrnövény magva, hanem gyomé. A konkoly, búzavirág, szarkaláb, csibehúr, galaj, kutyatejfű és sok más, — amire ügyet nem vetve előttem észrevétlen maradt — mindig oly nagy súlytöbbletben van az ugyis veszendőbe menő gabonaszemmel, vagy a lopott lucerna, köles muharmaggal, borsó és kukoricával szemben, hogy ez a gyomlálás szintén csak a javára írható.*"

Az „Aquila“ 1912. évi XIX. kötetében találjuk *Thaisz Lajosnak* a volt kassai Magyar Kir. Állami Vetőmagvizsgáló Állomás egykori vezetőjének „*A fogoly növényi tápláléka*“ című munkáját, melyben 285 fogoly begyártalom elemzése után ezt írja: „*A foglyot nem csupán az eddigi ellemzéseim alapján, hanem kint a természetben való megfigyeléseim után is a hasznos madarak közé sorolhatom, mert táplálékát nagyobb részben vetésközi kártékony gyomnövények magvai képezik.*“ Az elemzéseknél talált gabonaszemekről *Thaisz* is azt írja, hogy „*ezek a legtöbb esetben ugyis veszendőbe ment hullott magvak, amelyeket a tarlókon szed össze.*“ Az „Aquila“-nak ugyanebben a kötetében találjuk *Csiký Ernőnek* „*A fogoly rovertápláléka*“ című értekezését, aki *Thaisz*nek az anyagában, vagyis a 285 begy illetve gyomortartalomban az állati részeket vizsgálta meg és elemzéseiben a következő rovarok maradványait mutatta ki:

a) *Bogarak: Coleoptera*

Cicindela germanica	Anisoplia sp. (<i>gabonaszipoly</i>)
Carabus cancellatus	Tropinota horta (<i>bundás virágbogár</i>)
Bembidion lampros	Agriotes ustulatus (<i>drótféreg</i>)
Ophonus azureus	Agriotes lineatus „
Ophonus grizeus	Pachneporus villosus
Ophonus calceatus	Chrysomela goettingensis
Harpalus sp.	Gastoidea polygoni
Harpalus rubripes	Plagioderma versicolor
Acupalpus exiguus	Crepidodora ferruginea
Zabrus tenebrioides (<i>gabonafutrinka</i>)	Haltica oleracea
Amara aenea	Phyllotreta nemorum
Agonum viridicupreum	Sitona sp.
Lebia crux minor	Sitona tibiale
Carabidarum sp.	Sitona humeralii
Coccinella	Sitona lineata
Halyzia sp.	Cleonus piger (<i>répabarkó</i>)
Rhizotrogus aestivus	Apion trifolii
Maladera holosericea	Apion flavipes
Phyllopertha horticola	Coleopterorum sp.

b) *Hártyásszárnyúak Hymenoptera*

Vespa sp.	Lasius niger
Chalcis sp.	
Formica rufa	
Formica pratensis	
Lasius alienus	

c) *Lepkék: Lepidoptera*

Colias hyale hernyója
Deilephila euphorbiae hernyója
Hernyó

d) *Legyek: Diptera*

Muscidarum sp.

e) *Egyenesszárnyúak Orthoptera*

Tettix bipunctatus	
Pachytylus nigrofasciatus	Stenobothrus sp.

f) Félzárnyúak: Hemiptera

Pentatomidarum sp.	Tettigonia viridis
Aelia acuminata	Cydnus nigrita
Corizus sp.	Euridema oleraceum
Nabis ferus	Pyrhocoris apterus
Eurygaster maura	Isectorum sp.
Dolichoris baccarum	Aranearum sp.
Lygaeidarum sp.	

A megvizsgált 285 példány legnagyobb része július és augusztus havi gyűjtés, tehát abból az időből való, mikor már a mező rovarvilága csökkenőfélben van, a foglyok inkább a növényi táplálékon élnek, és mégis a fenti kimutatás bizonyossága szerint még ekkor is igen sok olyan rovar pusztítanak, melyek nagy kártevői a mezőgazdaságnak.

Hogy ezzel is kellőképpen rámutassak a fogoly nagy mezőgazdasági hasznára, idézem Csiky Ernő fenti munkájának zárószavait: „Ha végigtekintünk a fogoly gyomortartalmában talált rovarmaradványok jegyzékén, azonnal feltűnik madarunk kiváló gazdasági haszna, mert eltekintve attól, hogy amint látjuk, a gyomnövényeink magvainak elfogyasztásával mennyi hasznot hoz, nagyon fontos az is, hogy táplálékul tartózkodási helyénél fogva éppen a gazdaságilag kártékony rovarok seregéből veszi rovartáplálékának nagy részét. Ennek illusztrálására a fenti jegyzéknek csak egynéhány rovatára akarok utalni. Ilyenek az *Ophonus griseus* Penr. és *calceatus* Duft, a *Harpalusok*, *Zabrus tenebroides* Goeze (*gibbus* F.) *Amara aenea* Deg., *Rhytotrogus aestivus* Ol., *Maladera holosericea* Scop., *Philloperta horticola* L., az *Anisopliák* fajai, *Tropinota hirta* Poda., *Agriotes ustulatus* Schall., és *lineatus* L., *Phyllotreta nemorum* L., különféle *Sitona* fajok, a *Cleonus piger* Scop. és még az apró *Apionok* is a bogarak közül. A lepkék közül néhány fajnak hernyója említendő. Az egyenesszárnyúakat főleg *Stenobotrus*-fajok, a félzárnyúakat *Pentatomidák* képviselik. Külön ki kell, hogy emeljek egy esetet, amikor egy gyomortartalomban a *Pyrhocoris apterus* 94 példányát számlálhattam meg. A rovartáplálék legnagyobb részét azonban, amint az már említettem, különféle hangyák képezték, így a *Formica rufa* L., *Lasius alienus* Forst és *L. niger* L. Mindezek eléggé mutatják, hogy a foglyoknak milyen a gazdasági haszna és így annak védelme szükséges, illetőleg minthogy jó húsa miatt nagyban vadásszák, szaporodását elő kell segítenünk és egyes vidékekről való kipusztítását meg kell akadályoznunk.“

Dr. W. Nolte „Zur Biologie des Rebhuhns“ című, J. Neumann Neudamm kiadásában 1934-ben megjelent művében foglalkozik a fogoly táplálkozásával. Nem saját tapasztalatait, hanem dr. Collinge „The Food of some British Wild Birds“ (York, 1924—27) megfigyeléseit közli. Ezek szerint Collinge megvizsgálta, legfeljebb 24 órával az elejtés után, a foglyok begy-, gyomor- és béltartalmát. Ezt a vizsgálatot hat éven át az év minden szakában folytatta. Az így nyert adatokból állította össze W. Nolte grafikonját. (VII.sz. melléklet.) Ezek szerint a fogoly a mezőgazdaságra 10^{0/0}-ban káros, 80·5^{0/0}-ban határozottan hasznos, 9·5^{0/0}-ban közömbös. Ezen adatokat a hazai viszonyokra fenntartással kell vennünk, mert az angol földművelés és a magyar földművelés között az éghajlatokozta különbség következtében lényeges az eltérés. Ezeknek hatása természetszerűen a foglyok megélhetési viszonyaira is feltétlen kihat.

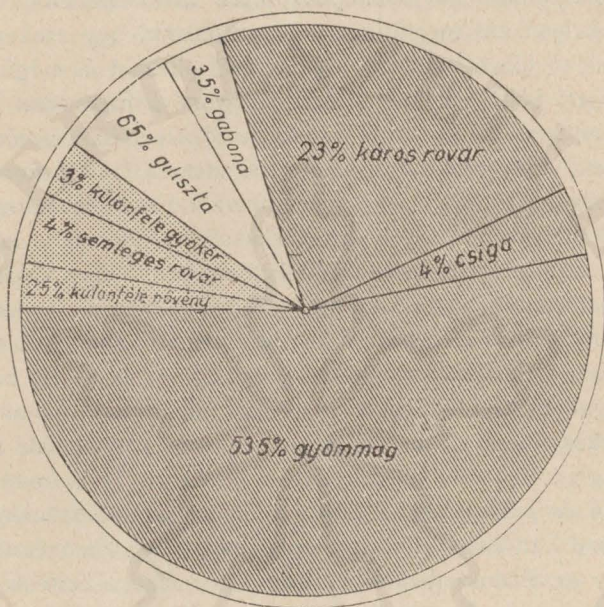
A fentebb említett tanulmányok felemlítését és némely helyen idézésüket értekezésem jelen fejezetében okvetlenül szükségesnek tartottam munkám célja érdekében. Ugyanis az utóbbi évek, de legfőként az 1939-es tél nagy fogoly=pusztításai lehetetlenné tették a szükséges példányok beszerzését olyan főkéletes gyomortartalom=vizsgálatokhoz, mint amilyenek a fent idézett művekben találhatóak. Előreláthatóan egy-két évig nem is lesz mód ilyen vizsgálatok végzéséhez, mert fogoly=állományunk jelen szomorú helyzete erre nem nyújt módot. *De éppen most van rá legnagyobb szükség, hogy szemléltessük a fogoly nagy mezőgazdasági hasznosságát, amit a fenti példák világosan bizonyítanak, hogy mindenki, aki csak teheti, segítő kezét adjon a fogoly=állomány felszaporításához, mert a reáfordított fáradság és költség busásan megtérül abban az értékben, melyet a fogoly mind mező-, mind közgazdaságunkban képvisel.*

IV. Tenyésztés

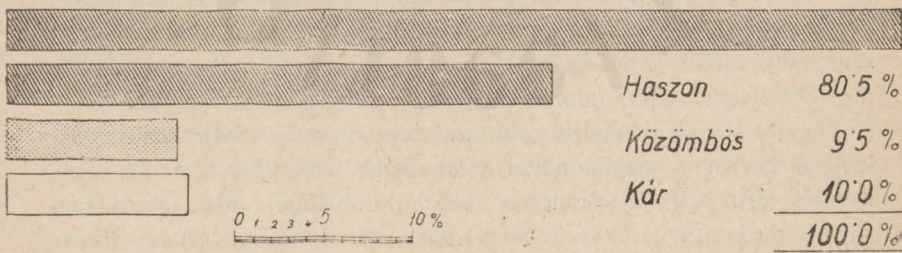
1. Védőhely létesítése

A tenyésztés sikerének egyik legfontosabb előfeltétele, hogy a területen legyenek bokros helyek, védettebb sűrűk, ahol a fogoly oltalmat, esetleg eleséget is talál. Még a kedvezőtlen időjárás okozta nehézségek is elviselhetőbbé válnak, ha a területen itt-ott akadnak vé-

A fogoly táplálékának megoszlása.

Dr. Collinge adatai nyomán összeállította : Dr. W. Nolte.

delmet nyújtó részek, hol foglyaink meghúzódhatnak. Korszerű mezőgazdálkodásunkkal természetesen nem egyeztethető össze mindenféle haszontalan növénynek, cserjének megtűrése, esetleg még ápolása is mezőgazdasági földjeinken, — hiszen ezt gazdálkodásunk produktivitása sinylené meg, — így hát azokat a lehetőségeket — *mert ilyenek bőven akadnak!* — tárgyalom, melyek módot nyújtanak arra, hogy *foglyainknak menedéket nyújthassunk anélkül hogy ezzel a terület mezőgazdasági kihasználásának jövedelmezőségét csökkentenénk.* Így ha a területen helyenként megtűrünk néhány *akácfát*, úgy ezeknek alján és a köztük lévő fűben a fogoly mindig talál oltalmat és megfelelő fészkelési helyet; költési idő elmúltával pedig ezt a fűves részt legeltetéssel hasznosíthatjuk, míg maga az akácfa jó szerszám- és tűzifát nyújt a gazdának. Ugyanez áll a *fűzfára* is, mely a fogoly szempontjából sokszor még hasznosabb az akácnál, mert a körötte lévő árnyékosabb, nedvesebb helyeken a fogoly még rekkenő nyáridőben is talál rovar-táplálékot, míg a gazda az előbbi lehetőségeken kívül a kosárfonáshoz, téli háziiparhoz szükséges anyagát találja meg benne. A karónak és karácsonyfának felhasználható *tűlevelűek* remek védőhelyül szolgálnak a fogolynak, — főleg télen — mert alattuk hómentes, száraz helyet talál.

A *gabonafélék és egyéb mezőgazdasági termények* mind jó óvóhelyet (sokszor fészkelő helyet is, pl. a vetések) nyújtanak foglyainknak. *Tengeri, csalamádé, burgonya, répa, csicsóka, muhar, cirok, szudáni fű és a káposzták különböző fajtái*, melyek számára minden gazdaságban van hely, előnyére szolgálnak a fogolytenyésztésnek azáltal, hogy az általuk nyújtott sűrűség menedékül, a bennük és közöttük élő dús rovarvilág, illetve gyomok pedig táplálékul szolgálnak a fogolyállománynak.

A *legtöbb gazdaságban vannak olyan részek, sarkok, melyek akár talajviszonyaik, akár fekvési körülményeik folytán a rendes mezőgazdasági művelésbe nehezen oszthatók be.* (Nehéz megmunkálhatóság, nehéz hozzáférhetőség.) *Az ilyen területeken létesíthetünk kisebb-nagyobb pagonyokat, remizeket, csendereseket*, melyek módot nyújtanak arra, hogy megfelelő számú „törzsállomány” még kedvezőtlen időjárás esetén is megmaradjon a tenyésztés biztosítására. Az ilyen védtebb sűrűk előnye különösen akkor szembetűnő, mikor ősz idején a mezőgazdasági termények betakarítása után már kopár a határ. Ilyenkor ezek a „remiz”-ek, „csenderes”-ek a fogolyállomány nagy részének szinte állandó tartózkodási helyeül szolgálnak és bennük a foglyok

emberi és állati kártevések, valamint az időjárás viszontagságai ellen biztos védelmet, illetve élelmet találnak. A gazda haszna ezekből a csenderesekből a tűzi-, szerszám- és háziiparhoz felhasználható faanyagon kívül az, hogy az ilyen fás-bokros sűrűségek létesítésével rengeteg énekes madárnak ad hajlékot, melyeknek elszaporodása elsőrendű gazdasági érdek. Az ilyen helyeket azonban a ragadozók is igen kedvelik és így az ellenük való védekezésnél ezeken a helyeken különös figyelemmel kell lenni. Már eleve vigyázzunk arra, hogy az ilyen „csenderesek”-ben túl magas fák ne legyenek, mert ezekre nagy előszeretettel telepednek fel a szárnyas ragadozók, melyek azután nagy pusztítást végeznek fogolyállományunkban.

A tenyésztés javára szolgálnak az u. n. „időleges csenderesek” is. Ezek révén az állományt ott tömöríthetjük, ahol és ahová a mezőgazdasági termelés változatossága folytán ezt a tenyésztés érdeke megkívánja. Amint a tapasztalat mutatja, a foglyok a kopár helyekről ösztönszerűleg a védettebb helyekre húzódnak és a létesített sűrűkben, illetve környékükön hamarosan megtelepednek. Itt azután meg is maradnak, tavasszal fészküket is iderakják és itt költenek. Nem mindegy azonban az, hogy a foglyok milyen helyen költenek és a mezőgazdasági termelés változatossága igen gyakran befolyásolja a fészkelésre használt helyek alkalmasságát. Ilyenkor azután külső beavatkozással kell a foglyokat odaszoktatnunk, ahol nyugodt fészkelési, illetve költési lehetőségeiket biztosítva látjuk és ennek az odaszoktatásnak egyik hatóságos eszköze az „időleges csenderesek” létesítése. Mezőgazdálkodásunk évi előirányzata révén, már előre tudjuk azt, hogy a következő évben hol, milyen terményünk fog állani és így ismerve foglyaink fészkelőhelyeinek a tenyésztés szempontjából legelőnyösebb feltételeit, a foglyokat már eleve odaszoktathatjuk. „Időleges csenderesek” létesítéséhez természetesen fákat, bokrokat nem használunk, hanem ezeket legtöbbször olyan mezőgazdaságilag is hasznosítható növényekből létesíthetjük, melyeket azután a tél végével különösebb munkabefektetés nélkül távolíthatunk el a földből. Alkalmas ilyen célokra, a sűrűbben vetett kukorica, melynek télen is lábonhagyott szárai között a fogoly oltalmat talál az időjárás viszontagságai ellen és egyben a ragadozók is nehezen tudják meglepni a minden megmozdulásra zörgő levelek miatt. Alkalmas és egyben gazdaságos a csicsóka is, mely igénytelenségével a legsoványabb talajon is megél. Télen a hó és viharok megtördelik a csicsókaszárait, és az így összehajlott szárok szinte sátorfát alkotnak

védett, száraz helyet nyújtva a fogolynak; tavasszal pedig, mikor a gazdaságban a takarmány amugy is fogytán van, a kiszedett gumókat a gazda állatok etetésével hasznosíthatja.

Amint az elmondottakból (amiket a gyakorlat igazol) kitűnik, láthatjuk, hogy az *intenzív mezőgazdálkodásban is van rá mód, hogy fogolyállományunk áttelelését védelmet nyújtó helyek biztosításával elősegítsük*, ami legjobban akkor fog sikerülni, ha általánosságban minden olyan növényt, melynek élete nem ütközik mezőgazdálkodásunk érdekébe, meghagyunk, mert *beigazolt tény az, hogy egészen jelentéktelen kis bokor, vagy védettebb sűrű sokszor egész csapat fogoly életét menti át a tavaszba.*

2. Fészkelőhely biztosítása

Másik előfeltétele a tenyésztés sikerének az, hogy foglyainknak olyan fészkelőhelyet biztosítsunk, ahol *a tyúk tojásait nyugodtan lerakhatja és kiköltheti anélkül, hogy ebben külső behatások megzavarnák, illetve a fészkelőbiztonságát veszélyeztetnék.* Van rá mód, hogy foglyainkat odaszoktassuk, ahová ezt a tenyésztés érdeke megkívánja, így hát nem kerül külön költségbe és nem ütközik gazdálkodásunk érdekkörébe, ha a rendelkezésünkre álló módokkal a foglyokat olyan helyre szoktatjuk, ahol tavasszal a „családalapítás“ kedvező feltételeit megtalálják. A gyakorlat azt mutatja, hogy a foglyok párokra szakadása, a párzás és fészekrakás legtöbbször azon a helyen, illetve annak a helynek közelében történik, ahol foglyaink a telet töltötték, mert a tavasz érkezésével itt ébred fel bennük a természet örök éltető ereje, a fajfenntartás ösztöne. Az alábbiakban azokat a körülményeket fogom tárgyalni, melyek bizonyos területnek mint fészkelőhelynek alkalmasságát befolyásolják.

Közvetlenül a falvak közelében fekvő területek nem alkalmasak törzsállományunk fészkelési helyéül, mert a fogolyfészkekre könnyen rákapnak a falu kutyái és macskái és amit ezek meghagynak, az a falvak „határtjáró“, „tojásszedő“ ifjúságának esik áldozatul. Ha egy-két pár fészkel a falu közvetlen közelében, az még valahogy felneveli csibéit, és ha el is pusztúlna a fészkelő, akkor sem veszít az állomány annyit, mintha foglyaink zöme fészkelne ide. Tehát, ha még a fészekrakás ideje előtt vizslánkkal „lejárjuk“ a területet és a falu közelében sűrűn találkozunk fogolypárokkal, úgy — ha kell folytonos

zavarással is — hassunk oda, hogy foglyaink alkalmasabb helyen rakjanak fészket. *Ha a vetés jól sikerült, úgy foglyaink ezt nagy előszeretettel választják fészkelési helyükül, ami a tenyésztés szempontjából igen előnyös. „Csenderesek“, „remizek“, sűrűbb helyek szintén kiváló fészkelőhelyül szolgálnak. Vigyáznunk kell azonban a korán kasza alá kerülő terményeknél (herefélék, lucerna, zabos bükköny, takarmányrozs) általában mindennél, amit már május dereka táján kaszálnak, mert az ilyen helyek fészkelő helyül semmiképpen sem alkalmasak. (Dr. W. Nolte fentebb említett munkájában az írja, hogy a fogoly tenyésztésére döntő kihatással van tavasszal a vetés és kaszálók fejlettsége, illetve a köztük lévő különbség!) Van ugyan mód az ilyen helyeken fészkelő párok szaporulatának megmentésére is, de mégis sokkal biztosabb, ha foglyaink olyan helyeken fészkelnek, ahol a lehetőségeket már eleve kedvezőnek látjuk. Az értéktelenebb szénát adó helyeken, ha lehetséges, kaszáljunk később, mert ezzel is igen sok fogolycsaládot mentünk meg a púsztulástól. Az említett alkalmatlan helyekről nyugtalanítással, állandó zavarással, riasszuk el a fészkelni kívánó fogolypárokat, ugyszintén a *túlnedves helyeken* (tavaszi talajvíz, árterületek) is akadályozzuk meg lehetőség szerint a foglyok fészkelését. Járt utak mentén foglyaink szintén örökös háborgatásnak vannak kitéve, tehát innen is riasszuk el őket. Tapasztalataim szerint azonban minden mezőgazdasági területen van bőven olyan hely, ahol sem a tavaszi mezőgazdasági munka, sem a talaj nedvessége, sem a járt utak forgalma, vagy a falu közelsége nem befolyásolja károsan a fogoly fészkelését és ezekre a helyekre szoktatva a foglyok — különösen ha a költési időben kicsit felügyelünk is rájuk, ami szintén nem kerül pénzbe — itt alkalmas fészkelőhelyet találnak, ahol a tyúk tojásait zavartalanul lerakhatja és kiköltheti és így „teljes fészkeljával“ gyarapítja az állományt.*

3. Terület megtisztítása ragadozóktól

Megfelelő területi viszonyok, kedvező időjárás és minden egyéb adottságok mellett sem sikerül jól a tenyésztés, ha a területen ragadozók garázdálkodnak. Így hát a vadászgazda elsőrendű kötelessége, hogy területét a ragadozóktól megtisztítsa, különben félmunka marad minden igyekezete, melyet a tenyésztés érdekében kifejt, mert a tojások, csibék és maguk a szülők sincsenek biztonságban ott, ahol a ra-

gadozók elszaporodtak. A szörmés ragadozók közül a róka, nyest, görény és menyét azok, melyek fogolyállományunkban igen nagy károkat okozhatnak, ha irtásukat a vadászgazda elhanyagolja; ugyszintén „eltanácsolandó“ a területről a közismert tojásrabló sündisznó is. A szárnyas ragadozók közül a szarka, szajkó, varjú, héjja, a karvalyok összes fajtái és a sólymok végeznek igen nagy pusztítást a foglyok között. A felsorolt szörmés és szárnyas ragadozók azonban nemcsak a fogolyállományban, hanem az énekes madarakban, sőt a baromfi udvarban is számottevő kárt tesznek, tehát pusztításuk egyúttal fontos mezőgazdasági érdek is. A felsoroltakkal egyenrangú, sőt sokszor még sokkal veszélyesebb ellensége foglyainknak a kóbor kutyák és macskák serege, melyek a határban csavarogva, a tojásaikon ülő tyúkokban, illetve fiatal csibékben, főleg tavasszal, — általánosságban azonban az egész fogolyállományban, minden időben — nagy pusztítást végeznek. Nem sértünk vele gazdasági érdeket, fogolyállományunkkal pedig nagy jót teszünk, ha „Bodrit“ és „Cirmost“ csak addig tekintjük „háziállat“nak, amíg rendes helyükön a faluban vannak, kint a határban azonban egyenlő elbánásban részesítjük a „többi“ ragadozóval, melyeknek pusztítása fegyverrel, csapdával és mérgezéssel a mezőgazdaság és fogolytenyésztés érdekében egyaránt fontos. A mérgezéssel azonban nagyon kell vigyázni! Bár a mérgezést miniszteri rendelet írja elő (23542/1895 B. M. sz. 77686/1922 B. M., sz. módosító rendelet) mégis sokszor igen kockázatos és mindig messzemenő óvintézkedéseket igényel. Vannak ugyanis mérgek (pl. strichinin) melyek többediziglen hatnak és így az általuk elhúlott ragadozók elfogyasztása révén esetleg értékes háziállataink is elpusztulnak — hogy nagyobb szerencsétlenségről ne is beszéljünk. — Tehát a mérgezés kötelező kidoboltatásán kívül is a legmesszebbmenő óvatosság ajánlatos, főleg azokon a vidékeken, ahol a mindinkább elterjedő tanyarendszer tért nyer. Ilyen helyeken a fentemlített strichinin helyet inkább foszforszörppel mérgezzünk (foszforszörpös tojás) mely a tapasztalat szerint sokkal hamarabb veszít hatékonyságából és így az esetleges „közvetett fogyasztással“ már nem okozhat lényeges károkat. A mérgezések különböző módjait értekezésem bővebben nem hívatott tárgyalni. ezekre a „vadászpatikák“ adnak — a körülményekhez viszonyított — részletes útbaigazítást.

A ragadozók irtásának másik két módja — melyek már nem járnak olyan kockázattal, mint a mérgezés — a fegyver és a csapdaállítás. A fegyverrel való ragadozóirtás — bár mindig szükséges — főleg

tavasszal elengedhetetlen, mert a kicsinyeket tápláló ragadozók élelem-szükséglete ilyenkor szinte elképzelhetetlen károkat okoz a kólló, vagy más csibéiket vezető foglyokban és főleg magukban a csibékben. A csapdaállítást mind a szárnyas, mind a szőrmés ragadozók ellen eredménnyel alkalmazhatjuk. A csapdák felállítása főleg foglyaink kedvenc tartózkodási helyein (csenderesek, etető) **vélszerű**, mert ezeket a ragadozók is ismerve, gyakran felkeresik és itt teszik a legtöbb kárt állományunkban. A különböző csapdák leírásával, illetve készítési módjakkal külön nem foglalkozom, mert ezekkel mind a vadászgazdák, mind a területek vadőri személyzete amúgy is tisztában vannak. A mezőgazdaság érdekeit szem előtt tartva azonban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy ha valamelyik csapdába következetesen bagoly kerülne, úgy a csapdát más, alkalmas helyen állítsuk fel, mert a bagoly mezőgazdasági haszontétele, (főleg egérpusztítása) többszörösen felülmúlja azt a csekély kárt, amit a vadállományban esetleg okozhat.

Rendszeres ragadozó pusztítással a foglyállomány egy-két év alatt akkora számbeli emelkedést mutat, hogy az így kapott többlet értéke messze meghaladja azt a csekély költséget, amibe a rendszeres irtás került, és egyben a környék baromfiudvaraiban is megszűnik a „róka- és kányaveszedelem“.

4. Telepítés

Ha területünket a ragadozóktól kellőképpen megtisztítottuk, és — bár a terület a fogoly számára megfelelne — mégisincs foglyunk, vagy csak gyér az állományunk, akkor szükséges a telepítés, vagyis idegenből szerzett foglyok meghonosítása területünkön. Ha ezeken a helyeken átlagosan minden 50 kat. holdra 1 pár foglyot telepítünk, úgy egy-két év múlva igen szép foglyállományunk lesz. A telepítés történhetik a) *élőfogoly beszerzésével*, mikor is idegenből vett foglyokat bocsátunk ki területünkre és b) *tojás beszerzésével*, mikor a vásárolt fogolytojásokat kóllóval (házityúk), vagy keltetőgéppel költetjük ki és a kikelt csibéket „adoptáltatva“ vagy kóllóval neveltetve, illetve „kamrázva“ és csak röpködés korukban „kibocsátva“, népesítjük be velük területünket. Mindegyik módszer célravezető és az alább tárgyalandók szem előtt tartásával eredménnyel jár.

a) Ha élőfoglyot szerzünk be és ezek „kibocsátásával“ akarjuk területünkön a foglyot megtelepíteni, illetve már meglévő állományunkat

gyarapítani, úgy azt kell eldöntenünk, hogy a mindenkor páronként történő kibocsátás ősszel, télen vagy tavasszal történjék-e? Mindhárom időnek vannak előnyei és hátrányai is, melyeket a következőkben vizsgálhatunk:

Ősszel olcsón szerezhetjük be a foglyokat és azonnal „kibocsátva” költséget takarítunk meg azáltal, hogy a fogoly táplálékának legnagyobb részét a területen maga szerzi meg és még a megfelelő helyeken létesített etetők ellátása is sokkal kevesebbe kerül, mintha a foglyot „kamrázva” tartanánk és minden eleségről nekünk kellene gondoskodni. Ezenfelül kint a szabadban a foglyok egészségesebbek, edzettebbek lesznek és egy esetleges későbbi epidémia veszélyének is jobban tudnak majd ellentállni, mint a „befogásuk” után egy ideig „kamrázva” tartott foglyok. Ezekkel az előnyökkel szemben hátránya az őszi „kibocsátás”-nak egyrészt, hogy a beszerzett foglyokat azonnal kibocsátva nincs módunkban pontosan megállapítani, hogy valamilyen betegség nem lappang-e bennük, amivel azután már meglévő állományunkat esetleg megfertőzhetik, másrészt hogy foglyainkat egyelőre nem ismert tél elé bocsátjuk és soha nem tudhatjuk, hogy az esetleges időviszontagságoknak mennyi esik majd áldozatul belőlük. Így azután tavasszal, — mikor pedig az állomány gyarapodásának ellenőrzése szempontjából fontos lenne — nem látunk tiszta képet foglyállományunkról. Az őszi „kibocsátás” hátrányai természetesen csökkennek olyan területen, ahol télen rendszeresen és lelkiismeretesen etetnek és a foglyok megfelelő óvóhelyet találnak.

Télen drágábban szerezhetjük be a foglyot, melynek előnye azonban, hogy egészen télvégi kibocsátásig „kamrázva” mintegy vesztegzár alá kerül és így az esetleges lappangó betegséggel nem fertőzheti meg területünk foglyállományát. (A betegség és így a fertőzés veszélye is a fácánál gyakoribb, fogolynál ritkább.) A drágább beszerzésen kívül hátránya a télvégi „kibocsátás”-nak az is, hogy a hosszabb ideig kamrázva tartott foglyok eltartása több gondot igényel. Ha esetleg még ősszel beszerzett foglyainkat nem akarjuk kitenni a tél viszontagságainak, úgy ezeket is „kamrázhatjuk” a tél végéig, mikor is kivéve a drágább beszerzési árat — ugyanaz áll rájuk, mint a télen beszerzett és tél végével kibocsátandó foglyokra, azzal a különbséggel, hogy hosszabb ideig tartó eltartásuk még valamivel költségesebb, bár komoly költségről így sem beszélhetünk.

Hasonló a helyzet a tavaszig „kamrázva” tartott foglyoknál is,

azonban a tavaszi „kibocsátás“-nál még azaz előnyünk is megvan, hogy megvárva a „dürgés“ kezdetét, meggyőződhetünk kibocsátandó foglyaink párzási kedvéről és így biztos tenyészalanyokat helyezhetünk ki.

A fenti különböző időben történni „kibocsátás“-ok tárgyalásánál ismételtelen szó volt a „kamrázás“-ról, így hát most annak mikéntjét ismertetem.

A „kamrázás“-hoz olyan fedett helyiség készítenőd, amelyhez 2 méter magas, sodronyfonatú kerítéssel körülvett „kifutó“ tartozik, melyet könnyű zsinórhálóval kell fedni. (A zsinórháló könnyűsége azért fontos, hogy az esetleg felrebbenő és beleütődő foglyok össze ne törjék magukat.) 50 fogolyra, — ami pedig már igen szép szám — 10 négyzetméternyi fedett helyiség, 60—80 négyzetméternyi „kifutó“-val elegendő; a méretet inkább nagyobbra vegyük, mint kisebbre. Fontos, hogy a „kamra“, de leginkább a „kifutó“ napos oldalra nézzen és védve legyen a szélftől. A „kamrázott“ foglyok röpiülését gátló tollcsonkítás feltétlenül kerülendő. Egyesek ugyanis a „kamrázott“ foglyok evezőtollait lekurtítják, vagy szárnyait széjjelhúzva, a toll vitorláját levágják, hogy ezzel a foglyok esetleges elszökését meggátolják. Ez az elővigyázat azonban a fentemlített, könnyű zsinórhálóval fedett „kifutónál“ teljesen felesleges és mindenképen helytelen, mert az ilyen tollcsonkított fogoly egyrészt fázik, másrészt a kibocsátás után tollfogyatékosága miatt ellenégei elöl nem tud jól menekülni. A „kamrázott“ foglyok eltartása nem igényel sok munkát. A fedett hely talaja legyen kemény (igen jó a ledöngölt anyag) és legyen mindig tisztántartva. A „kifutó“-ban ne feledkezzünk meg a homokról, mert a fogoly nagyon szeret a homokban fürdeni. Foglyaikat naponta lássuk el friss vízzel. Élelmül megfelel — sőt a legjobb — a legsilányabb rostaalja; ha ez nem akadna megfelelő mennyiségben, úgy keverhetünk hozzá kevés gabonát is. Olajos magvak pl. kendermag, tökmag keverése az eleséghez hasznos. A nagy szemre darált kukorica (egész szemet nehezen tud felvenni) etetése, gróf *Festerics Pál* útmutatása során nyert tapasztalataim szerint előmozdítja foglyaink dürgési kedvét, és a foglyok kibocsátva hamarabb látanak a pár áshoz, ami különösen ott nagy jelentőségű, ahol sok, korán kasza alá kerülő terményünk van. A korábbi fészekrakással és költéssel ugyanis ezeken a helyeken csökken a „kikaszálas“ veszélye. Ne feledkezzünk meg a „zöldtáplálékról“ sem, mert a fogoly télen is kívánja a „zöldféléket“. Igen alkalmas a saláta, ugyszintén a marhakáposzta levelestől, melyen a foglyok szívesen csipegetnek. A tyúkfélék

emésztéséhez szükséges apró kavicsot keverjük a homok közé, ott a foglyok egész biztosan megtalálják. Jó, ha úgy a „kamrában“, mint a kifutóban kisebb bokor, vagy gazos, cserjés van, ami a kamara, illetve a „kifutó“ tisztításakor foglyaink búvóhelyéül szolgál. A kifutó homokja. 2–3 hetenként feltétlenül kicserélendő. Tanácsos olykor a „kamara“ kimeszelése és rovarpor használata az esetleges férgek előfordulása ellen. Nagyon fontos a tisztaság, mert ezzel legtöbbször minden betegségnek elejét vehetjük. Az esetleges beteg példányokat (a beteg állat könnyen felismerhető, a többitől elkülönül, magánosan gubbaszt, nem eszik, köhög) azonnal különítsük el, nehogy megfertőzzék az egészséges példányokat. Célszerű, ha a „kifutó“ homokjába hamut keverünk (fertőtlenít).

A fentiek szem előtt tartásával foglyaink jó erőben érik el a kibocsátás idejét, mikor is területünk megfelelő helyeire vive (legjobb kocsarakban vinni) és mindig páronként kibocsátva gazdagítják fogolyállományunkat. A „kamrázás“ ideje alatt a foglyok az emberrel nagyon megbarátkoznak, ugyannyira, hogy a kibocsátás helyén azután sokszor szinte meg kell tőlük szöknünk. Új helyüket azonban, — ha az élet-szükségleteiknek megfelel — hamar megszokják és ott meg is maradnak.

b) Ha a tojások beszerzésével akarjuk területünkön a foglyot megtelepíteni, illetve állományunkat gyarapítani, úgy a tojásokat házityúkkal, vagy keltetőgéppel kiköltetjük és a csibéket vagy azonnal „adoptáltatjuk“, vagy házilag nevelve, csak bizonyos idő múlva önállósfjuk őket, aminek több módja van, — amint ezt a következőkben ismertetem :

A tojások révén történő telepítés az előző pontban említettnél több gondot igényel, melyek már a tojások szállításánál mutatkoznak. A szállításnál ugyanis arra kell ügyelni, hogy a tojásokat puha csomagolásba tegyék, és ne legyenek nagy rázkódtatásnak kitéve. Olcsó és igen jól megfelel a fagyapotsomagolás. Akár kotlóval keltetünk, akár gépben, a tojásokat ültetés előtt 24 óráig hagyjuk állni, hogy a szállítás közben szenvedett rázást kipihenjék, mert az esetleges rázás közben elmozdult „csirának“ az eredeti helyére vissza kell térni.

Ha házityúkkal keltetünk, úgy e célra — a gyakorlat útmutatása szerint — legalkalmasabbak a kistestű, könnyű tyúkok. Egy tyúk alá egyszerre 30–32 tojást rakhatunk. A fogolytojások kikeltetéséhez több nedvességre van szükség, mint a házi baromfi-tojásokhoz, így hát a fészket mindig a pusztta földre kell tennünk, deszka vagy bármi más alátét nélkül. Kis költséget és fáradtságot igényel, ha pár szál deszkából

keltetőládát készítünk, ahol a tyúk zavartalanul ülhet a tojásokon. Az alulról nyitott keltetőládát porhanyós földbe 3-4 cm. mélységbe sülyesszük be és a földből formált fészket töltjük ki fúvel, vagy puha szénával; a tojások ilyen módon a nedvességet a legtermészetesebb módon, közvetlenül a földből kapják. Ha esetleg nagy szárazság lenne, úgy bizonyos időközönként (2—3 nap) permetezzük a tojásokat állott, vagy langyos lysoformos vízzel, mert ez a tojáshéj törékenységet se-gíti elő, aminek a kikelésnél látjuk hasznát. A kotlóstyúkot naponta meghatározott időben etetés és itatás végett vegyük le a tojásokról; ez alatt a fészke is kellőképen kiszellőzik. A tyúk távolléte azonban soha sem tartson 10 percnél tovább, nehogy a tojások kihüljenek. Tanácsos a kotlót — rovarporral vagy flytox permetezésével — biztosítani a tetvek ellen.

Mikor a kis csibék kibújtak a tojásból, a tyúk ugyanugy bánik velük, mintha csak a sajátjai lennének. A csibék az első 24 órában nem kapnak enni, egy nap elmúltával azután csupasz csigákat, apró rovarokat, hangyatojást, majd rostaalját adhatunk nekik. Ha a csibék etetésénél nagyobb gondal akarunk eljárni, úgy héjjától megtisztított, keményre főtt tyúktojást vágjunk apróra, keverjük össze darával és apróra vágott salátával vagy lucernával és ezzel egészítsük ki a csibék étrendjét. Legjobb, ha eleinte napjában négyszer etetünk és ugyanannyiszor adunk friss vizet is. A hangyatojással vigyázzunk, nehogy esetleg állott, dohos legyen, mert ettől a csibék könnyen elpusztulhatnak. Ha a csibéket pár napnál tovább nevelnénk „házilag“, úgy nyolc napos koruk után elég napjában két-háromszor etetnünk és eddigi eleségükhöz Virkner-féle húsdarával kevert főtt, hámozott kölest és vékony kukoricadarát is adhatunk. Legcélszerűbb azonban, ha a csibéket már pár napos korukban kivisszük a területre és adoptáltatjuk őket, ami a következőképpen történik; Az adoptálásra legkedvezőbbek az esti órák, mikor területünkön a foglyok már nyugovóra tértek. Előzőleg kilesve a foglyok hálóhelyét, csibéinket odavisszük (legcélszerűbb kosárban) és a már nyugvó fogolycsapatot felzavarjuk. A felriasztott csapat szülői felrepülnek, mi pedig a repülni még nem tudó, megriadt csibékből amennyit csak tudunk, összefogunk. Az így összefogott, valamint saját csibéink fejére is ekkor — már előre elkészített — vízzel felhígított pálinkát csöppentünk, majd eleresztve őket visszahúzódnak. A pálinka egyöntetű rácsöpögtetése azért tanácsos, hogy a rövidesen visszatérő szülők szagról se tudjanak különbséget tenni övéik és az örökbefoga-

dandók között. Szükséges természetesen az is, hogy az adoptálásra kiszemelt csapat csibéi körülbelül hasonlókorúak és nagyságúak legyenek az örökbefogadandókkal. Mi tehát a csibék eleresztése után visszavonulva megbúvunk és várjuk a felrebbentett szülők visszatérését, ami rendszerint hamarosan bekövetkezik. Ha a visszatért szülők övéikkel együtt a mi csibéinket is szárnyuk alá veszik, úgy az „adoptálás“ sikerült, mert ezután már egész biztos, hogy sohasem tesznek különbséget a csibék között. Ha azonban azt látjuk, hogy a visszatérő öregek az örökbefogadandókhöz csőrükkel vagdosnak, úgy sürgősen lépünk közbe és csibéinket szorult helyzetükből kimentve, másnap egy másik csapat hálóján próbáljuk szerencsét.

Ha a beszerzett fogolytojásokat *kettőtőgéppel* akarjuk kiköltetni, úgy erre a célra a baromfiak keltetésénél használt, közismert keltetőgép teljesen alkalmas. A baromfitojásokhoz hasonló módon gépbe helyezett fogolytojások harmadnaponként feltétlenül megpermetezendők és óvatosan megforgatandók. Tanácsos a tojásokat 5 naponként átlámpázni és az esetleges elhaltakat a gépből eltávolítani. Kikelés után megszáradásukig hagyjuk a kis csibéket a gépben, majd a 24 órás kopaltatás után a csibék etetése és adoptáltatása a már fentebb említett módon végzendő.

Mind a házityúkkal, mind a géppel keltetett csibéknél az esetben, ha az adoptáltatás bármilyen oknál fogva nem sikerülne vagy nem lenne megvalósítható (pl. területünkön csak igen gyér számban van fogoly, vagy egyáltalán nincs), a csibék felnevelése a következő — a gyakorlat által ajánlott — módon történjék:

1. A *kotló* által kikeltett csibéket vigyük ki kotlóstól területünk valamelyik nyugalmas részébe (pl. valamelyik „csenderes“=be) itt a kotlót „tyúkborító“ alatt tartjuk oly módon, hogy ne bírjon kimenni, de a csibék szabadon ki-be járhassanak. A csibék itt hozzászokhatnak a természetes táplálékhoz, estére azonban visszatérhetnek a kotló szárnyának védelme alá. A kotlót mindaddig kint hagyjuk, míg a csibék röpködésnek lesznek és nevelőanyjukat elhagyva vagy valamelyik csapathoz csatlakoznak, vagy valamelyik, közülük való kakas vezetésével önállósulnak.

2. A *géppel keltetett* csibék felnevelésére eredménnyel használhatunk fogolykakast. A feleszsámú kakasok amugy is zavaróan hatnak a tenyésztésre, tehát — mint később tárgyalni fogom — ezeket ki kell venni az állományból; ha tehát géppel szándékozunk keltetni, előzőleg fogjunk be pár kakast, mert ezzel a feleslegesek számát is apasztjuk,

és mivel a fogolykakasban igen sok „családi érzés“ van, a gyakorlatban jól bevált módszer az anyátlan csibék kakással való felneveltetése, ami a következőképpen történjék: Csináltassunk egy 1 méter hosszú, 30–40 cm. magas és széles ládát, amelynek teteje fonadékkal fedett. Ezt felülről kihúzható két, hálós ajtóval 3 rekeszre osztjuk. A két szélső rekesz egyikébe helyezük a kakast, másikba a csibéket. Rövid idő múlva a magányos kakas elunja magát és a már ismert hívó hangon – eleinte csendesen, majd mind izgatottabban—kezdi szólítgatni a csipogó csibéket. Ekkor kihúzzuk a csibék felőli ajtót és azokat így a közép rekeszbe bocsátjuk, ahol már közvetlen szomszédosak a kakással. Ha látjuk, hogy a hívására felé menő csibék látásától a kakas izgalma még fokozódik és egyre sűrűbben és hangosabban hívogatja a csibéket, kihúzzuk a köztük lévő ajtót is és hagyjuk, hogy a csibék a kakas hívására köréje gyűljenek.

Tapasztalatom szerint fenti eljárással a kakas érdeklődése a csibék iránt 90 %-nyi pontossággal bekövetkezik, legfeljebb arról lehet szó, hogy egyik kakas hamarabb, a másik kakas csak bizonyos idő múlva kezdi a hívogatást. Okvetlenül várjuk ki, míg a kakas hívja a csibéket, nehogy túl korán hozzáéresztve, esetleg kárt tegyen bennük. *Ha azonban a kakas egyszer már maga köré gyűjtötte a csibéket, biztosak lehetünk benne, hogy továbbra is hűségesen gondot visel rájuk.* Az így mesterségesen alakított családot azután a terület valamelyik nyugalmas — és a fogoly életszükségleteinek megfelelő — részén kibocsátjuk.

Ha területünkön nincs megfelelő fogolycsapat és befogott fogolykakasunk sincs, vagy ha a csibéknek a kotlóval együtt való „kihelyezése“ nehézségekbe ütköznék, úgy a csibéket „röpülő“ korukig „kamrázva“ tarthatjuk, mikor is kamrázásukat, etetésüket, gondozásukat a már fentebb leírt módon végezzük, nem feledkezve a meg a bőséges rovar — és „zöld“ táplálék etetéséről, melyek a csibék fejlődő korának legfőbb táplálékai.

5. A tojástermelés fokozása a meglévő állományban

Fogolyállományunk számát növelhetjük azzal is, hogy tojásrakás idején beavatkozásunkkal több tojás lerakására serkentjük a tyúkot, aminek módja az okszerű fészekdézsmálás. Már a „Fogoly élete“ ismeretetésénél rámutattam, hogy a tyúk egy esztendőben nem csak kötött

számú tojás lerakására képes, mert ha első fészekalja valamiképpen elpusztul, úgy másodszor is nekikezd a tojásrakásnak. Ugyanígy, ha első fészekaljának lerakásakor bizonyos számú tojását elveszük, a fogolytyúk folytatja a tojásrakást és kiegészíti a tojások számát. Beavatkozásunkkal azonban vigyáznunk kell, nehogy vigyázatlanságunkkal megzavarjuk a tojásrakó tyúkot és esetleg elriasztva fészektől éppen ellenkező eredményre jussunk, mint amit elérni szándékozunk. Először is tisztában kell lennünk foglyaink fészkelési helyével és magukat a fészkeket kell óvatosan felkutatni. Tanácsos az egyes fészkek megjelölése is, amit legcélszerűbben a fészektől meghatározott irányban és távolságban földbszúrt zsindegyel végezhetünk. Maga a fészkek felkutatása vagy igen jól idomított, feltétlenül engedelmeskedő jó orru vizslával végezhető, vagy pedig a vizsgálandó táblán „zsinórt húzunk“. A „zsinórhúzás“ oly módon történik, hogy a táblán keresztben zsinórt fektetünk át, melynek két végét egy-egy bothoz rögzítjük; a botokat pedig ellenkező végüknél egy-egy ember veszi kézbe. A két ember lassan nekiindul a tábla hosszában és a botokat zsinórozott végükkel lefele tartva, a zsinóral ily módon „átfésülik“ a táblát. Ahol azután a zsinór elől (sokszor alól) felrebben a tyúk, ott legtöbbször kis keresés után rábukkanunk a fészkekre is, melyet azután a fent említett módon megjelölhetünk.

Az emberek a zsinórhúzást a lehető legnagyobb csendben végézik, mert ha a tyúk már a zsinór odaérkezte előtt hallja a közeledő hangokat, úgy esetleg fészkeből leszállva, futva menekül, vagy csak bizonyos ideig futva, fészektől távolabb repül fel és ezáltal megnehezíti a fészkek megtalálását. A fészkeknek ilyen módon való felkutatása természetesen nem jár 100%-os eredménnyel, mert tojásrakás idején a tyúk még igen sokszor van távol fészektől. Tapasztalatom szerint a fészkek felkutatására legalkalmasabbak a kora hajnali és késő délutáni órák, mert vizsgálataim során legtöbbször ezekben az órákban találtam fészken, illetve fészkenél a tyúkot és sokszor a kakast is. Mindamellett a legszorgosabb kutatásaink során is több fészkek lesz, amit nem sikerül megtalálnunk, annál is inkább, mert a fészkelőhelyeken kerülnünk kell a sok járást-kelest, amivel foglyaink nyugalmát zavarnánk, és magát a tenyésztést károsan befolyásolnánk. Mind a vizslával, mind a „zsinórhúzás“-sal való keresés sokkal biztosabb eredménnyel jár a kora esti időben, mikor a tyúk jóformán állandóan fészken ül; ekkor a még ismeretlen fészkek felkutatása főleg azokon a helyeken nyer nagy fontosságot, ahol foglyainkat a „kikaszálás“ veszélye fenyegeti.

Ha már megtaláltuk és megjelöltük a fészkeket, megkezdhetjük a „tojásdézsmálást“ a következő módon: az első három tojás lerakása után a negyedik tojást óvatosan — a fogolypár távollétében — vegyük ki a fészekből; nagyon vigyázzunk azonban arra, hogy a fészekben vigyázatlanságunkkal kárt ne tegyünk és csak ahhoz a tojáshoz nyúljunk, melyet ki is veszünk. A következő napokon hasonló óvatossággal vegyük ki egy-egy tojást. A „dézsmálendő“, vagy már „dézsmálás“ alatt álló fészkekről megjelölésük segítségével vezessünk jegyzéket és pontosan tartsuk számon, hogy melyik fészekből mikor és hány tojást vettünk már el. Ha a tyúk mindennap letolja aznapi esedékes tojását, úgy 6—8 tojást ilyen módon nyugodtan elvehetünk minden fészekből, ha azonban valamelyik fészeknél azt vennénk észre, hogy az aznapi tojás elmaradt, úgy a „dézsmálást“ okvetlenül hagyjuk abba még akkor is, ha arról a fészekről addig csak 1—2 tojást vettünk is el. Nyolcnál (legfeljebb tíznél) több tojást akkor se vegyünk ki egy fészekből, ha a tojásrakás folyamatosságában nincs is fennakadás. Amint idevonatkozó megfigyeléseim mutatták, a tyúk az elvett tojásokat ösztönösen pótolja. Vagyis az a tyúk, amelyik különben 12—16 vagy 18 tojáznál megállt volna, akkor is 12—16 vagy 18 tojáson fog kotlani, ha közben mi a fentemlített módon 6—8 tojást el is vettük. Látjuk ugyanis, hogy a „megdézsmált“ fészkek tojásszáma nem — vagy csak kevés esetben — marad mögötte az érintetlen fészkek tojásszámának, amiből arra következtethetünk, hogy a tyúk mindaddig folytatja a tojásrakást, míg egy bizonyos szántú tojáson meg nem kezdheti a kotlást. Ez a szám a tyúk kora és kondíciója szerint változó, és ha tojásaiból közben a fent leírt módon el is veszünk, a tyúk újra — és újra felkeresi a kakast és pótolja a hiányt. Nem merem állítani, hogy a tyúk minden esetben teljes számmal pótolja az elvett tojásokat, de tapasztalataim, valamint gróf Festetics Pállal végzett megfigyeléseink azt mutatták, hogy az esetleges hiány mindig csak csekély hányada volt annak a mennyiségnek, melyet a fészekből elvettünk.

Amint a fentiekből kiténik, az okszerű „tojásdézsmálással“ már meglévő állományunkban fokozhatjuk a tojástermelést és az elvett tojásokat a már ismert módon kikeltetve és a csibéket kibocsátva gyarapíthatjuk területünk fogolyállományát.

6. A helyes ivararány fenntartása

A tenyésztés sikerének igen fontos tényezője a párzás és kotlás

nyugalmának biztosítása, melynek a alapfeltétele a helyes ivararány fenntartása. Mivel a fogoly monogám és a „pár“ a télvégi „párookra szakadás“tól kezdve az egész tenyészidőn keresztül mindvégig együttmarad, *fcglyainknál a helyes ivararány 1 : 1, ahol ez nincs meg, ott ennek elérése, ahol pedig megvan, ott ennek megtartása elsőrendű feladata a vadászgazdának.* Tapasztalataim, valamint a szakmunkák idevonatkozó feljegyzései szerint ugyanis *a helyes ivararány eltolódása zavarólag hat foglyaink párzására, a tyúk tojásrakására és magára a kotlásra is.* Ugyanis, ha több a kakas, mint a tyúk, a pár nélkül maradt kakasok állandóan zavarják a már párokban lévő tyúkokat is, sőt kielégítetlen ösztönükkel a már tojásaikon ülő tyúkokat is zavarják a kotlásban. Ennek azután sokszor erősen káros hatása észlelhető foglyaink szaporulatán, mert bár a tyúk párja legtöbbször elüzi az idegen kakast, mégis a folytonos zavarás gátolja a tyúkot a tojásrakásban, esetleg kevesebb tojást tojik, a kotlásban megzavart tyúknak pedig tojásai romolhatnak meg, ha az a tolakodó kakas zavarása következtében hosszszab ideig van távol fészékétől. Megesik az is, hogy a fogoly pár megunva az állandó zavarást, otthagyja addigi tenyészhelyét és más nyugalmasabb vidéket keres (vándorfoglyok!) ami azután törzsállományunk számát csökkenti. *A kakasfelesleg sokszor igen komoly méreteket ölt, a legnagyobb eltolódást dr. W. Nolte említi meg „Zur Biologie des Rebhuhns“ c. művében, azt írva, hogy kilenc pár fogolyból 8 esetben mindkettő kakas volt.* Sokkal ritkábban -- sőt mondhatnánk alig -- fordul elő az 1:1 ivararánynak ellenkező eltolódása, vagyis hogy tyúkból legyen több, mint kakasból. Több éves szorgos megfigyelésem ellenére is csak kétszer tapasztaltam azt, hogy a dürgési időben magános tyúk hallatta hívó hangját, és kakas mégsem jött a hívásra. Ezt a két tyúkot hosszabb időn át figyeltem, de mindig egyedül láttam őket, tehát feltehető volt, hogy már a „párookra szakadás“-kor nem jutott számukra kakas, vagy — ami még valószínűbb — kakasaik valamiképen elpusztultak és a területen nem lévén fölös számú kakas, a két tyúk „pártában“ maradt. Fogolyállományunkban tehát a „tyúkfeleslegtől“ nem kell tartanunk, mert igen ritkán s akkor is csak igen szórványosan fordul elő, ha azonban mégis akadna egy-egy pár nélkül maradt tyúk, akkor is csak annak az egy magános tyúknak elmaradt szaporulatával károsodnék az állomány, a tenyésztésben azonban nem okozna zavart, mert a magános tyúk viselkedésével nem hat zavaróan a tenyésztésre. *A feleszámú kakasok azonban — mint a fentiekből kitűnik — erősen za-*

varják a tenyésztést, tehát mindenképpen kiküszöbölendők fogolyállományunkból. Ennek a kiküszöbölésnek a következő két módja van:

a) Az állomány „befogása“. (A legcélszerűbb a vadászidény végeztével) és „kamrázása“, mikor is a feleszájú kakasokat kiválogatjuk és így helyreállítva a helyes ivararányt, foglyainkat tetszés szerinti időben újra kibocsátjuk. Ha közben az idő rosszra fordulna, úgy foglyainkat, vagy legalább egy részüket megkímélhetjük egyúttal az idő viszontagságaitól is olymódon, hogy csak a jobb idők beálltával bocsátjuk őket vissza a területre. A befogás módja ilyenkor az, hogy a foglyokat pár napi rendszeres etetéssel alkalmas helyre szoktatjuk (a terület több pontján létesíthetünk e célból etetőket) és mikor már láttuk, hogy foglyaink az etetőket rendszeresen látogatják, legközelebbi alkalommal a kitett háló alá helyezzük az eleséget. A foglyok a háló befelé nyíló ajtócskáin nagy igyekezettel iparkodnak az eleséghez, mivel azonban az ajtócskák kifelé nem nyílnak, egyúttal fogságba is kerülnek. Nagyon kell vigyázni arra, hogy az ily módon foglyul ejtett állatok szállítás közben össze ne törjék magukat, miért is szállításukra legjobb a puha anyaggal kibélelt kosarak használata; a kosarakat borítsuk be zsákokkal, mert sötétben a foglyok hamarabb megnyugszanak. A felesleges kakasok kirekesztése a tenyésztésből ilymódon könnyen elérhető és még az az előnyünk is megvan, hogy felesleges kakasok birtokába jutva, azokat majd a géppel keltetett, anyátlan csibék felnevelésére kiválóan hasznosíthatjuk.

b) A helyes ivararány helyreállításának, illetve fenntartásának fenti módja azonban némi fáradtságot és költséget igényel, amit megtakaríthatunk aképpen, hogy a fölös számú kakasokat a tilalmi időben „dűrgés“ idején — a földművelésügyi minisztérium külön engedélyével — „kilőjük“ az állományból. A „kilővést“, — hogy a terület nyugalma ne zavarjuk, — mindig kisöblű fegyverrel végezzük a következőképpen: 30+40 cm. ritka drótvagy léckalitkában már előzően befogott fogolyt záruk és kivisszük területünknek abba a részébe, ahol foglyaink kedvenc tartózkodási helyét tudjuk. Ha valahol verekedő kakasokat látunk okvetlenül odavigyük a kalitkába zárt tyúkot, mert a kakasok pázás idején való verekedése biztos jele annak, hogy több kakas van a kalitkánál. A foglyok kedvenc tartózkodási helyén, illetve a kakasok verekedési helyén azután a kalitkát helyezzük az alacsony vetésbe, vagy más védettebb helyre, mi pedig a kalitkától távolabb észrevétlenül húzódjunk meg. Kis idő múlva — mikor már megnyugodott — a tyúk hallatni

fogja hívó hangját, melynek hallatára a pár nélküli kakasok okvetlenül „befutnak“. Ezeket azután búvóhelyünkről könnyen lelőhetjük. (Legjobb erre a célra a 22-es kaliberű Fég, Browning, Winchester vagy Walter automata, melynek hangja tapsnál alig hangosabb és nem bolygatja meg a terület csendjét.) Ha területünk alkalmas helyein eképen járunk el, *költségmentesen állíthatjuk helyre a megfelelő ivararányt*; a munka pedig, amivel ez a módszer jár, vadászember számára nem fáradtság, hanem szórakozás.

7. Az állomány emelésének szemmeltartása a vadászat gyakorlásánál

Az utóbbi évek kedvezőtlen időjárási viszonyai, de legfőképpen az 1939-es tél nagy vadpusztítása arra kényszerítették az illetékes ténnyezőket, hogy a fogoly „tilalmi idejét“ egész esztendőre terjesszék ki, úgy az 1940—41-es, mint az 1941—42-es és az 1942—43-as vadászati idényekben is. Most a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Vadászati Osztálya, valamint az egész ország vadásztársadalma, élén a három országos egyesülettel (Hubertus Orsz. Magyar Vadászati Védegylet, Nemzeti Vadászati Védegylet, Magyar Vadászok Orsz. Szövetsége) azon fáradoznak—aminek előmozdítása szerény munkámnak is főcélja—hogy hazánk fogolyállományát felsegítsék elesettségéből. Reméljük, hogy a sok fáradozást mielőbb eredmény koronázza és a fogoly, ez a kedves, hasznos vadunk 1—2 év múlva újra elszaporodik mezőgazdaságunk hasznára és a vadászok igaz örömére. Ebben az esetben azonban okvetlenül szükséges, hogy majd a vadászat gyakorlásánál szem előtt tartsuk — fogolyállományunk érdekében — a következő szempontokat :

a) A vadászat gyakorlásában nem mindegy az, hogy „mit“ lővünk. *A fogoly=tyúkok—kivált az idősebb tyúkok, melyek több tojást is tojnak és a csibék felnevelésében is gyakorlottabbak a fiataloknál—nagy értékei az állománynak, tehát nyakló nélkül való lövöldözésük még a törvény által engedélyezett időben is vétek.* Az ivararány tárgyalásakor is láthattuk, hogy milyen károsan hat a tenyésztésre, ha kevesebb a tyúk, mint a kakas, mert ezzel a pázás, tojásrakás és kotlás nyugalmaát fenyegeti veszély. A tyúkok tehát ebből a szempontból is több kiméletben részesítendőök. Ennek keresztülvitele azonban nem könnyű dolog és maga a törvény sem tehet különbséget a „tilalmi idők“ megállapításánál a kakas és tyúk között, mert a *felrebbenő csapatnál a nemek biztos megkülönböztetése bizonytalan.* A

kakas és tyúk között bőven van olyan eltérés, melyekből — ha az élő, vagy már terítéken levő foglyot kézbe vesszük — könnyen megállapíthatjuk nemét, azonban a gazosból, kukoricástól és egyéb mezőgazdasági terményekből hirtelen felkelő fogolycsapatnál ez a megkülönböztetés igen nehéz, sőt sokszor lehetetlen is. A felrebbenő foglyok röptének iránya, sebessége, a különböző fényhatások, mind erősen befolyásolják a nemek közti különbség megállapításának lehetőségét és így sokszor megesik, hogy a vadász csak a zsákmány felemelésekor veszi észre tévedését. Ennél a pontnál tehát kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, hogy legalább a lehetőség szerint kiméljük az idősebb tyúkokat, melyekből tévedés folytán úgyszintén sok esetben több kerül „aggatóra” a kellesténél.

b) Mind a tenyésztés, mind a lelőtt foglyok értékesítése érdekében csak a *teljesen kifejlődött fogoly* lehető. Sokszor láthattunk augusztus elején foglyaszatról hazatérő „lövészeket” (ezek csak lövészek, de nem vadászok), akiknek „aggató”-in még *pelyhes fogolycsibék* fityegtek. Szomorú látvány, de tenni nem lehetett semmit sem ellene, mert hiszen már elmúlt augusztus 1. A törvény ugyanis — amíg az időjárás viszontagságok főnkre nem tették állományunkat — a fogoly lövését *augusztus 1-től december 31-ig engedélyezte. Az augusztus 1-i kezdés bizony sok esetben túl korainak bizonyult és kárára volt fogolyállományunknak. Az alig rigónyi, gyengén repülő, pelyhes csibék lelövése vadászembernek nem passzió, az állomány szempontjából meg egyenesen véték. Az ilyen, még fejletlen fiatalokból álló csapat lövöldözéssel való szétzavarása, megcsonkítása igen könnyen a csapat szétzüllesztését, megsemmisülését eredményezi annál is inkább, mert azok a „puskások”, akik képesek beleduplázni az ilyen fejletlen csapatba, minden „gátlás” nélkül lövik le a csapat előtt felrebbenő „öregek”-et is, és így a szüleiktől megfosztott csibék kellő gondviselés hiányában igen sokszor a ragadozók martalékává válnak. Ami pedig az ilyen fejletlen „zsákmány” értékét illeti, az a konyhára, valamint egyéb értékesítésre is 0-val határos. A még fejletlen foglyok tehát minden szempontból kimélendőek, de sok esetben mit sem ér a vadászetikára, ésszerűségekre való utalás, mert mindig voltak és lesznek olyanok, akiket a törvény erejével kell rászorítani arra, amire a „jószo” nem elégséges. A fogoly tilalmi idejének augusztus 1-vel való általános felszabadítása pedig erre semmiképpen sem alkalmas, amit tapasztalataim folytán szemléltetve a következőképpen indokolok meg: (VIII. sz. melléklet.)*

A fogoly fejlődése

Jelmagyarázat

Dürgés		Tojás		Kollás		Nevelés	
--------	---	-------	---	--------	---	---------	---

Április					Május					Június					Július					Aug.		
5	10	15	20	25	5	10	15	20	25	5	10	15	20	25	5	10	15	20	25	5	10	15
																						
																						
																						
																						

A fogoly fejlődése tenyésztési szempontból a „párokra szakadás“, illetve a „dürgés“ megindultával kezdődik. Ennek legkorábbi időpontja április hó 1. A tapasztalat szerint a „dürgés“ megkezdésének 5. napján kezdődik a tojásrakás. Ha már most a tapasztalat szerinti május 12 táján befejeződő „dürgés“-t vesszük alapul, a tojás lerakás az ezt követő 5. napon május 17-e táján fejeződik be. Ha, mint legkisebb egységet véve, 10 tojás lerakásával számolunk, az április 6-án megkezdett tojáslerakás 15-én befejeződik, minek következtében a kotlás legkorábban április 16-al megindul. A május 17-én utoljára lerakott tojások kotlása 17–18-án veszi kezdetét, minek következtében a 3 hetet igénybevevő kotlás június 10-én fejeződik be. Az április 16-án kezdődő kotlás következményeként május hó 7-én látnak az első csirkék napvilágot. Ezeknek kifejlődésükhöz az augusztus 15-ig terjedő idő, mely három hónapnál hosszabb, elegendő. A június hó 10-én kikelt csirkék neveléséhez augusztus 15-ig azonban csak pár nappal több, mint két hónap áll rendelkezésre, ami elég kevés. *Ebből kifolyóan a fogoly lelövési idejének kezdete augusztus 1-vel csak kivételesen helyes. Sokkal jobb lenne az augusztus 15-i kezdet avval a megjegyzéssel, hogy a földművelésügyi minisztériumnak joga legyen kedvezőtavasz esetén a tilalmi idő kéthetes megrövidítésére, vagy ha a körülmények úgy alakulnak, a szükségesnek mutatózó idővel való meghosszabbítására.* A tilalmi idő meghatározásának nem kellene egyöntetűnek lenni az ország minden részében. A nagyobb ország területen időjárási viszonyainkban sokszor területenkénti eltérések is adódhatnak, minek következtében egyik részen előbb, másik részen később lesz „kész“ a fogoly. Hazánk minden részében vannak hivatalos „vadászati tudósítók“ és az esetleges időjárás-különbségek (korai-, késői tavasz) esetében ezeknek jelentése alapján rendelkezhetné el a földművelésügyi minisztérium a fogoly tilalmi idejének a helyi körülményekhez szabandó módosítását. A „helyi“ alatt természetesen nem egyes járásokat, vagy megyéket értek, hanem *elgondolásomban az a sokszor tapasztalt tény vezet, hogy egyes országrészeinkben a tavasz s ezzel a foglyok „dürgése“ is nem egyforma időben köszönt be, hiszen alföldi illetve déli vidéki részeinkben sokszor már ibolya nyílik, mikor felvidéki és erdélyi részeinken még hóviharak dúlnak.*

Ha majd fogolyállományunk rendbejött és újra sor kerül a fogoly vadászatára, a tilalmi idő fenti meghatározásával megszabadulna álló-

mányunk attól a gyakori, tetemes veszteségtől, melyet benne „idénykezdetekor“ a lelkiismeretlenség, tudatlanság s a „lődüh“ okoz.

c) Az augusztusi foglyászatnál a csapatból kivágódó, *leghamarabb felrebbenő foglyok legtöbbször a „szülők“*, melyek csibéiket akarják menteni a veszedelem elől. Ezeket lehetően kiméljük, mert kilövésükkel az „árván“ maradt, gyámoltalan csibék — kellő felügyelet hiányában — igen gyakran estek áldozatul a ragadozóknak. *Diezel—Mika* művében, mint tévhitet említi — s magam is hallottam már párszor — hogy a csapatból legelőször a „vezérkakas“ lövendő ki, mert ez különben elvezeti csapatát a területről. Ez azonban csak olyan szóbeszéd, melynek alapja az a féltő gondosság, mellyel az „öreg kakas“ csibéit vezetgeti és az a tény, hogy a vadászat további folyamán valóban könnyebb puskavégre keríteni a szülőiket vesztett gyámoltalan csibéket, mint azokat, melyek a szülők vezetésével menekülnek. Hagyjuk meg tehát lehetőleg a „szülőket“, hadd vezetgessék féltő gondossággal övéiket, mert ezzel nemcsak számunkra, de a ragadozók számára is nehezebbé teszik azok megközelítését.

d) Sokszor találunk területünkön már augusztusban is magányos, öreg foglyokat, ezek többnyire meddők és így nem érdemelnek kiméletet; a kakasokból összeverődöt csapatok, valamint a helyenként olykor feltűnő „vándorfoglyok“ is nyugodtan lehetők.

e) *A megkezdett csapatot kilőjük-e utolsó darabig, vagy hagyjuk meg a csapatot csonkán?* merül fel a kérdés, melyre vonatkozóan a vélemények megoszlanak. Az egyik vélemény szerint a megkezdett csapatot „szedjük fel“ egészen, míg a másik vélemény szerint, ha egy csapatból pár foglyot kilőttünk, azt ne bántsuk tovább, ne menjünk a csapat esetleg szétszórt tagjai után, hanem keressünk új csapatot. Tapasztalatom és a szakmunkákkal egybevágó megfigyeléseim azt mutatják, hogy az ép csapat mindig jobban bírja az idő viszontagságait, biztosabban áttelel, vagyis életképesebb, mint a csonka csapat. *Tenyésztés szempontjából tehát törzsállománynak mindig ép csapatokat hagyjunk a jövő évi szaporulat biztosítékául.* A megkezdett csapatot, kivált, amelyekből az „öregek“ már hiányoznak, jobb ha kilőjük, annál is inkább, mert jövőjük, áttelelésük elég bizonytalan. Ahol azonban nem sok csapatunk van, és egy szép 16—19-es csapatból kilövéünk 3—4 foglyot—de a szülők megmaradtak—nem kell valamennyit kilövéünk csak azért, hogy ne maradjon csonka csapat, mert ezzel csak ártanánk a tenyésztésnek. A csapat megmaradt 12—14 tagja a szü-

lők vezetésével nem vehető csonka-csapat számba, hiszen sok ép csapat sem számosabb, mikorra a csibék felcseperednek. *Ne hagyjunk azonban 5–6 tagú apátlan-anyátlan „társaságot”, mert ezek a jövő szempontjából nem sokat számítanak, de hagyjunk meg okvetlenül pár sértetlen, ép csapatot a következő esztendőre, mert nagyon igaz az, amit gróf Festetics Pál ír már említett munkájában, hogy a tenyésztés szempontjából „értékesebb három ép csapat, mint hat fél-létszámú”.*

f) *A tilalmi idő lejárta nem jelenti azt, hogy foglyainkat most már egész területünkön szünet nélkül üzzük, hajtsuk, mert ezzel csak elvadítjuk és vadászatuk válik nehezebbé (távolabbról kelnek, sebesebben repülnek), sőt az is bekövetkezhetik, hogy megunva a sok zaklatást, nyugodalmasabb vidékre húzódnak. Állományunk részleges nyugalmát biztosítsuk tehát a vadászati időszakban is. Célszerű azért, ha a vadászatot területrészek szerint időszaki korlátokba osztjuk, vagyis területünket több részre osztva, az egyes részeket egymásután, külön-külön vadásszuk meg. Ha pl. területünket 3 részbe osztva vadásszuk, úgy 1. annak kétharmad részén foglyaink mindig zavartalan nyugalomban lehetnek (a mezőgazdasági munka nem nyugtalanítja a foglyot), 2. szeptember végén, októberben, mikor a foglyok már egyébként vadak a folytonos zaklatástól, még mindig van olyan részünk, melyen — akkor kezdve a vadászt — még szelídebbek a foglyok, közelebről kelnek, aminek előnye az is, hogy nem vész el az a sok fogoly, ami különben a nagy távolságokról való rálövöldözés következtében sebzetten menekül és órák vagy napok múltán nyomorultan elpusztul, 3. mivel az első két részen még jóval a téli idő beállta előtt abbahagyjuk a foglyászást, az ottmaradt esetleg csonka csapatoknak bőven van rá idejük, hogy a zord idő beálltaig egymással egészüljenek, vagy ép csapatokhoz társuljanak, ami az áttelelésre igen előnyös.*

g) *A fogoly vadászatára a törvény december hó 31-ig adott módot, de mint ahogy sokan visszaéltek az augusztus 1-i kezdéssel, ugyanugy sokan visszaéltek a december 31-ig tartó lövési lehetőségekkel is. Fogolyállományunkra igen káros, a vadászra nézve pedig lealázó dolog, ha a havon egy csomóba összebújít, didergő fogoly-csapat közé lő. Pedig december 31-ig de sok szomorú példa akadt erre! Kemény teleken sokszor látunk már decemberben is összebújít, didergő foglyokat a havon, melyek egész közelre bevárják az embert, ösztönszerűen várva segítségét. Az ilyen nyomorgó csapatba való belövés nem csak hogy nem vadászias, de emberietlen is.*

A földművelésügyi minisztérium adott esetekben meg is tiltotta a fogoly decemberi vadászatát, ami igen üdvös intézkedés volt az állomány érdekében; *azonban olyan esetekben is, mikor a körülmények nem olyan súlyosak, hogy egyöntetű, törvényes rendelkezést vonnának maguk után, tehát mikor nincs lefelve a decemberi fogolylövés, akkor is a rossz idők beálltával, az első hó leestével fejezzük be a fogoly vadászatát, és eltekintve attól a pár „bravurlövéstől”, ami decemberi társasvadászatokon a szélesebben húzó fogolyra esik, ne zaklassuk, kiméljük foglyainkat, mert tavasszal sokszorosát kapjuk vissza annak, amit télen megkiméltünk.*

A fogoly vadászati módjairól (kerestetés vizslával, pásztázó vadászat, hajtatas) értekezésem nem hivatott szólani, de meg erről kiváló vadászati szakkönyvek olyan részletességgel nyújtanak tájékoztatást, hogy ennek tárgyalása szinte felesleges is. Előfordul azonban gyakran — és erről meg kell emlékezni munkámban hogy — *a vadász rálő a felrebbenő csapatra, de miután abból egy fogoly sem esik ki, nyugodtan továbbmegy azzal a meggyőződéssel, hogy hibázott — jöllehet a csapat 2—3 tagját is érte sörét.* Az ilyen sebzett fogoly sokszor a már mit sem sejtő vadásztól 40—50 méterre lezuhall a levegőből és nyomorútan elpusztulva, értéke megsemmisül. Ezért tehát *minden esetben — amíg csak lehet — kísérjük figyelemmel az elszálló csapatot akkor is, ha az a lövés után látszólag sértetlenül menekül is.* Bár a sebzett foglyot nem mindig sikerül megkapnunk, mégis az emberieség, valamint a gazdaságosság szempontjából is kísérreljük meg annak birtokbavételét, amit lényegesen megkönnyít az — amit alább vázolok — ha tudjuk, miként „jelzi” a fogoly a különböző találatot.

1. *Ha a szárny felső karcsonjtját érte lövés, a fogoly azonnal leesik, még ha csak a szárny végét sértettük meg, a fogoly nehézkesen, vergődve egy ideig még repül. Leesve mindkét esetben futva iparkodik menekülni és ilyenkor vizsla nélkül sokszor el is vész.*

2. *Keresztcsontról tájékozódva lőtt fogoly nem mindig hull le azonnal, hanem lövés után mindkét lábát egyszerre lelógatja és sokszor magasra felemelkedve, imbolyogva repül tovább, de kis idő múlva — legtöbbször már élettelenül — leesik.*

3. *Haslövéssel sem marad mindig helyben a fogoly, hanem lábait leeresztve, de mindjárt fel is húzva, csapatától elmaradva, nehézkesen repül tovább. Hamarosan leszáll, de közlekedésünkre néha ismételtelen felrepül; így tehát ne sajnáljuk rá a töltényt, mert könnyen elvész.*

4. *Lábán talált, csüdön lőtt fogoly sérült lábát lógatja le, csapatától elmarad, hamarabb leereszkedik, közeledésünkre azonban szárnyrakap és, ha csak újabb lövéssel helyben nem marasztjuk, igen könnyen elvész; a combján sérült fogoly igen hamar leereszkedik, egész közelre bevár és hamarabb elpusztul.*

5. *Fejlövésnél a fogoly legtöbbször azonnal helybenmarad, néha pár méter után kimúlva hull le, vagy legfeljebb a földről egypárszor még feldobja magát, de távolabbra már nem jut.*

6. Ha lövésünk *csak horzsolja a foglyot*, annak igen sok tolla hull, és ha hirtelen irányt változtatva lejjebb is ereszkedik, hamarosan teljes sebességgel repül tovább.

A jelen fejezetben foglaltak szem előtt tartásával a fogoly vadászata nem barbár vadpusztítás, hanem *egy eleven tőkének okszerű, gazdaságos kamatoztatása.*

8. *Az állomány kezelése (óvása)*

Csekély fáradságot, még kevesebb költséget igényelnek az alábbi teendők, melyeknek elvégzése esetén fogolyállományunkban rövidesen nagy javulást fogunk tapasztalni.

a) *Falvak, lakott telepek, szérűskertek közelében mind a vadászgazda, mind a vadőri személyzet figyelje erősen azokat a személyeket, akik látszólag minden cél nélkül bolyonganak a határban.* A mezei munka bevégeztével a falusi embernek elég dolga akad a házatáján is, és aki ilyen időben kinn kóborol, könnyen lehet, hogy rosszban töri a fejét. *Kellő ellenőrzéssel sok „hurkoló” kerül kézre, és sok vadunkat menthetjük meg az orozva lerakott hurok szorításától.* Olyan helyeken, ahol nincs, vagy pedig gyenge az ellenőrzés, foglyaink közül igen sok a „hurkolók” tarisznyájában végzi be életét. *Ugyancsak a lakott helyek közelségében kell fokozott figyelemmel lenni a kóbor kutyákra és macskákra is.*

b) *A rossz idők beálltával kezdjük meg foglyaink etetését oly módon, hogy kedvenc tartózkodási helyeiken rakjunk ki számukra élelmet.* Eleinte sokfelé szórjunk ki kevés eleséget, majd az etetőhelyek számát fokozatosan csökkentve vonjuk össze olyan helyekre, ahol foglyaink télen *kellő védelmet találnak, tavasszal pedig fészkelésüket nem veszélyezteti semmi.* Ezekben a helyeken azután a rendelkezésre álló eszközökkel létesítsünk etetőket, melyeknél — bármilyenek is —

csak az a fontos, hogy foglyaink télen is védett száraz helyen fogyaszthassák szerény eleségüket. Tapasztalatom szerint egyszerű, olcsó és nagyon célravezető az u. n. „föltető“ vagy „féleresz“. Ez elől 1 m., hátul 30—40 cm. magas, cölöpökre rögzített deszkalap. A cölöpöket úgy verjük le, hogy a deszkatető lejtős oldalával valamilyen sűrűsége, gazosra támaszkodjék és a tető szélé s a föld között legalább 20—30 cm-nyi nyílás legyen, hogy foglyaink azon át a sűrűbe menekülhessenek, ha az etetőn esetleg valamilyen ragadozó lepné meg őket; nyílt részével feltétlen szélmentes, lehetőleg napos oldalra nézzen. Még olcsóbb és ugyancsak megfelel, ha egy *alacsonyabb, terebélyes bokorra tetőszerűen szalmaréteget erősítünk dróttal vagy hánccsfonattal*. Célszerű és igen olcsó megoldása az etető készítésének az is, ha egy *kukoricaszárkévét felül erősen összekötve s alul az egyes szárazakat széthúzva, a földre rögzítünk és az így nyert védett részre szórjuk az eleséget*. Jó, ha az etetők alját bőven beszórjuk pelyvával vagy törekkel és ebbe keverjük az eleséget. Ekkor ugyanis foglyainkat az élelemkereséssel kapirgálásra, mozgásra kényszerítjük, ami télidőben a test hőmérsékletét fokozva hasznos, részben pedig, mivel így a táplálkozás hosszabb időt vesz igénybe, foglyaink tovább tartózkodnak száraz, védett helyen. Ha etetőinket az időjárás megrongálná, kevés fáradtsággal költség nélkül rendbehozhatjuk.

c) *A fogoly téli elesége nem okoz gondot, mert erre a célra ugyszólván minden alkalmas. Gyommagvak, rostaalja* ocsú éppen úgy megfelelnek, mintha az esetleg feleslegben lévő cirok, köles, muhar, napraforgó magvakból viszünk az etetőkre. Olajos magvak keverése az eleséghez főleg hideg télben igen hasznos. Egy-egy fej káposztát (levelestől), répát, általában kéznél lévő „zöldfélék“ tegyünk okvetlenül az etetőkhöz, mert a fogoly — különösen, ha nagy a hó — nehezen jut „zöld“=höz, amire pedig igen nagy szüksége van. *Az etetőkhöz ne vigyünk egyszerre sok eleséget, inkább gyakran kevesebbet*. Eleinte, míg a fogoly a határban is több ételmezt talál, kevesebbet etessünk, éppen csak annyit, hogy foglyaink az etetőkhöz szokjanak; majd később, mikor az etetők számát csökkentve azokat a fentebb már jelzett alkalmas helyekre vontuk össze, akkor etessünk erősebben. Egyszerre azonban csak annyit vigyünk ki, amennyit foglyaink — tapasztalatunk szerint — legközelebbi kimenetelünkig el tudnak fogyasztani, mert *a hosszabb ideig kint levő élelem esetleg megdohosodva, megromolva foglyainknál hasmenést idézhetne elő, ami különösen télen igen le-*

gyengítheti, megcsappanthatja az állományt. Az etetőket minél gyakrabban látogatjuk, annál jobb, mert így egyrészt foglyaink mindig friss eleséget kaphatnak, másrészt az etetők esetleges hibáit (széldöntés, hófúvás) azonnal ki tudjuk javítani. Arra, hogy mikortól meddig tessünk, mindig az időjárás az irányadó. Ha az ősz enyhe és sokáig kihuzódik, később kezdünk etetni, míg ha a rossz idők hamar köszöntenek be, korábban kezdjük az etetést. *Fontos az, hogy mire a hófúvások és erős fagyok jönnek, foglyaink már a megszokott, állandó etetőkön találhassák meg mindennapi eleségüket.* Az etetést mindaddig folytatjuk, amíg hótakaró borítja a határt, és enyhébb idők nem jönnek. Ez mindig a helyi időjárási viszonyoktól függ. *Gondoljunk mindig arra, hogy minél jobb erőben éri meg állományunk a „párokra szakadás” idejét, annál többet várhatunk a tavaszi szaporulattól.*

d) *Az etetők környékét előszeretettel látogatják a ragadozók is, tehát ezeken a helyeken kettőzött gonddal végzendő a ragadozók irtása.* Igen jó, ha az etetőkhöz közel bokrosabb, védettebb helyek vannak, hogy foglyaink a ragadozók támadása elől ide menekülhessenek. Különösen a szárnyas ragadozók okoznak tetemes károkat az etetőkhöz szokott fogolyállományunk között. *Legeredményesebb ellenszere ennek, ha az etetők környékén csapdákat állítunk és ha a vadászgazda és a vadászszemélyzet az etetők körül rögtönzött leshelyekről különös gonddal lövik a ragadozókat.*

e) A fészkelésre alkalmatlan és a tenyésztésre veszélyes helyekről tavasz elején, de jobb ha már a párokra szakadáskor elriasszuk az esetleg ott lévő foglyokat és így megakadályozzuk az alkalmatlan helyeken való fészkekrakást. A fogoly elég kényes a zaklatásra, így hát, ha pár napon keresztül állandóan megzavarjuk őket, minden valószínűség szerint otthagyják a veszélyes helyet, mivel azonban a fogoly tenyészhelyéhez ragaszkodó, nem vonul messzire és így nem kell tartanunk attól, hogy a megzavart fogoly pár elhagyja a területet.

A fészkelésre alkalmas helyeken tartózkodó foglyok nyugalomára — különösen a fészkelési időben — nagyon vigyázzunk. Hassunk oda, hogy a tavaszi mezőgazdasági munkák végzésekor a kutyák otthon maradjanak, mert bár a faluból a kutya gazdájával jön ki, kint a határban egész biztosan „önállósítja magát” és éppen ebben az időben okozhat tetemes károkat a fészkeiken ülő vagy már éppen csibéiket vezető foglyaink között. A törvényes rendelkezés, mely szerint a kutyák csak

kölönccel nyakukban járhatnak falunkívül, ne legyen csupán írott miaszt, hanem az illetékes közegek ügyeljenek annak betartására.

Tavasszal a falusi gyerekek kedvenc szórakozása a „tojásszedés“, amivel szintén igen nagy károkat okozhatnak fogolyállományukban. Ebben az irányban a tanítók tudnának igen nagy segítséget nyújtani a vadászgazdának, ha tavasszal külön figyelmeztetnék tanítványaikat— még jobb, ha a szülőket is— a „tojásszedés“ helytelen és tilalmas voltára. A vadászgazda és a vadászszemélyzet kettőzött gondossággal akadályozza meg az ifjúság ilyen irányú csinytevéseit, melyek ha látszatra csekélységnek is látszanak, a valóságban sokszor igen nagy kárt jelentenek.

f) Minden igyekezetünk ellenére is mindig akadnak „fogoly-párok“ (késői, sokáig kihúzódó költés esetén gyakrabban), melyek a korán kaszála alá kerülő részekben raktak fészket. Az ilyen „eltévedt“ párok fészkealjának megmentése elsőrendű kötelessége a vadászgazdának, tehát az illető részek kaszálásakor ellenőrizzük (ellenőriztessük) a kaszásokat, vagy legalább is hívjuk fel figyelmüket az esetleges fogoly fészkekre. Esetleg minden megtalált, de tönkre nem ment fészket bejelentéséért szolgáltatassunk valami jutalmat, (tojásonként 10 fillért), ami a megmentett tojások értékével ugyanis busásan megtérül. Az ilyen részek kaszálásakor a vadászszemélyzet legyen kéznél, hogy az itt lelt fészkek tojásait időben elszállítva, azokat a már említett módokon kikeltethesse, illetve felneveltethesse. Főleg arra kell vigyázni, hogy az ilyen tojások szállítás közben tönkre ne menjenek és hogy ne sokáig „álljanak“, miért is tanácsos, hogy ahol keltetőgép nincs, ott egy-két megfelelő kotló álljon az ilyen időkben rendelkezésre. Nagyon sok, már veszendőbe menő fészkek tojásait menthetjük meg ilyen módon a jövőendő számára.

Sok helyen úgy próbálják megmenteni a korai kaszálókon talált fészkeket, hogy a fészkek körül 1 négyzetméternyi területen meghagyják a növényzetet. Ebben az esetben a kaszálendő részt előzőleg kutyával „lekerestetik“ és az így talált fészkek mellé jelzőrudakat állítanak, hogy a kaszások ott az 1 négyzetméternyi részt meghagyva, a fogolytük maga költthesse ki tojásait és nevelhesse fel csibéit. Igaz, hogy a tojások keltetése szempontjából biztosabb ez a mód, mert elesik a szállítás és az „idegen keltetés“ veszélye, mégis végeredményben bizonytalanabb a fentebb említetteknel, mert a „körülkaszált“ fészkekre igen könnyen rákapnak a ragadozók, kóbor kutyák és macskák, valamint — jobban szemetszurva — az emberi kártevéseknek is jobban ki vannak téve, ha csak állandóan nem őriztetjük őket, ami azonban a

lehetetlenséggel határos. Az utóbbi módszer csak ott ajánlatos, ahol akár a tojásszállítás megoldhatósága, akár az „idegen keltetés“ tekintetében merülnek fel leküzdhetetlen akadályok.

g) *A mindenkori – de különösen tavaszi – ragadozóirtásra vesünk igen nagy súlyt. A fogolyállományunkat veszélyeztető szárnyas ragadozók pusztításának igen eredményes módja és egyben vadászpasszió „az uhuzás“ is, mikor a vadász a leskunyhó elé cövekre állított bagollyal csalja oda és leshelyéből lövi le az odasereglő, illetve a baglyot támadni akaró ragadozó madarakat. A cövekre helyezett „kereszta“ legyen elég széles, hogy azon a bagoly kényelmes, biztos állást vehessen fel; a lánc, mellyel baglyunkat a cövekhez erősítjük, legyen elég könnyű és hosszú és ne akadályozza madarunkat a szabad mozgásban, hogy az esetleges nagyobb orvmadár támadását a földre ugorva és hátára feküdve, éles karmaival sikeresen védhesse ki. Nappal a ragadozómadarak minden fajtája nagy dühvel és kitartással támadja a baglyot és sokszor oly sebesen „csapnak“ hozzá, hogy a támadást megelőző lövésre nincs mindig időnk; ezért kell tehát megadni segítőfársunknak az eredményes védekezés lehetőségét.*

A fentebb tárgyalt teendők azok, melyeket fogolyállományunk kezelése, illetve óvása igényel. Amint pontonként rámutattam, valamennyi megvalósítható és nem kíván olyan munkát, ami a lelkiismeretes vadászgazda és a kötelező vadászszemélyzet erejét felülmúlja; a reáfordított költség pedig elenyésző ahhoz a gyarapodáshoz és haszonhoz viszonyítva, mellyel fogolyállományunk a megfelelő kezelést és óvást meghálálja.

9. A fogoly ellenségei

Értekezésem folyamán a fejezetek egyes pontjaiban rámutattam már a fogoly „ellenségeire“ és az ellenük való védekezésre, mégis a tenyésztés érdekében szükségesnek tartom, hogy külön fejezetben felsorolva, összesítve mutassak rá azokra a tényezőkre, melyek ellen a vadászgazdának meg kell védenie fogolyállományát

a) *Játékból, gondatlanságból a gyermek, tudatlanságával és sokszor rosszakaratával a felnőtt gyakran okoz tetemes károkat a fogolyállományban. A tojásszedés, fiókák elfogadása és pusztítása, a fészkek szétdulása, valamint a hurkolás és orvvadászás mindmégannyi súlyos vámszedői fogolyállományunknak, melyek ellen csak a megfelelő óvintézkedések, a gondos ellenőrzés és – ha mindez csak rész-*

ben, vagy sehogysen használ — a szigorú megtorlás nyújtanak védelmet. Gondos ellenőrzéssel, amennyire csak lehet, akadályozzuk, illetve nehezítsük meg az esetleges károkozást. Közigazgatásunk illetékes helyi szervei ebben hathatós támogatást nyújthatnak.

Általánosságban az emberi kártevések—akár gyermek, akár felnőtt okozza—egy széles rétegben elterjedt téves hiten alapulnak, mely szerint az erdőkmezők vadja — s így a fogoly is -- „senki jószágá”, „res nullius”. Ebben az elgondolásban él az emberek nagy része, ebben nőnek fel a gyerekek, és ebből származnak a fogolyállományukat csökkentő emberi kártételek. Az a gyermek, aki semmiképen el nem lopna egy darab szalonnát, vagy szakasztana le egy almát a szomszéd fájáról, nyugodt lélekkel, minden lelkiismeretfurdalás nélkül szedi ki fészkeikből a fogolytolyásokat, fogja el a magatehetetlen csibéket és dulja szét a fészket. Az a felnőtt pedig, aki más jószágához ugyancsak hozzá nem nyúlna, télvíz idején, a szérűskertek alá (vagy még beljebb is) menekült, meggémberedett fogolycsapatot nyugodt lélekkel fogja el, mert az ő elgondolása szerint ez „senki jószágá”, tehát oktalanság lenne „bitangul” hagyni. Láttam már jó hirben álló tanyásgazdát, amint a kocsiderékből előkapott pusvával lovai mellől lőtt bele a havon fagyoskodó, összebújt fogolycsapatba, ott is maradt vagy hat fogoly a havon és legalább annyi menekült sebzetten. De hát miért is ne tenné ha egyszer a vad „senki jószágá”? Gyökeres orvoslása ennek az lenne, ha már mind az iskolai, mind az iskolán kívüli népoktatás rámutatna arra, hogy a vad érték, a föld tartozéka, tehát vagy a föld tulajdonosáé, illetve bérlőjéé, vagy azé, aki ezektől az illető terület vadászatának jogát bérbevette, de semmiesetre sem „senki jószágá”, „mezők lilioma”, melyet az szakaszt le, aki útba ejti.

Aki a vadat, akár még mint tojást, akár, mint fiókát, vagy már mint kifejlett állatot megsemmisíti, elfogja, vagy illetéktelenül elejti, magántulajdonba gázol bele, tehát egyszerűen lop. Ezt a felfogást kell a népbe belenevelni még iskolás korában, ez a felfogás kell, hogy alapja legyen a illetékes tényezők megtorló intézkedéseinek, mert csak így érhetjük el azt, hogy az emberi kártevések fogolyállományunkban megszűnjenek, illetve a minimálisra csökkenjenek.

b) A határban kóborló kutyák és macskák az év minden szakában nagy károkat okoznak fogolyállományunkban, és ezek a pusztítások különösen az új fogolynemzedék felnevelésének idején és télen, mikor a csapatok közelebb húzódnak a faluhoz, emelkednek vészes

jelentőségüvé. Különösen a farkaskutya (csak magyar népies neve a „Deusher Schäferhund“=nak!) okozott igen nagy károkat, mely vele született ősi ösztönétől hajtvá, valóságos szenvedéllyel „vadászott“ erdőmező vadjárak. Dr. W. Nolte már említett munkájában külön kiemeli a farkaskutya nagy vadpusztítását és falura a vadállományra ártalmatlan spitz bevezetését véli célszerűnek. (Nem kóborló természetű, szaglószála gyenge.) A farkaskutya kártétele lassan már csökkenni kezd, mert a kormány igen helyénvaló rendelkezéssel megnehezítette ennek a kutyafajtának a tartását. A kóbor kutyák és macskák kártevősei ellen már megelőzően kell a vadászgazdának védekeznie azzal, hogy megakadályozza foglyainak lakott helyek közelében való fészkelését, és hogy a közigazgatás segítségével (hivatalos kihirdetés, kidoboltatás) tudatja a falu népével, hogy kutyáját macskáját mindenki tartsa otthon, ne engedje elkóborolni, a határban tartózkodó kutyákat pedig (konda, gulya, nyáj mellett) a kötelező „koloc“=cal lássák el. Ha ezek után a vadászgazda, vagy a vadőri személyzet a határban kóborló kutyával, macskával találkozik, ezeket kímélet nélkül irtania kell. Valószínű, hogy minden igyekezett ellenére is akad olykor területünkön egy-egy „vadászgató“ kutya, macska; azonban tény az, hogy a területen előforduló „kóbor háziállatok“ száma mindig az ellenőrzés gondosságának fokmérője.

c) Ismételt hangoztatott ellenségei foglyállományunknak a már említett szőrmés szárnyas ragadozók. (Kártételük meggátolásáról, illetve csökkentéséről a fentiekben már beszámoltam.)

d) Az időjárási viszonyosságok ellen biztos védelmet a vadászgazda nem tud nyújtani. A károk nagyságát azonban a már említett módokon lényegesen csökkentheti, miért is a fenti kedvezőtlen körülmények között ezekre a védőintézkedésekre különös gondot kell fordítanunk.

A kedvezőtlen talajviszonyok—különösen rossz tavasz idején—szintén jelentős károkat okozhatnak az állományban, az ilyen helyeken tehát a lehetőség szerint gátoljuk meg a fészekrakást, ami annál is könnyebben fog menni, mert a foglyok már ösztönszerűen kerülnek az ilyen helyeket, és így az odatévedt néhány pár elriasztása nem ütközik különösebb nehézségbe. Ha olyan foglycsibét találunk, melynek lábára agyag tapadt, ne próbáljuk azt terhétől erővel megszabadítani, mert közben az érzékeny kis állatot könnyen megnyomhatnánk, vagy lábát ficamíthatnánk, hanem vigyük óvatosan vízhez és áztassuk le az agyagot lábairól.

e) A fogoly ellenségei közül legutoljára – mint előfordulás szempontjából a legritkábbat – és így a legkevésbé fenyegetőt – a *fogoly betegségeit* – említem meg. A vadonélő állatok ellenállóképessége, edzettsége foglyainknál is megvan és így a betegségek ritkán okoznak komolyabb kárt fogolyállományunkban.

A felfázás, átázás (árterület, tavaszi talajvíz, agyagos talaj), dohos, romlott étel fogyasztása (helytelen etetés) okozta hasmenés még a leggyakoribb, mely bár olykor észrevehető károkat okoz (főleg a fiatalabb foglyoknál), nem ragályos és előfordulása a megfelelő óvintézkedésekkel a legkisebbre csökkenthető.

Hasmenésben nyilvánuló bélbetegségeket étrendi hibák (pl. egyoldalú táplálkozás, állandóan csak rovartáplálék fogyasztása) is előidézhetnek, ezek a bajok azonban a változatosabb táplálék fogyasztásával rendszerint hamarosan el is múlnak. Igen szórványosan, de előfordul, különösen a hosszabb ideig befogva tartott foglyok között a baromfitífusz, (*Typhus avium*). Kis csibék megbetegedésénél „fehér hasmenés”-ről, felnőtt állatnál „tyúktífuszról” beszélünk, melyek azonban azonosak és közösen baromfitífusz néven jelöljük. A betegség tünetei bágyadtság, étvágytalanság, néha sántaság (izületgyulladásos eseteknél) és a „fehér hasmenés”. A beteg állatok nagyrésze pár nap alatt elpusztul, néha pár napos javulás után állapotuk újra rosszabbodik és erős bélhurut, esetleg légzési nehézségek közben javarészüket elhull. A betegség okozója a *Bacillus gallinarum*, valószínűs parasita, *mely legtöbbször fertőzött tojásokkal, illetve már fertőzött foglyok kibocsátásával jut be az állományba*. A megbetegedett állatok kis hányada átvészeli a betegséget, de még a látszólag gyógyultakat sem szabad „kibocsátani”, mert nagyrészüknél a bakteriológiai értelemben vett gyógyulás nem következett be, hanem különféle szerveikben továbbra is tartalmazzák a *Bacillus Gallinarum*-ot. *A fertőzött egyedek tehát okvetlenül ki-küszöbölendők a tenyésztésből.*

Fónagy Józsefnek értekezésében már említett munkájában a tuberkulózt vagyis baromfigümőkórt (*Tuberculosis avium*) is megemlíti a fogoly betegségei között. Vizsgálataim során azonban nem találok a fogoiynál gümőkóros megbetegedéssel, ami természetesen *Fónagy* megállapítását nem zárja ki, de mindenesetre megnyugtató tény arra vonatkozóan, hogy fogolyállományunknál ezzel a súlyos betegséggel nem kell fenyegető veszélyként számolnunk. Ha „bekamrázott” foglyainknál tuberkulotikus megbetegedésre valló jeleket észlelnénk (házi

baromfinál eleinte legtöbbször csupán elesettségben, étvágytalanságban és lesóványodásban — esetleg egyoldali bénulási jelekben — nyilvánul meg), a beteg állatot aronnal különítsük el, fertőtlenítsünk és a kamara homokját cseréljük ki, mert a beteg állat *főleg ürüléke révén fertőz*. Legjobb, ha a beteg állatot, vagy ha már elhullott, tetemét, az Állategészségügyi Intézethez, vagy a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudomány Egyetem Állatorvosi karához küldjük fel tüzetes kivizsgálás végett. *Ez az eljárás egyébként minden állatbetegség felépésekor ajánlatos.*

Fonálgombák=okozta megbetegedése foglyainknak a penészgomba betegség, vagy tüdőpenész (Aspergillosis), melyet az Aspergillus nemzetségbe tartozó penészgombák, leginkább az Aspergillus fumigatus okoz. Fiatal állatoknál a tünetek bágyadtságban, étvágytalanságban, hasmenésben és légzési nehézségekben mutatkoznak. Felnőtt állatoknál ezek a jelek kevésbé észrevehetőek, ezeknél eleinte leginkább étvágytalanság, lesóványodás és feltűnő szomjúságérzet állapítható meg. Később a beteg állatok szemeiből és orrából savós váladék csepeg, tátott szájjal lélegzenek, légzési nehézségeik egyre észrevehetőbbek lesznek, erős hasmenést, majd gyakran szédülést és bénulási jeleket észlelhetünk. Végül is az állat teljesen lefogyva, legtöbbször görcsök közepette elpusztul. Csibék sokszor már pár napos, kifejlett állatok olykor hosszabb betegeskedés után pusztulnak el. Bár az Aspergillus fumigatus meglehetősen el van terjedve a szabad természetben is, *megbetegedés leginkább csak akkor jön létre, ha leromlott állatba nagy mennyiségű Aspergillus spora kerül*. Legtöbbször penészes eleség, fertőzött ivóvíz, vagy az állatoknak szellőztelen, sötét, meleg helyen való tartása, mesterséges keltetés esetén esetleg penészes tojások révén történik a fertőzés. Rossz körülmények között élő fiatal állatok fogékonyabbak.

A baromfihimlő, vagy baromfidiphtheria (Variola avium) is előfordul foglyállományunkban, mely nyálkahártya- vagy bőrkiütésekben, étvágytalanságban, bágyadtságban, olykor savós orr- és szemváladék szivárgásában nyilvánul meg és legtöbbször az állat elpusztulásával jár. Megbetegedés—mint az eddig említett betegségeknel—ennél is leginkább „kamrázott“ foglyaink között fordul elő, vagy a „kamrázás“ után kibocsátott fertőzött foglyok viszik be a kórt az állományba. Bár e betegség foglyaink között elég ritkán fordul elő, mégis az óvintézkedéseket okvetlenül tegyük meg akkor, mikor ez még módunkban van,

vagyis még a „bekamrázás“ idején. Tehát ügyeljünk a tisztaságra, a „kamrát“ még a foglyok beeresztése előtt fertőtlenítsük, 2–3 hetenként cseréljük ki a homokot és keverjük bele mindenkor hamut is. Ha már „kamrázva“ tartott foglyainkhoz újakat akarunk társítani, úgy ezeket — amennyiben lehetséges — tartsuk két-három hétig elkülönítve, mintegy vesztegzár alatt, és csak ha egészségeseknek bizonyulnak, eresszük „kamrázott“ foglyaink közé, hogy így az esetleges fertőzést megakadályozzuk. Házi baromfiainknál himlős megbetegedések leginkább ősszel és télen fordulnak elő, ezért kell tehát foglyainknál is az éppen ezidőre eső „kamrázás“nál különös figyelemmel lenni.

A fentebb említetteknél gyakoribb s elég veszedelmes betegsége foglyainknak a légcsőférgesség (*Syngamosis avium*), melynek okozója a légcsőben élő vérszívó fonálféreg, a *Syngamus trachea*. A beteg állat étvágytalan, borzolt tollazattal gubbaszt, lesóványodik, gyakran köhög ki ragadós, sűrű nyálkát, lélekzetvétele szortyogó, hörgő hanggal jár. Előrehaladottabb esetben az állat nyakát kinyújtva csőrével sokszor tátogat. A betegség tünetei annál észrevehetőbbek, minél több féreg telepedett meg a légutakban. Fialat állatok fogékonyabbak, ezeknél a betegség tünetei is erősen mutatkoznak, és nagy részük fulladásos tünetek között rövid idő alatt elpusztul. Idősebb állatok ellenállóbbak, nagyobb részük át is vészeli a betegséget, ezeknél azonban mindig fennáll a lehetőség, hogy a *Syngamus trachea*-nak továbbra is hordozói lesznek és így később is terjesztői lehetnek a fertőzésnek. A légcsőférgesség orvoslására különböző gyógyszereknek (5 százalékos natrium salicylium, jód és jódkálium oldat, 5 százalékos anilodol oldat) a légcsőbe való fecskendezés, illetve csepegtetése néha eredménnyel jár, mégis az egyszer már fertőzött állatot, ha csak lehet, zárjuk ki a tenyésztésből, hogy a további fertőzés lehetőségének ezzel is elejét vehessük. A fertőzött állatok nyálkájával kiköhögött, vagy a bélsárral kiürített peték útján terjed a betegség, mely ellen a már említett óvóintézkedéseket („kamrák“ tisztántartása, új állatoknál „megfigyelés“, kifutó homokjának időnkénti kicserélése, fertőtlenítés) különös gonddal kell végezni, mert a *Syngamus* kiürült petéi és álcái még egy évnél hosszabb ideig is fertőzőképesek.

A fentebb tárgyalt betegségek azok, amelyek fogolyállományunkban olykor károkat okoznak. Ezekon kívül a betegségek között kell még megemlítenem a foglyon elvétve található külső élősködőket, melyek közül említésre érdemes kárt a rühatkák (*Sarcoptidae*) okozhatnak.

Ezek ellen a fogolykamarában ugyancsak tisztasággal és atkaölő szerek alkalmazásával védekezhetünk.

A betegségek a legritkább esetben indulnak ki szabadon élő állományunkból, leggyakrabban kívülről, tehát vagy beteg, vagy a ragályt magukban hordó állatok kibocsátásával fertőződik az állomány. Ezért kell a vadászgazdának fokozott figyelemmel lenni kibocsátásra szánt foglyaira, ezért kell a foglyok „kamrázva“ tartásánál megtenni a szükséges óvintézkedéseket, hogy a „kibocsátás“ valóban növelje az állományt, ne pedig valamilyen betegség felléptének legyen okozója.

10. A fogoly értékesítése

Mind a lőtt fogoly, mind az eladásra „befogott“ élő fogoly komoly értéket képviselnek, és ezért a vadászgazdának kötelessége, hogy ezeket az értékcsökkenéstől (lőtt vadnál a megromlás, élő vadnál a különböző sérülések) megóvja. Fogolyvadászat idején sokszor még szinte nyári meleg van, mikor a lőtt fogoly igen könnyen megromlik. Tehát már a vadászat rendezésénél előre kell gondoskodni a lőtt foglyok célszerű elhelyezéséről és kezeléséről, ami főleg ott kíván különös figyelmet, ahol nagyobb tömeg eljtésére lehet számítani. *Alapelv az, hogy az elejtett foglyok árnyékos, légmentes, szellős helyen, ne egymáson, vagy egymáshoz érve feküdjenek, vagy lógnanak.* Különösen ügyeljünk arra, hogy legyek ne férjenek a lőtt fogolyhoz, mert a „légyköpéses“ fogoly hasznavehetetlenné válik; ezért olyan helyen, ahol sok fogoly esik, a szákmány közös gyűjtőhelyére állítsunk egy embert, aki előzetes utasítás alapján helyezi el az odavitt foglyokat és elhajtja róluk a legyeket. Ha a foglyokat nem akasztjuk, hanem fektetjük, célszerű a „teríték“-et lombos galyakkal betakarni, amivel a meleg és a legyek ellen védve lesz. A romlás meggátlására tanácsos a lőtt sebek szélére törött borsot hinteni, amit ugyancsak a foglyok őrzetével megbízott ember végezhet el. Az ügyesen kibelezett fogoly kevésbé romlékony, azonban a kibelezéssel nagyon kell vigyázni, mert ha a bélsár szétömlik, a fogoly hamarabb romlik, és éppen ellenkezőjét érjük el annak, amit a kibelezéssel elérni szándékozunk.

A lőtt foglyoknak a területről való beszállításánál ugyancsak a fenti szempontok az irányadók, tehát a lőtt fogoly mennyisége szerint bármiképpen is történjék a szállítás, a foglyok legyenek mindig levegős, légmentes és lehetően árnyékos, hűvös helyen, nem összezsúfolva, hanem külön fektetve, vagy aggatva.

A tulajdonképeni értékesítésről nem kell bővebben szólnom, hiszen a lőttvad ma annyira keresett cikk, és mind a hazai mind a külföldi vadkereskedelem annyira fejlett, hogy a vadászgazda ebben a kérdésben nem szorúl útmutatásra. Az egyes vadkereskedőkön kívül a „Hangya“ kötelékében alakult Magyar Lőttvadkiviteli Szövetkezet foglalkozik nagyban a lőtt foglyok vásárlásával, exporttal ugyszintén a Magyar Vadkiviteli Egyesülés, melynek az 1939–40-es exportadatai között csak német viszonylatban 151,056.55 márkával szerepel a lőtt fogoly. (A fiatal fogoly 133.812 db 124,416.70 RM értékben, az öreg fogoly 57.390 db 26.639 RM értékkel) Ha ehhez hozzászámítjuk az itthon és egyéb külföldi országokban értékesített lőtt fogoly értékét, ami szintén sokezer pengőre rug, *világosan látható a magyar fogolynak mint fontos vadkereskedelmi tényezőnek nagy nemzetgazdasági jelentősége.*

Az élve „befogott“ és a tenyésztés céljaira itthon, illetve külföldön értékesített fogoly is sok ezer pengőnyi értéket képviselt azokban az esztendőben, mikor fogolyállományunkat még nem érték elemi csapások. *Németország, Olaszország, Anglia, Franciaország* sőt még *Amerika* is szívesen vásárolták fogolyállományuk feljavításához, illetve megtelepítésére a magyar foglyot. A MAVAD (Magyar Vadtenyésztő Kiviteli és Kereskedelmi Rt.), mely a mostani rendelkezések szerint egyedül volt jogosított az élővadkereskedelemre, 1937–38-ban például 30.000 foglyot exportált 200.000 pengő értékben, ami kellőképpen rávilágít a külföldi keresletre. Az élőfogoly belföldi forgalma szintén sok ezer pengőt eredményezett, mert az uradalmak és az egyes vadásztársaságok állandóan vásárolnak élőfogolyt állományuk feljavítására. Ma, sajnos, fogolyállományunk válságos helyzetben van, 80 0/0-át elpusztították az időjárási csapások, és így élőfogoly kivitelére jó pár évig gondolni sem lehet. Örülnénk, ha hazai területeink állományát mielőbb fel tudnánk javítani. A földmivelésügyi minisztérium, valamint a magyar vadásztársadalom munkája odairányul, hogy azokról a szerencsés területekről, ahol még bővebben maradt fogoly, áttelepítsenek azokra a helyekre, ahol a fogoly nagyrészt, vagy egészen kipusztult. A tenyésztés érdekeit szolgáló belföldi élőfogoly-kereskedelem ma is élénk lenne, mert kereslet bőven van, a kínálat azonban majdnem semmi. A MAVAD által befogott, vagy befogatott foglyoknak az igénylők közt való célszerű és arányos elosztását maga a földmivelésügyi minisztérium vette kézbe és a minisztérium vadászati osztálya — mint leghiva-

több—irányítja a nehezen beszerezhető élő foglyok okszerű szétosztását. Igen kevés helyen maradt fölös számú fogoly, és így a kereslet egyelőre nem igen kielégíthető. Annál inkább kell azonban vigyázni a foglyok befogásánál és szállításánál arra, hogy az a kevés fogoly, mely a kipusztult, illetve megcsappant állomány felsegítésére rendelkezésre áll, sértetlenül, a tenyésztés céljára alkalmas állapotban érjen el rendeltetési helyére.

A foglyok befogásának már említett módján kívül a „háló”-ra való ráhajítás használatos, mely ma az eladásra szánt élőfogoly lefogásának leggyakrabban alkalmazott módja. A 8 m. magas és 300 m. hosszú „háló” leginkább késő ősztől használatos, mikor a földekről már lekerült a növényzet és a fogoly leginkább magasabban repülve menekül. A „háló”-val való befogásnak ellensége a szeles, viharos vagy ködös idő, mikor a fogoly sebesebben repülve, illetve a köd miatt sebességét a haló előtt nem csökkentve, könnyen megsérül. Legalkalmasabb a „háló” használatára az eső, köd és hó nélküli szélcsendes idő. Ilyenkor a „háló”-t, melynek visszahajtott alsórésze zsákszerű, a „befogás” helyén, valamelyik tábla végén lerögzítik, és a szükséges 8—10 ember lassú tempóban megkezdi a „ráhajítás”-t, majd ha a meghajtott sávval végeztek, a „háló”-t átszerelve, hasonlóképpen járnak el a többi meghajtandó részen is. A „háló”-ba került foglyokat puha anyaggal kibélelt, tágas kosarakba helyezik, hogy vergődésük közben össze ne törjék magukat. Ajánlatos a kosarakat papírral vagy vászonnal befedni, mert a „befogott” állatok a sötétben jobban megnyugsznak és így kisebb a sérülés veszélye. Hosszabb ideig tartó szállítás esetén a kosarakba élelem is helyezendő.

Azokon a helyeken, ahol a terület adottsága olyan (magas kucoricatáblák, dús növényzet, gázos helyek), hogy a megzavart foglyok inkább futva menekülnek, alacsony hálóval, az u. n. „techgarni”-val végzik a „befogás”-t. Ennél a hálóba futott foglyok a haló kétoldali összehúzásával esnek fogságba. Ősz elején, mikor a földeken még bőven van növényzet, igen célravezető ennek használata.

Az élőfogoly eladását az eladó részére ma lényegesen megkönnyíti az, hogy a MAVAD maga végzi, illetve végezteti a befogást, tehát maga adja a befogáshoz szükséges eszközöket (háló, kosarak stb.), sőt adott esetben az embereket is. A „befogott” foglyok szállításáról és rendeltetési helyére való juttatásáról ugyancsak a MAVAD gondoskodik, a vevőnek tehát egyedüli dolga, hogy igényét a járási va-

dászati felügyelőnél bejelentse, ki azt az illetékes helyre továbbítja. Ma természetesen még sok nehézség merül fel (jelenleg szünetel a foglyosztás), mert foglyállományunk megmaradt 20 százalékából igen nehéz pótolni az elveszett 80 százalékot, de reméljük, hogy közös összefogással, okszerű vadgazdálkodással és sikeres tenyésztéssel újra a régi lesz a magyar foglyállomány.

Irodalom

1. A M. Kir. Statisztikai Hivatal vadászati adatai az 1935—36, 1936—37, 1937—38, 1938—39-es vadászati évekről.
2. A Meteorológiai Intézet „csapadék” adatai az 1935—36, 1937—38-as évekről.
3. A hazai vadászati szaklapok.
4. Benkő Pál: „Vadászat” (Budapest 1935. Egyetemi Nyomda.)
5. Böhmerle Emil: „Taschenbuch für Jäger und Jagdfreunde.” (Carl Fromme, Wien und Leipzig, 1908.)
6. Brehm: „Állatok világa” V. kötet.
7. Csiky Ernő: „A fogoly rovartápláléka” (Aquila XIX. kötet, 1912)
8. Diesel-Mika: „Az apróvad vadászata” II. kiad. (Bpest, Athenaeum)
9. Dietrich a. D. Winchel: „Handbuch für Jäger, Jagdberechtigte und Jagdliebhaber” (Neudam, 1898)
10. Fónagy József: „A fácán és fogoly vadászata, tenyésztése és hálóval való fogása” (Budapest 1900. Athenaeum)
11. Fürst Herman dr: „Illustriertes Forst- und Jagdlexikon” II. kiadás (Paul Parey, Berlin 1904)
12. Festetics Pál gróf: „A fácán és fogoly tenyésztése, óvása és vadászata” (Budapest, 1938. Pátria)
13. Groebbels-Kirchner-Moebert: „Ornitologische Hilfstabellen” (Ornitologische Monatschrift 61, 1936)
14. Hartig G. Ludvig: „Lehrbuch für Jäger und die es werden wollen” VI. kiad. (Verlag von J. Neumann, Neudam, Jagdliche Klassiker)
15. Heinroth O.: „Die Beziehungen zwischen Vogelgewicht, Eigewicht, Gelegegewicht und Brutdauer” (Journal für Ornitologie 1922, 70)
16. Jeatter R. E.: „The Hungarian Partridge in the Great Lakes Region” (Bull. Univ. Sch. Forest. Con rv. no. 5. 1934. pp. 1—92. 1 figs.)
17. Keller F. C.: „Der waidgerechte Jäger Österreichs” II. kiadás (Illustrier. Jagdzeitung, Waldmannsheil Klegenfurt)
18. Kelso L.: „A Note on the Food of the Hungarian Partridge” (The Auk 49. évf 1932. 204—207. lapszám)
19. Lósy József: „Pozitív adatok a fogoly életmódjához” Aquila X. kötet, 1903
20. Lovassy: „Magyarország gerinces állatai” Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társaság, 1927.
21. Nolte: „Zur Biologie des Rebhuhns, Das Rebhuhn als Jagdwild. 1932 und 1933 in Deutschland.”
22. Oddys Hendy: „Introduction of the Hungarian Partridge into the United States” 1909.
23. Spiker Charles: „The Hungarian Partridge in Northwest Iowa” 1929.
24. Thaisz Lajos: „A fogoly növényi tápláléka” Aquila XIX. kötet, 1912.

Tartalom mutató

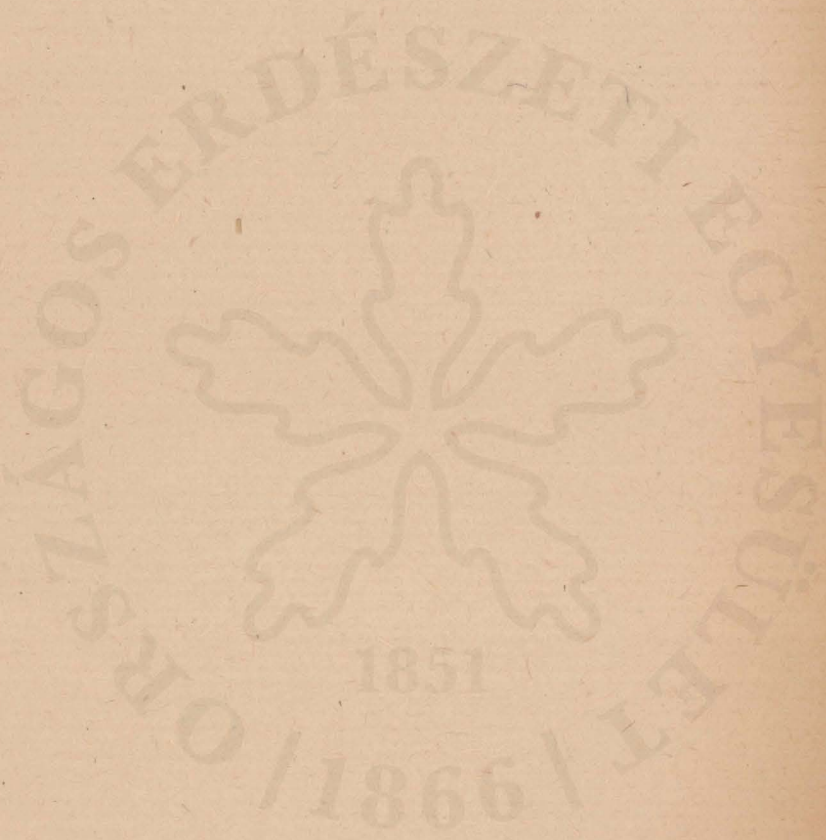
	Oldal
Előszó	3
Bevezetés	5
I. A fogoly természetrajza	9
II. A fogoly élete	15
III. A tenyésztés feltételei	29
1. A fogolyállomány „sűrűsége“ csonkahazánkban	29
2. A tenyésztésre alkalmas területek	30
3. A tenyésztésre alkalmas időjárás	31
4. A fogoly tápláléka	33
5. A fogoly táplálkozásának mezőgazd. jelentősége	36
IV. Tenyésztés	40
1. Védőhely létesítése	40
2. Fészkelőhely biztosítása	44
3. Terület megtisztítása ragadozóktól	45
4. Telepítés	47
5. A tojástermelés fokozása a meglévő állományban	53
6. A helyes ivararány fenntartása	55
7. Az állomány emelésének szemmel tartása a vad-	58
dászat gyakorlásánál	58
8. Az állomány kezelése (óvása)	65
9. A fogoly ellenségei	69
10. A fogoly értékesítése	75
Irodalom	79

Melléklet mutató

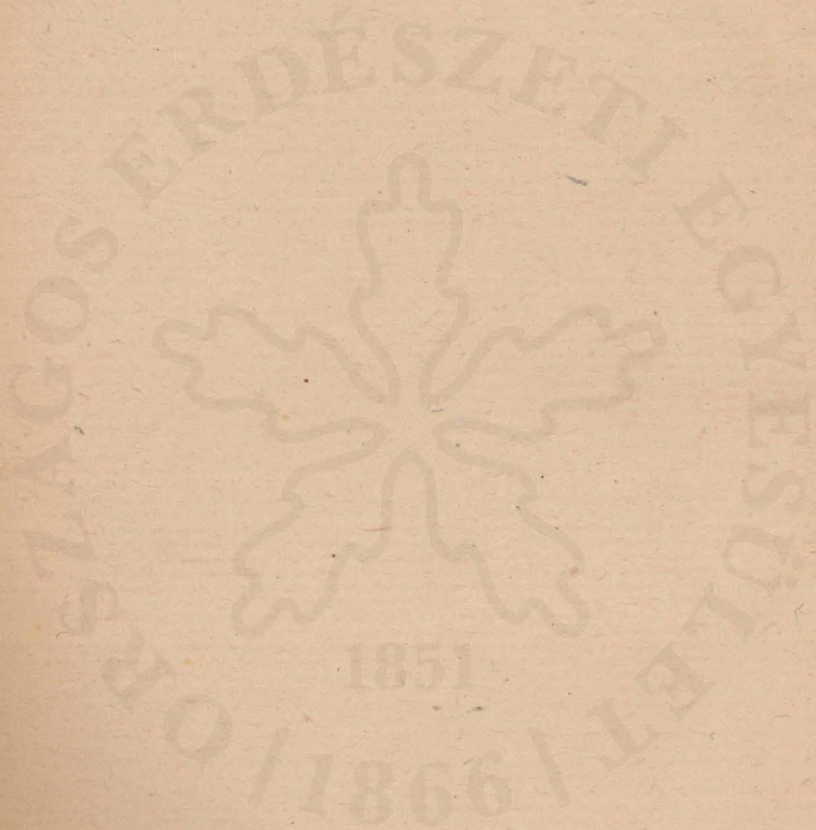
	Oldal
I. sz. melléklet	8
A fogoly méretei	14
A fészkekben talált tojások száma	18
A fogoly tojásainak méretei	20
A fogoly sűrűsége csonka hazánkban	28
A csapadék befolyása a fogoly szaporulatára	34
A fogoly táplálékának megoszlása	41
A fogoly fejlődése	60

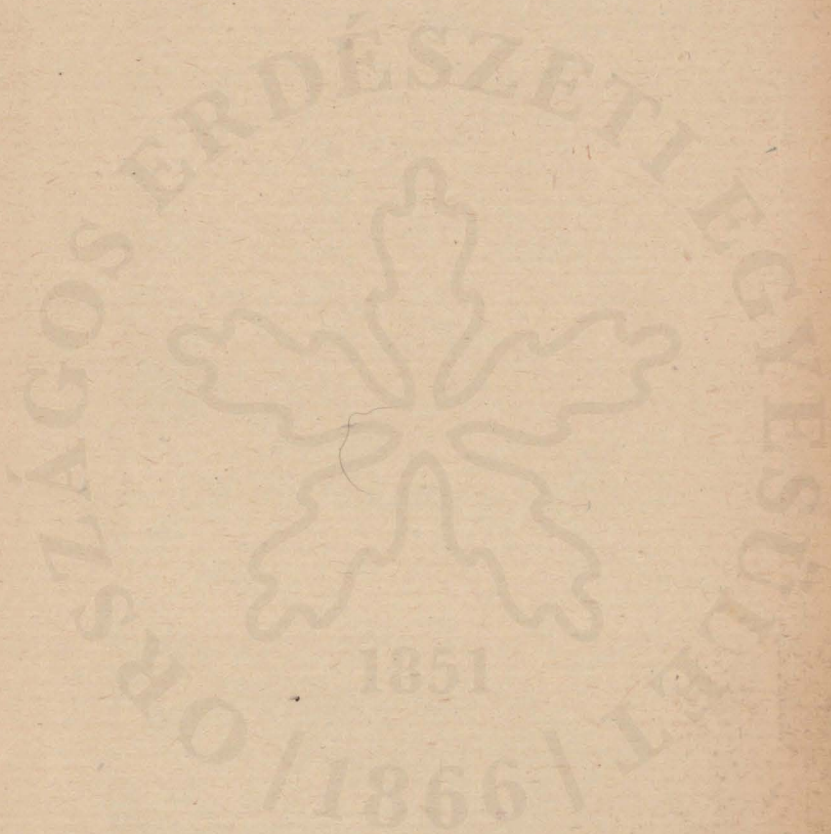
Értelemzavó hibák jegyzéke

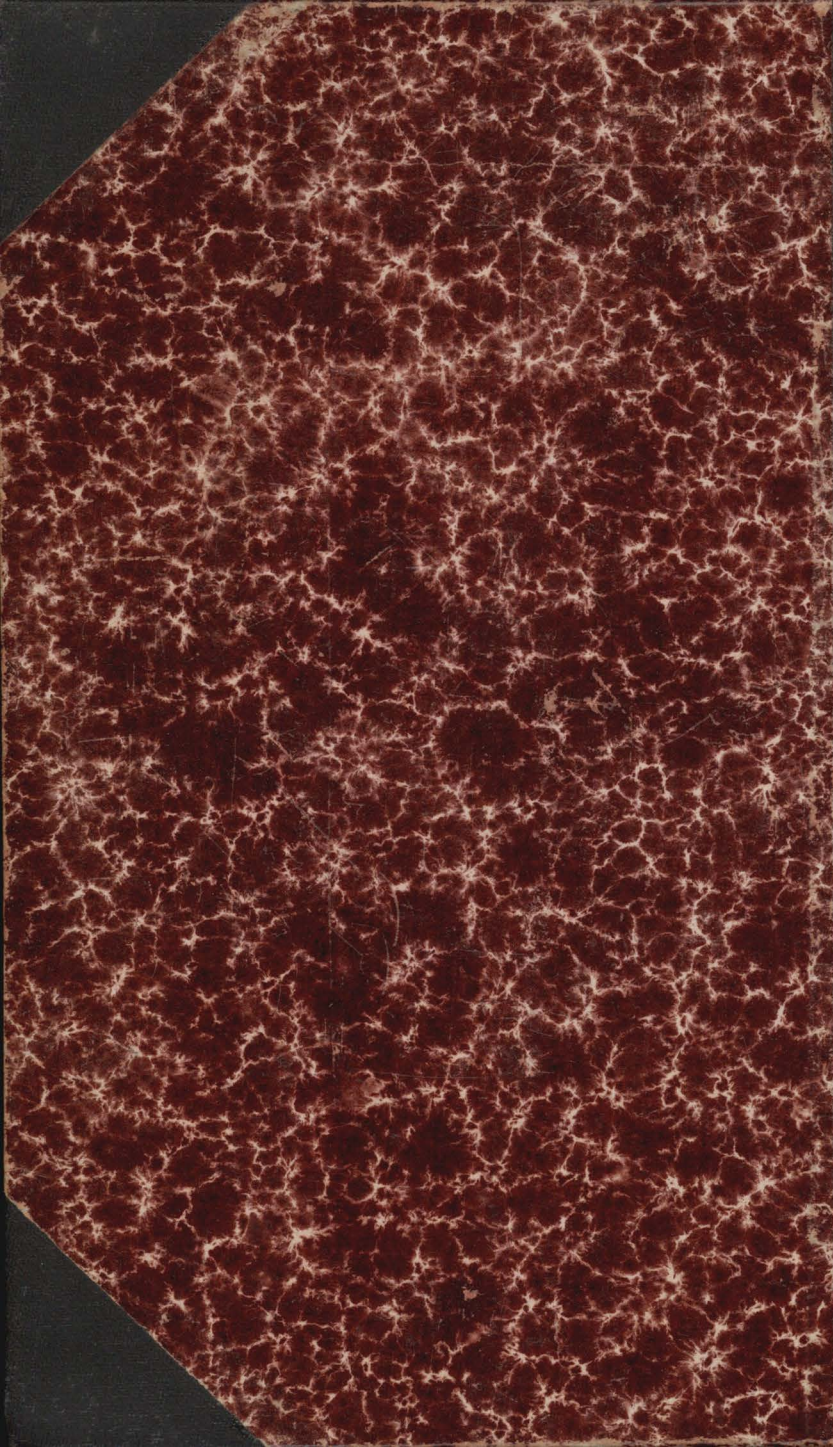
- 10 oldal alulról a második sor: kakasszemü helyett *kakasmezü*.
14 „ II. sz. mellékl. súly rovatában 4 sor: 498 helyett 398.
6 „ 320 „ 420.
39 „ 22 sor: rovatára helyett *rovarára*.
47 „ 3 sor: más helyett *már*.
69 „ alulról a 3. sor; elfogadása helyett *elfogása*.
71 „ 2 sor: Deusher helyett *Deutscher*.
71 „ 15 sor: „koloc“ helyett „*kolonc*“.
72 „ alulról 8 sor: Fónagy Józsefnek helyett *Fónagy József*.
75 „ 19 sor: légmentes helyett *légymentes*.
77 „ alulról a 9 sor: techgarni helyett *Stechgarni*.

2